7093
7094

F. 4.

1921

1921

91(075)
Ц-13

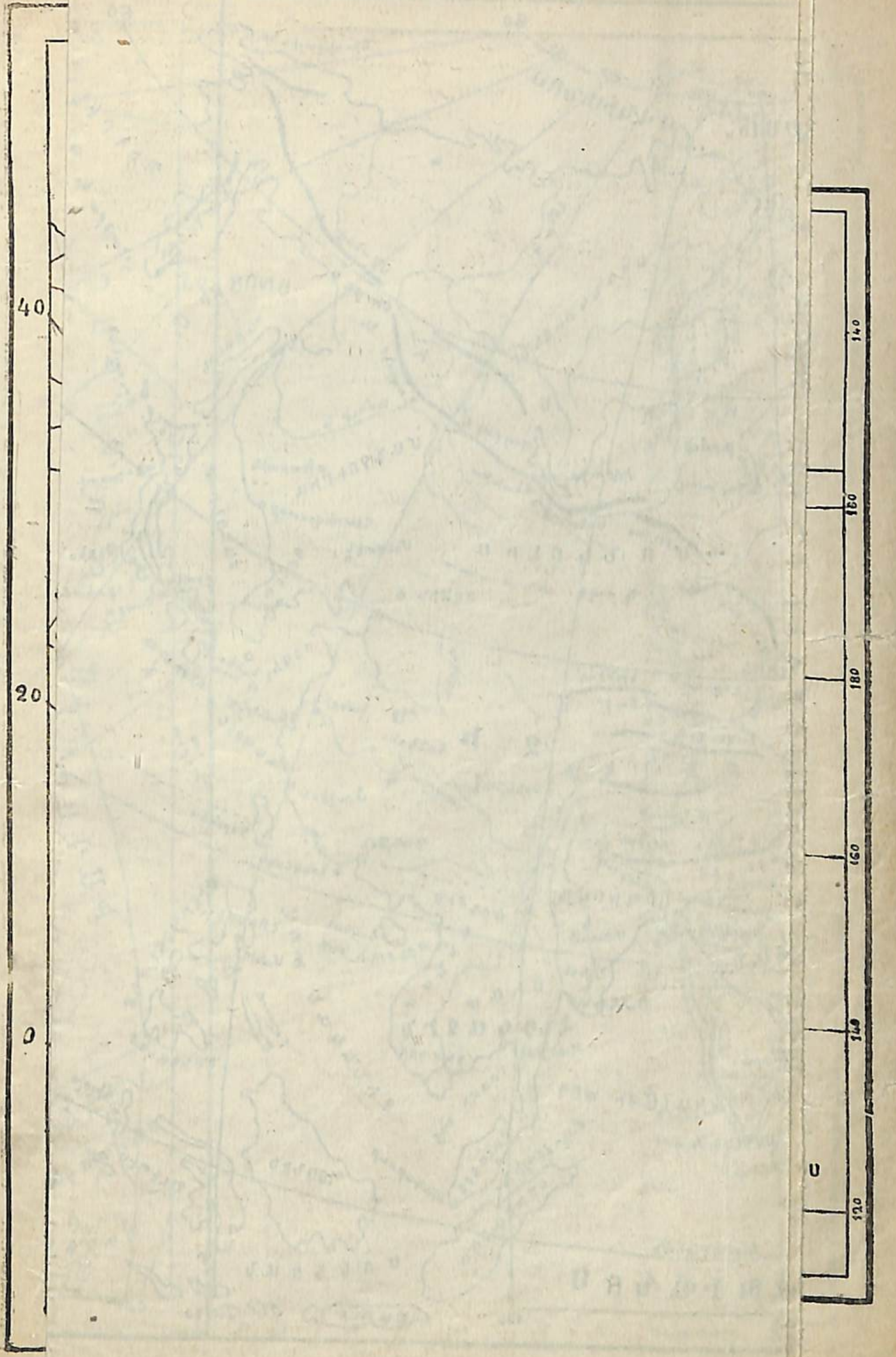
40
20
0
140
160
180
160
140
120

31(075)
Ա-13

ԱՐՏԱՇԷՍ ԱԲԵՂԵԱՆ

ԴԱՍԱԳԻՐՔ
ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ԲԱԶՄԱԹԻՒ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ

Գ. ԳԻՐՔ

ԲԱՐՁՐ. ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԼՈՒՍԱՂԲԻՒՐ ԳՐԱՏԱՆ

1921 Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐ. ՍԱՆՃԱԳՃԵԱՆ

A. YAZIJIAN
BOOKSELLER & PUBLISHER
BIBLE HOUSE CONST.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԵՒՐՈՊԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԾՈՎԵԶԵՐՔՆԵՐՈՒ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.— *Հասարակածը երկու կիսագունդերու կը բաժնէ երկրագունդը. մէկը հիւսիսային և միւսը հարաւային կիսագունդ։ Նոյնպէս, երկրագունդը արեւելեան ու արեւմտեան կիսագունդերու կը բաժնուի ամէն մէկ միջօրէականով։*

Երկրագունդը կարելի է բաժնել նաև մայր-ցամաքային *և* ովկիանոսային կիսագունդերու *(տես. Նկ. 2)։ Մայր ցամաքային կիսագունդին մէջ կեդրոնացած է գրեթէ ամբողջ ցամաքը, իսկ ովկիանոսային կիսագունդը գրեթէ ամբողջովին ջուրով լեցուած է։ Եւրոպան կը գտնուի միւս մայր-ցամաքներու մէջտեղը, մայր-ցամաքային կիսագունդին կեդրոնը։ Աշխարհագրական այս յարմար դիրքն է Եւրոպայի ժողովուրդներուն յառաջդիմութեան գլխաւոր պատճառներէն մէկը։*

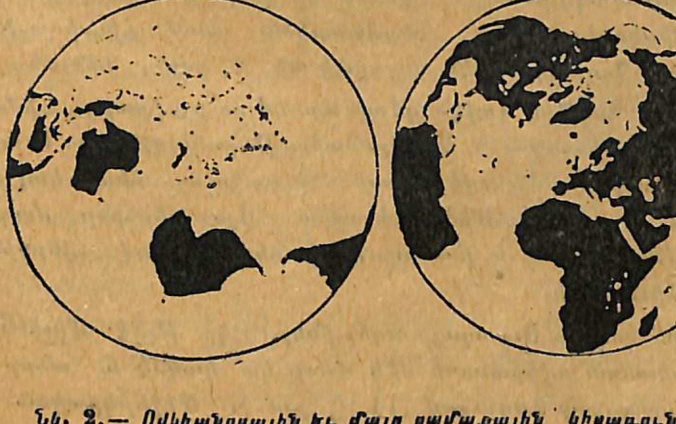

Նկ. 2.— *Ովկիանոսային եւ մայր ցամաքային կիսագունդեր։*

Եւրոպայի հիւսիսային ծայրը կայ Նորդքափ հրուանդանը, որ կը գտնուի հիւսիսային լայնութեան 71րդ աստիճանին տակ: Հարաւային ծայրերն են՝ Թարիֆ հրուանդանը՝ հիւսիսային լայնութեան 36° և Մատապան հրուանդանը՝ 36 ½° տակ:

Եւրոպայի արեւմտեան ծայրն է՝ Տա-Ռոքա հրուանդանը Կրինիչի (Լոնտոնի մօտ) միջօրէականէն 9 ½° արեւմուտք: Արեւելեան կողմէն, Ուրալեան լեռնաշղթայի հիւսիսային մասին մէջ, Եւրոպա կը հասնի արեւելեան երկայնութեան 65 ½°ին:

Իր մեծութեամբ Եւրոպա կը գրաւէ ամբողջ ցամաքի մէկ փոքրիկ՝ $^1/_{13}$ մասը միայն: Եւրոպա 4 ½ անգամէ աւելի փոքր է Ասիայէն, միայն Աւստրալիայէն քիչ մը մեծ է: Եւրոպայի մակերեւոյթը կը բռնէ 9 ½ միլիոն քառակուսի քիլմ.է աւելի տարածութիւն (որուն գրեթէ կէսը Եւրոպական Ռուսիան կը կազմէ):

Արեւելեան կողմէն Եւրոպա կպած է Ասիոյ: Ասիոյ ու Եւրոպայի սահմանները կը համարուին սովորաբար՝ Ուրալեան լեռները, Ուրալ գետը և Կովկասեան լեռները (Ուրալեան լեռները կ'իյնան Եւրոպայի, իսկ Կովկասեան լեռները՝ Ասիոյ մէջ):

Հիւսիսային կողմէն Եւրոպայի եզերքները կը թրջեն՝ Հիւս. Սառուցեալ Ովկիանոսը և Սպիտակ ծովը: Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ կը գտնուին Եւրոպայի պատկանող Նոր Երկիր և Սփիցպերկեն կղզիները:

Արեւմուտքէն Եւրոպայի եզերքները կը թրջէն Ատլանտեան ովկիանոսը: Ատլանտեան ովկիանոսին մասերը կը կազմեն Եւրոպայի եզերքներուն մօտ՝ Պիսկայեան ծոցը, Գերմանական (կամ Հիւսիսային) և Պալթիկ ծովերը: Պալթիկ ծովէն գոյացած են՝ Ռիկայի, Ֆինլանտիոյ և Պոթնիոյ ծոցերը: Պալթիկ ծովէն դէպի արեւմուտք, իրարու դիմաց կը տարածուին Սքանտինավիա և Եութլանտիա թերակղզիները: Եւրոպայի կը պատկանին Ատլանտեան ովկիանոսի մէջ գտնուող հետեւեալ կղզիները. Իսլանտա, Իրլանտա եւ Մեծն-Բրիտանիա: Այս վերջինը մայր ցամաքէն կը բաժնուի Մանշ և Փա-տը-Քալէ նեղուցներով (վերջինը 33 քիլմ. լայնութիւն ունի):

Հարաւային կողմէն Եւրոպայի եզերքները կը թրջէ Միջերկրական ծովը, որ Ատլանտեան ովկիանոսի մէկ մասը կը կազմէ և անոր հետ միացած է Ճիպրալթարի նեղուցով (14 ½ քլմ.): Միջերկրական ծովը կը թրջէ՝ Պիրենեան, Ապենինեան եւ Պալքանեան թերակղզիներուն եզերքները: Միջերկրական ծովին մէջ կը գտնուին Քորսիքա՝ Սարտենիա,

Սիկիլիա, Կրետէ եւ Կիպրոս կղզիները: Միջերկրական ծովուն մասերը կը կազմեն հետեւեալ չորս ծոցերը, որոնք ծով ալ կը կոչուին՝ Տիւռենեան, Ադրիական, Յոնիական և Եգէական: Եգէան ծովը Տարտանէլի նեղուցով միացած է Մարմարա ծովին հետ. իսկ այս ծովն ալ Պոսֆորի կամ Կոստանդնուպոլսոյ նեղուցով (1 ½—2 քիլմ. լայնութեամբ) միացած է Սեւ Ծովի հետ: Սեւ ծովը և իր մեծ ծոցը, որ կը կոչուի Ազովի ծով, կը թրջեն Ղրիմ թերակղզիին եզերքները:

Այսպէս ուրեմն՝ շարք մը ծովեր, ծոցեր և նեղուցներ երեք կողմէ կ'ողողեն և այնչափ կը կտրտեն Եւրոպայի եզերքները որ, կղզիները և թերակղզիները կը կազմեն Եւրոպայի ամբողջ տարածութեան $^1/_3$ մասը: Ոչ մէկ աշխարհամասի եզերքները այնչափ կտրտուած չեն, որչափ Եւրոպայի եզերքները:

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ.— Քրիստոսէ դեռ 1,000 տարի առաջ Փիւնիկեցիները նաւերով կ'անցնէին Ճիպրալթարի նեղուցը եւ կը հասնէին մինչեւ Մեծն-Բրիտանիոյ եզերքները: Յոյները գաղութներ հիմնեցին Միջերկրական եւ Սեւ ծովերու հիւս. եզերքներուն վրայ: Անոնք թափանցեցին նաեւ այժմեան Սպանիոյ եւ Ֆրանսայի խորերը: Հռոմայեցիներուն ծանօթ էին՝ Գերմանիան, մինչեւ Վիսթուլա գետը եւ Պալքանեան թերակղզին, մինչեւ Դանուբ գետը: Հռոմայեցիք նուաճեցին արդի Ֆրանսայի հողամասը ինչպէս նաեւ Մեծն-Բրիտանիոյ հարաւային մասը:

5րդ դարէն սկսեալ, քրիստոնէութիւնը տարածուելուն հետ միասին, հետզհետէ ծանչցուեցան Եւրոպայի նաեւ հիւսիսային մասը՝ Սքանտինավեան թերակղզին եւ Պալթիկ ծովուն շուրջը գտնուող երկիրները: 9րդ դարուն տեղի ունեցաւ առաջին նաւագնացութիւնը Ատլանտեան ովկիանոսէն դէպի Սպիտակ ծով: Եւրոպայի արեւելեան մասը ծանչցուեցաւ համեմատաբար աւելի ուշ. առաջին տեղեկութիւնները այդ կողմերու մասին՝ կը յիշատակուին 10րդ դարուն: Առաջին անգամ Եւրոպայի քարտէսը պատրաստուեցաւ 16րդ դարուն:

ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ.— Միւս աշխարհամասերու հետ բաղդատելով՝ Եւրոպա ցած մակերեւոյթ ունի: Անոր միջին բարձրութիւնը հազիւ $^1/_3$ քլմ.ի կը հասնի: Ասիոյ միջին բարձրութիւնը երեք անգամ աւելի է, քան Եւրոպայինը: Եւրոպայի մակերեւոյթին $^2/_3$ը հարթութիւններ են, և միայն $^1/_3$ը՝ բարձրութիւններ. մինչդեռ Ասիոյ $^1/_3$ մասը միայն հարթութիւններ են, $^2/_3$ը՝ բարձրութիւններ: Եւրոպայի ամենաբարձր լեռները՝ Ալպեանները՝ թէպէտ յաւերժական ձիւնով ծածկուած են, բայց և այնպէս աւելի ցած են, քան թէ՝ օրինակի համար՝ Մասիսը և Էլպրուսը. երկու անգամ ցած են Հիմալայա լեռներէն:

Ասիոյ բարձրութիւնները մեծ մասով կը տարածուին կեդրոնը, իսկ Եւրոպայի բարձրութիւնները մեծ մասով՝ հարաւ-արեւմուտքը:

Եւրոպայի արեւելեան կէսը կը գրաւէ Ռուսական հարթութիւնը,

որ կը տարածուի Քարփաթեան լեռներէն մինչեւ Ուրալ և Հիւսիսային Սառուցեալ ովկիանոսի եզերքներէն մինչև Կովկասեան և Խրիմի լեռներուն ստորոտները։ Ռուսական հարթութիւնը աննշան բարձրութիւն մը ունի. անոր մեծ մասը դաշտավայր է, իսկ Կասպեան ծովու մօտերը, ովկիանոսէն նոյնիսկ (24 մէթր) ցած է։ Բարձրութիւններ կը գտնուին գլխաւորապէս անոր միջին մասերուն վրայ, ծովերէն հեռու։ Այդ բարձունքներէն նշանաւորներն են՝ Միջին-Ռուսականը, (որ հիւսիսային մասին մէջ կը կոչուի Վալդայեան), Մերձ-Վոլգեան և Հիւսիսային Ուվալներ:

Արևմտեան Եւրոպայի մէջ մեծ տեղ կը բռնեն։ Այդ լեռները երկու տեսակ են, ծալքաւոր լեռներ և զանգուածային լեռներ։

Ծալքաւոր լեռներու*) շարքին կը պատկանին Եւրոպայի ամենաբարձր լեռները. ասոնք են Ալպեանները՝ որոնց Մոնպլան գագաթը 4810 մէթր բարձրութիւն ունի. Պիրենեան, Ապենինեան, Տինարեան, Քարպաթեան և Պալքանեան լեռները։

Իրենց ամբողջ տարածութեան վրայ այդ լեռները բաղկացած են զուգահեռական ծալքերէ, որոնք իրարմէ կը բաժնուին երկայնաձիգ հովիտներով։ Անոնց կատարները ատամնաւոր են, գագաթները՝ սրածայր, կողերը կտրտուած են խոր, լայնաձիգ հովիտներով։

Եւրոպայի զանգուածային (մասսիֆ**) լեռներէն նշանաւոր են՝ Միջին-Գերմանական, Կենտրոնական-Ֆրանսական, Սկովտիական և Սկանտինավեան լեռները։ Ասոնք իրենց բարձրութեամբ վար կը մնան ծալքաւոր լեռներէն, իսկ իրենց ձեւով կը ներկայացնեն ընդարձակ ժայռակոյտեր՝ շեղ կողերով և կլոր՝ երբեմն նոյն իսկ տափարակ գագաթներով։

Արեւմտեան Եւրոպայի հարթութիւններէն ամէնէն մեծը կը կազմէ Ռուսական հարթութեան շարունակութիւնը, որ կը տարածուի Պալթիկ և Գերմանական ծովերու եզերքներուն երկայնութեամբ և աւելի հեռու՝ դէպի հարաւ-արեւմուտք. մինչեւ Պիսկայեան ծոցը։ Այդ հարթութեան արեւելեան մասը կը կոչուի Գերմանական, իսկ արեւմտեանը՝ Ֆրանսական Դաշտավայր։ Գերմանական դաշտավայրը կը շարունակուի Եութլանտ թերակղզիին վրայ, իսկ Ֆրանսականը՝ Մեծն-Բրիտանիա կղզիին վրայ։ Մնացած դաշտավայրերէն նշանաւոր են՝ Լոմպարտական,

(*) Ծալքաւոր լեռները բաղկացած կ'ըլլան զանազան տեսակներէ. կան որ փխրուն են (օր. կաւը) եւ կան որ ամուր (օր. կրանիթը)։ Փխրուն տեսակները դիւրաւ կը մաշին ժամանակի ընթացքին, իսկ ամուր տեսակները կը մնան վեր՝ իբր բարձունքներ եւ լեռնագագաթներ։

(**) Այդ լեռները կը կազմեն ամէնէն ամուր՝ բիւրեղացած տեսակները (օր. կրանիթ), շատ դանդաղ ու համաչափ կերպով կը մաշին։

Միջին-Դանուբեան (կամ Հունգարական) և Ստորին-Դանուբեան դաշտավայրերը: Ասոնք շատ հին ատեն ծովածոցեր են եղեր, որոնք երկար դարերու ընթացքին լեցուեր են՝ գետերու բերած աւազով, տիղմով, կաւով և այդպէսով ցամաքեր են։

Հրաբուխներ Եւրոպայի մէջ շատ կան, բայց անոնց մեծ մասը մարած է։ Գործող հրաբուխներ կան Միջերկրականի մէկ քանի ծովեզերքներուն և կղզիներուն վրայ, ինչպէս նաև Իսլանտա կղզիին վրայ։ Միջերկրականի ամենամեծ հրաբուխներն են՝ Էտնա՝ Սիկիլիա կղզիին վրայ և Վեզուվ՝ Ապենինեան թերակղզիին վրայ։ Իսլանտայի մէջ կը հաշուուին 25 գործող հրաբուխներ. ասոնցմէ շատերը, օրինակ Հեկլան, շատ աւելի ուժգին կերպով կը ժայթքեն, քան Էտնան և Վեզուվը։

Երկրաշարժ Եւրոպայի մէջ տեղի կ'ունենայ ամենուրեք. Ռուսական հարթութեան վրայ հազուադէպ կերպով երկրաշարժ կը պատահի և այն ալ տկար երկրաշարժներ. իսկ Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ աւելի յաճախ։ Ամէնէն զօրաւոր երկրաշարժները տեղի կ'ունենան Պալքանեան, Ապենինեան և Պիրենեան թերակղզիներուն հարաւային մասերուն վրայ և մեծամեծ աւերումներու պատճառ կը դառնան։

ՀԻՆ ՍԱՌՆԱԴԱՇՏԵՐՈՒ ՀԵՏՔԵՐ.— Ներկայիս Եւրոպայի մէջ սառնադաշտեր շատ չկան։ Սակայն կար ժամանակ — մեզմէ շատ դարեր առաջ — որ Եւրոպայի կլիման աւելի ցուրտ էր, քան այժմ, եւ երբ ամբողջ Եւրոպայի գրեթէ կէսը ծածկուած էր սառոյցով: Այդ անցած ժամանակը կը կոչուի սառնադաշտային դարաշրջան։ Սառոյցի հսկայական դաշտ մը որ քանի մը քմ. թանձրութիւն ունէր, այն ժամանակները կը ծածկէր Եւրոպայի ամբողջ հիւսիսային մասը։ Սքանտինավեան լեռնաշխարհէն վար իջնելով, կը շարժէր դէպի հարաւ, այժմեան Պալթիկ ծովուն ուղղութեամբ, ծածկելով Ռուսական հարթութեան կէսէն աւելին եւ ամբողջ Գերմանական դաշտավայրը։

Այդպիսի հսկայական սառնադաշտեր գոյութիւն ունին այժմ Կրօէնլանտիոյ եւ Շպիցպերկէնի մէջ։ Երկար ժամանակէ ի վեր Եւրոպայի մէջ հալեր է այդ սառնադաշտը, որուն հետքերը մնացեր են բոլոր այն տեղերը ուր գտնուեր է ատենին։ Սքանտինավեան զանգուածային լեռները՝ սառնադաշտերու շնորհիւ ցածցեր եւ ողորկուեր են Ֆինլանտայի մէջ եւ Կոլեան թերակղզիին վրայ գտնուած նախկին բաւական բարձր կատարները սառնադաշտերու պատճառաւ ձեւափոխուեր ու դարձեր են կլոր բլուրներ։

Բոլոր փխրուն լեռները, ինչպէս եւ ահագին քանակութեամբ կրանիթ սառոյցէն քշուեր տարուեր են հեռու՝ դէպի հարաւ եւ հարաւ-արեւելք։ Ռուսական հարթութեան հիւսիսային մասը եւ ամբողջ Գերմանական դաշտավայրը ծածկուած են սառնադաշտային (այսինքն սառնադաշտերու բերած) կաւով եւ աւազով։ Հոն, ամէն կողմ, դաշտերու եւ անտառներու մէջ ցրուուած են նաեւ սառնադաշտային կլոր քարեր, որոնք կը կոչուին վալուններ։ Այդպիսի քարեր կան ցրուուած նաեւ Պալթիկ ծովին ու անոր ծոցերուն յատակը։

Շատ տեղ սառնադաշտային շեղջերէն կամ մորէններէն կազմուեր են բլրաշարքեր. օրինակ՝ Վալտայեան բարձրութեան բլուրները: Ուրիշ տեղեր ընդհակառակը, սառոյցը գետինը փորելով գոյացուցեր է գոգաւորութիւններ. ասոնցմէ շատերը ներկայիս լեցուած են ջուրով եւ կազմած են լիճեր: Սառնադաշտերն են որ փորած կամ գոնէ խորացուցած են, օրինակ՝ Ֆինլանտայի բազմաթիւ լիճերը, նաեւ Լատոկա, Օնեկա լիճերու տաշտերը:

ԿԼԻՄԱՆ.— Ամբողջ Եւրոպա, բաց ի միայն հիւսիսային երկրամասերէն, կը գտնուի բարեխառն գօտիի տակ, որ ամէնէն առողջաբարն է և յարմար՝ մարդկային բնակութեան համար (ինչո՞ւ):

(Յիշել Միջին Դասընթացքէն, թէ ո՛ր գօտիներուն տակ կը գտնուին միւս աշխարհամասերը՝ Ասիան, Ափրիկէն, Ամերիկան եւ Աւստրալիան):

Կըլֆսթրիմ հոսանքի պատճառաւ Եւրոպայի կլիման աւելի տաք է, քան Ամերիկայի և Ասիոյ՝ նոյն զուգահեռականներուն վրայ գտնուող մասերու կլիման: Այսպէս, մինչ Կրօէնլանտա կղզին (Ամերիկա) ծած-

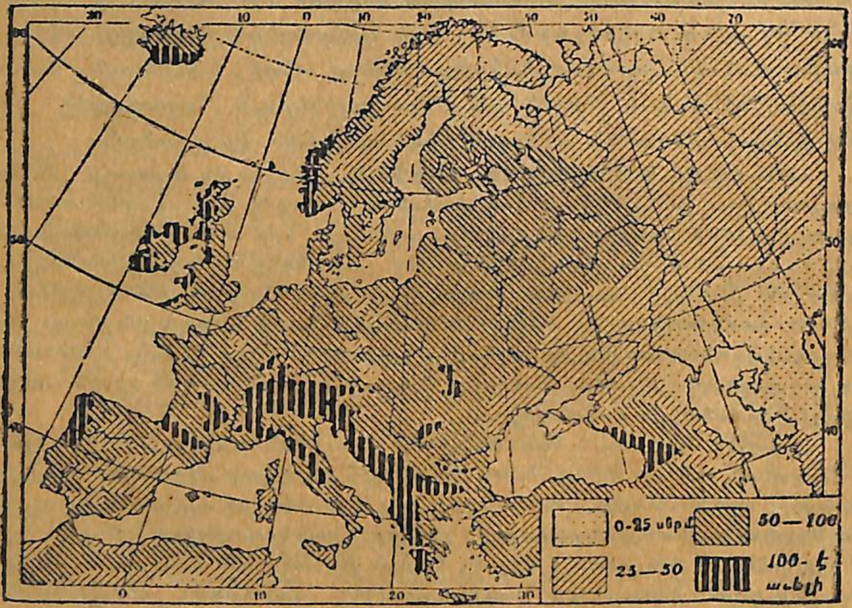

Նկ. 3.— Մթնոլորտային տեղումներու բաշխումը Եւրոպայի մէջ*)

(*) Պատկերին վարի մասին մէջ, աջ կողմը նշանակուած 0—25 եւ միւս թիւերը ցոյց կուտան թէ՝ այս կամ այն վայրին մէջ ամբողջ տարուան ընթացքին թափուած մթնոլորտային բոլոր տեղումները՝ հաւաքաբար քանի՞ սանթիմէթր բարձրութեան կը հասնին, յատուկ այդ նպատակին համար պատրաստուած որոշ ձեւով դոյլի մը մէջ հաւաքելով մթնոլորտային տեղումները եւ չափելով զանոնք:

կըուած է սառնադաշտերով, Սքանտինավեան թերակղզին (Եւրոպա) վրայ, նոյն լայնութեան տակ, կ՚աճին փշատերեւ ծառերու խիտ անտառներ. այդտեղ կան գիւղեր և քաղաքներ:

Ասիոյ մէջ 50րդ զուգահեռականը կ՚անցնի Սախալին կղզիին վրայէն. այնտեղ, ինչպէս եւ Լապրատորի մէջ (Ամերիկա), անկարելի է երկրագործութեամբ պարապիլ. տարուան եղանակներու միջին աստիճանը մօտաւորապէս 0ի հաւասար է. մինչ Եւրոպայի մէջ այդ լայնութեան տակ (օրինակ Հիւս. Ֆրանսա, Միջին Գերմանիա) ամէն կողմ կը ցանեն ցորեն, իսկ մէկ քանի տեղ կը մշակեն նոյնիսկ խաղողի որթ. տարուան միջին եղանակն է այդ տեղ մօտաւորապէս + 10°:

Եւրոպայի համեմատաբար տաք կլիմային պատճառը միայն Կըլֆսթրիմը չէ: Այդ մասին կը նպաստեն նաև Եւրոպայի մէջ տիրող արեւմտեան քամիները:

Արեւմտեան Եւրոպայի լեռները այդ քամիներուն համար մեծ խոչընդոտներ չեն հանդիսանար, որովհետեւ այդ լեռները՝ Ատլանտեան ովկիանոսի եւրոպական եզերքներուն նայելով կ՚իյնան ո՛չ թէ զուգահեռական ուղղութեամբ, այլ արեւելքէն արեւմուտք. ուստի եւ արեւմտեան քամիները՝ Կըլֆսթրիմէն ստացած տաք օդը եւ մթնոլորտային տեղումները անարգել կերպով կը տանին, կը տարածեն մայր-ցամաքի ներսը եւ կը մեղմացնեն անոր կլիման:

Արեւմտեան և Հիւսիս-Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ, յիշեալ քամիները կը փչեն թէ՛ ամառը և թէ՛ ձմեռը. իսկ Արեւելեան Եւրոպայի մէջ՝ միայն ամառը: Ձմեռը այդտեղ զանոնք կը փոխարինեն Ասիայէն փչող ցուրտ եւ չոր քամիները: Այս պատճառով ալ ահա՝ Արեւմտեան և Արեւելեան Եւրոպայի կլիմային մէջ զգալի տարբերութիւն կայ: Տարուան եղանակի միջին աստիճանը Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ աւելի բարձր է, քան նոյն լայնութեան տակ՝ Արեւելեան Եւրոպայի մէջ:

Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ աւելի շատ մթնոլորտային տեղումներ կը թափին, քան Արեւելեան Եւրոպայի մէջ (ինչո՞ւ): Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ, մանաւորապէս Ատլանտեան ովկիանոսին եզերքը գտնուող երկիրներու կլիման ծովային է, այսինքն չափաւոր ու մեղմ: Այնտեղ ձմեռը շատ ցուրտ չըլլար, ոչ ալ ամառը շատ տաք: Արեւելեան Եւրոպայի մէջ (Ռուսիան) կլիման խիստ ցամաքային է. ձմեռը շատ ցուրտ կ՚ըլլայ, իսկ ամառը տաք. մթնոլորտային տեղումներն ալ այդտեղ քիչ են:

Եւրոպայի հարաւը՝ Միջերկրական ծովու եզերքները տարածուող երկիրները՝ կլիմայի կողմէ կը կազմեն առանձին շրջան մը: Կլիման այդտեղ մերձարեւադարձային է: Ամառը կ՚անցնի տաք ու չոր, ձմեռը՝ մեղմ և անձրեւային, այնպէս որ երկիրը ձիւնով չի ծածկուիր:

Հակառակ այս բոլոր տարբերութիւններուն, Եւրոպայի կլիման

չունի այն հակադրութիւնները, որոնք յատուկ են Ասիոյ և Ամերիկայի կլիմաներուն։ Եւրոպայի մէջ չկան անջրդի անապատներ. չկան նաև այնպիսի վայրեր, ուր չափէն աւելի մթնոլորտային տեղումներ թափուէին։ Եւրոպայի մէջ չկան չափազանց ցուրտ (առանց հաշուելու Սառուցեալ ովկիանոսի եզերքները) ոչ ալ չափազանց տաք կլիմայ ունեցող վայրեր։ Տարուան միջին եղանակը՝ ամբողջ Եւրոպայի մէջ, չհաշուելով հիւսիսային և հարաւային երկրամասերը 0°էն ցած չէ և ոչ ալ +15°էն բարձր։ Եւրոպայի բոլոր մասերուն մէջ ալ գոյութիւն ունին տարուան չորս եղանակները, որոնք իրարու յաջորդելով մարդը կը կ'ազդուեն, ոյժ և եռանդ կը ներշնչեն անոր՝ նոր աշխատանքի համար.

ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼԻՃԵՐԸ. Եւրոպա համեմատաբար մեծ աշխարհամաս չէ, ուստի և անոր գետերը փոքր են՝ համեմատելով Ասիոյ և Ամերիկայի գետերուն հետ։ Բայց Եւրոպայի գետերուն հոսանքը շատ նպաստաւոր է. այդ գետերը սկիզբ կ'առնեն մայր ցամաքի միջին մասէն և կը հոսին դէպի ամէն կողմ։ Անոնց վերին հոսանքները իրարու շատ մօտ կը գտնուին, այնպէս որ ջրանցքներու միջոցով հեշտութեամբ կը կապուին իրարու հետ։

Արեւելեան Եւրոպայի մէջ, Միջին Ռուսական բարձրութիւնն է այն գլխաւոր վայրը, ուրկէ գետեր սկիզբ կ'առնեն և դէպի զանազան կողմեր կը հոսին։ Այդտեղ, ծովուն մակերեւոյթէն ընդամէնը 200 մէթր բարձրութեան վրայ գտնուող ճահիճներէն է որ սկիզբ կ'առնէ Եւրոպայի ամէնէն մեծ գետը՝ Վոլկան (3.570 քիլմ. երկայնութեամբ)։ Վոլկան կ'ընդունի իր մէջ Օքա, Քամա և ուրիշ բազմաթիւ վտակներ։ Նոյն Միջին Ռուսական բարձրութենէն սկիզբ կ'առնեն նաև՝ Տոն, Տնիէպր, Արեւմտեան Տվինա գետերը, Նեվայի վտակները և այլն։

Այս բոլոր գետերը կը հոսին դանդաղ և հարթութիւններու վրայէն։ Շատ քիչ տեղեր սահանք ունին, ինչպէս Տնիէպր՝ իր միջին հոսանքին վրայ։ Եւ որովհետև Արեւելեան Եւրոպայի մէջ (Եւրոպ. Ռուսիան) ձմեռը խիստ կ'ըլլայ, ուստի գետերը տարուան այդ եղանակին երկար ժամանակ կը սառին։ Հիւսիսային Տվինան 6 ամիս շարունակ սառոյցով կը պատուի. Վոլկան իր միջին հոսանքին վրայ՝ 5 ամիս, Տոնը՝ 4 ամիս, Տնիէպրը իր ստորին հոսանքին վրայ 3 ամիս։

Գարնան երբ ձիւները կը հալին, Արեւելեան Եւրոպայի գետերը այնչափ կը յորդին, ջրառատ կը դառնան, որ կը յիշեցնեն Հարաւային Ամերիկայի գետերը։ Իսկ ամառը, երբ ճահիճները կը ցամքին և աղբիւրները կը չորնան, այդ նոյն գետերը այնչափ կը քաշուին, կը

փոքրանան, որ անոնց ծանծաղուտներէն քալելով կարելի կը դառնայ մինչև իսկ մէկ ափէն միւսը ոտքով անցնիլ։

Արեւմտեան Եւրոպայի գետերը սկիզբ կ'առնեն լեռներէ, շատերը Ալպեան լեռներէն։ Այդտեղ յաւիտենական ձիւնի և սառնադաշտերու տակէն ծագում կ'առնեն՝ Հռենոս, Ռոն, Փօ գետերը և Դանուբի վտակները՝ Ինն, Տրավա և Սավա։ Դանուբ գետը, որ երկայնութեամբ Եւրոպայի 2րդ գետն է (2.850 քլմ.), սկիզբ կ'առնէ Շվարցվալտէն (Գերմանիա), բայց ջուրերու մեծ մասը կը ստանայ իր ալպեան վտակներէն։

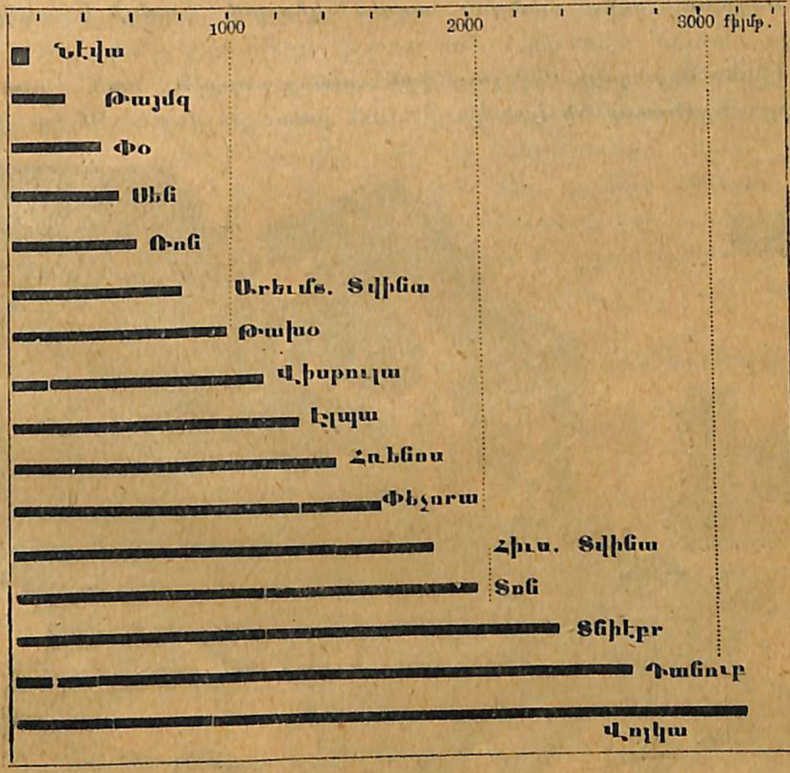

Նկ. 4.— Եւրոպական գետերու համեմատական երկայնութիւնը։

Արեւմտեան Եւրոպայի գետերը իրենց հոսանքին բնոյթով կը տարբերին Արեւելեան Եւրոպայի գետերէն։ Առաջինները, սկիզբ առնելով բարձր լեռներէ, իրենց վերին մասին վրայ կը հոսին արագ, խորունկ

հովիտներու մէջէ, և կը գոյացնեն սահանքներ ու ջրվէժներ։ Միջին և ստորին մասերուն վրայ կը հոսին հանդարտ, թէև ռուսական գետերէն աւելի արագ, որովհետև իրենց թաշտը աւելի չեղ է։ Ձմեռը Արեւմ. Եւրոպայի գետերը կարճ ժամանակ մը միայն կը սառին. իսկ այդ գետերէն համեմատաբար աւելի արեւմտեանները (Հռենոս, Սեն, Լուար, Կարոնա) նոյն իսկ ամէն տարի չեն սառիր։ Գարնան չափէն աւելի չեն յորդիր, ոչ ալ ամառը չափէն աւելի կը քաշուին։

Նաւարկութեան համար Արեւմտեան Եւրոպայի գետերը աւելի յարմար են, քան ռուսական գետերը, որովհետև ձմեռը գրեթէ չեն սառիր, ամառն ալ չեն փոքրանար։ Ասկէց զատ, անոնք կը թափին բաց ծովերու մէջ, որոնցմէ ազատ կերպով կարելի է ովկիանոս մտնել։

Լիճեր Եւրոպայի մէջ շատ կան. որոնց շարքին նաև՝ բաւական մեծերը։ Նշանաւոր են Լադոկա (18,000 քառ. քիլմ.) և Օնեկա (9,500

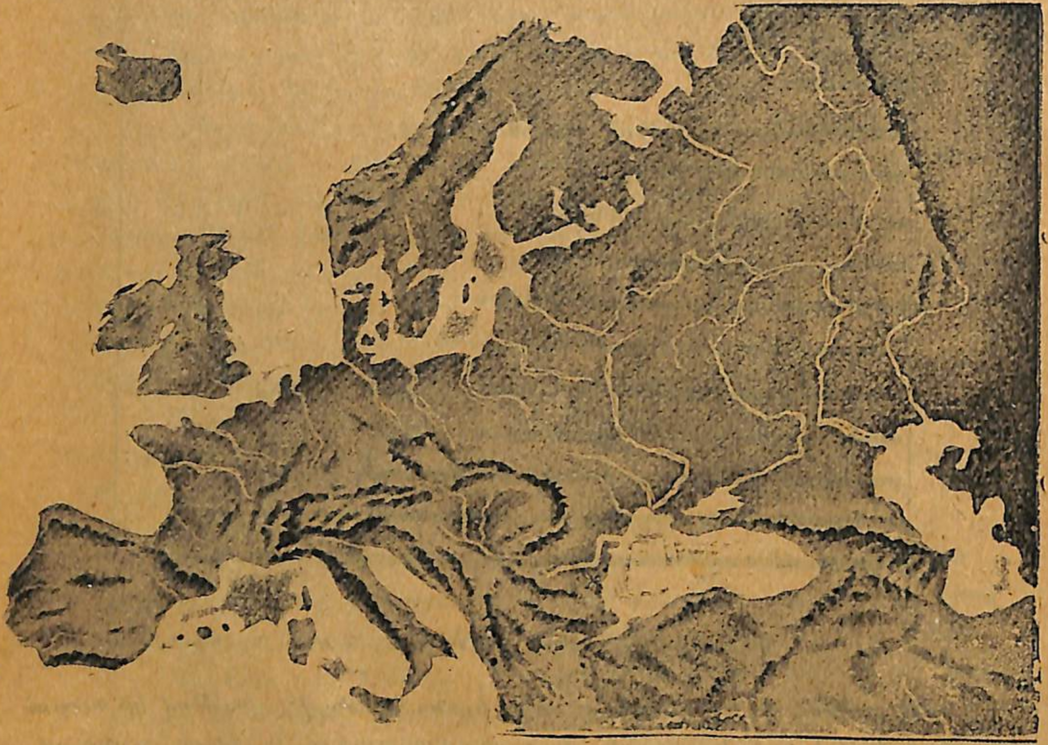

Նկ. 5. Համր եւ բարձրաքանդակ Եւրոպա։

քառ. քիլմ.) Ռուսիոյ մէջ, Սայմա՝ Ֆինլանտայի մէջ և Վեներ՝ Սքանտինավիոյ մէջ։ Այդ լիճերը իրենց մեծութեամբ չեն կրնար հաւասարիլ Ամերիկայի եւ Ափրիկէի լիճերուն։ Ընդհանրապէս լիճեր շատ կան Եւրոպայի այն մասերուն մէջ, որոնք հին ատեն սառնադաշտերով ծածկուած էին, ինչպէս Սքանտինավիոյ, Ֆինլանտայի, Ռուսական հարթութեան հիւսիսային մասին, Գերմանական դաշտավայրին և Ալպեան լեռներուն մէջ։ Ալպերուն մէջ նշանաւոր են Պոտենի և Ժընեւի լիճերը։

Եւրոպայի գրեթէ բոլոր լիճերը հոսող են. անոնց ջուրը անուշ է։ Չհոսող՝ աղի լիճեր կան միայն Եւրոպական Ռուսիոյ հարաւ-արեւելեան կողմը. ուր մթնոլորտային տեղումներ քիչ կը թափին և շատ ջուր կը գոլորշիանայ։ Ռուսիոյ այդ կողմը, ովկիանոսի մակերեւոյթէն 24 մեթր ցած կը գտնուի Կասպից լիճը որ երկրագունդի վրայ եղած բոլոր աղի լիճերէն ամէնէն մեծն է։ Այդ լիճերը մնացորդներն են ցամքած ծովու մը, որ հին ատեն տարածուած է եղեր դէպի հիւսիս-արեւելք մինչեւ Սառուցեալ ովկիանոս և արեւմտեան կողմէն միացած՝ Սեւ ծովի հետ։ Իր մեծութեան և դառն ու աղի ջուրին պատճառով, Կասպից լիճը կը կոչուի նաև ծով։

(Ինչո՞ւ Վոլկան, որ Կասպից լիճը կը թափէ ահագին քանակութեամբ ջուր, չի բարձրացներ այդ լճին մակերեւոյթը)։

ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ.— Եւրոպայի մէջ կ՚աճին ամէն տեսակ բոյսեր, բացի այրեցեալ գօտիի բոյսերէն։

Թունտրաները կը տարածուին միայն այնպիսի տեղեր, ուր տարուան միջին եղանակը 0°էն ցած է. ձմեռը կը տեւէ 7—8 ամիս, իսկ ամառը՝ 2 ամիսէն ոչ աւելի։ Այդպէս է Եւրոպայի ամենահիւսիսային մասը միայն, Սառուցեալ ովկիանոսին եզերքները։ Թունտրաներուն մէջ կ՚աճին գլխաւորապէս մամուռ և ճահճային բոյսեր. այնտեղ երկրագործութեամբ զբաղիլ անկարելի է։

Փշատերեւ և խառն անտառներու շրջանը՝ կը գրաւէ Եւրոպայի կէսէն աւելին։ Անտառապատ շրջանը կը տարածուի արեւելքէն արեւմուտք՝ Ուրալեան լեռներէն մինչեւ Պիրենեան լեռները։

Եւրոպայի անտառապատ շրջանի հիւսիսային մասին մէջ, Ուրալեան լեռներէն մինչեւ Սքանտինավեան լեռները, կը տարածուին փշատերեւ ծառերու ընդարձակ և խիտ անտառներ։ Հոն կը տիրապետեն եղեւնի և մայրի ծառերը։ Եղեւնիի խիտ և մթին անտառները կ՚աճին գլխաւորապէս խոնաւ, կաւային տեղերու մէջ. իսկ մայրի անտառները, որոնք աւելի նօսր կ՚ըլլան ու բացգոյն, կ՚աճին համեմատաբար

չոր, աւազուտ տեղեր։ Սակայն ընդհանրապէս, փշատերեւ ծառերու անտառներուն մէջ կ'աճին թէ՛ եղեւնի և թէ՛ մայրի, անոնց հետ նաև թղթենի, որ սաղարթաւոր է։ Այդ բոլոր ծառերը շատ տաքութիւն չեն պահանջեր, խիստ ցուրտերուն ալ կը դիմանան։

Փշատերեւ անտառներու շրջանէն դէպի հարաւ ուր տաք եղանակները աւելի երկարատեւ են, կ'աճին խառն անտառներ։ Եղեւնիի և մայրիի ծառերու քով հոն կ'աճին նաև սաղարթաւոր բազմազան ծառեր՝ կաղնի, կաղամախի, հացի և այլն։ Քանի աւելի հարաւ և արեւմուտք երթանք, այնքան աւելի կը շատնան սաղարթաւոր ծառերը և կը պակսին փշատերեւները։ Արեւմտեան Եւրոպայի հարթ տեղերուն մէջ կը տիրապետէ սաղարթաւոր ծառերու տեսակներէն կաղնին.

Արեւմտեան Եւրոպայի լեռներու բուսականութիւնը բազմազան է. այդ լեռներուն ստորոտները կ'աճին սաղարթաւոր, աւելի վերը փշատերեւ ծառեր, իսկ ամէնէն վերը կը տարածուին լեռնային արօտներ։

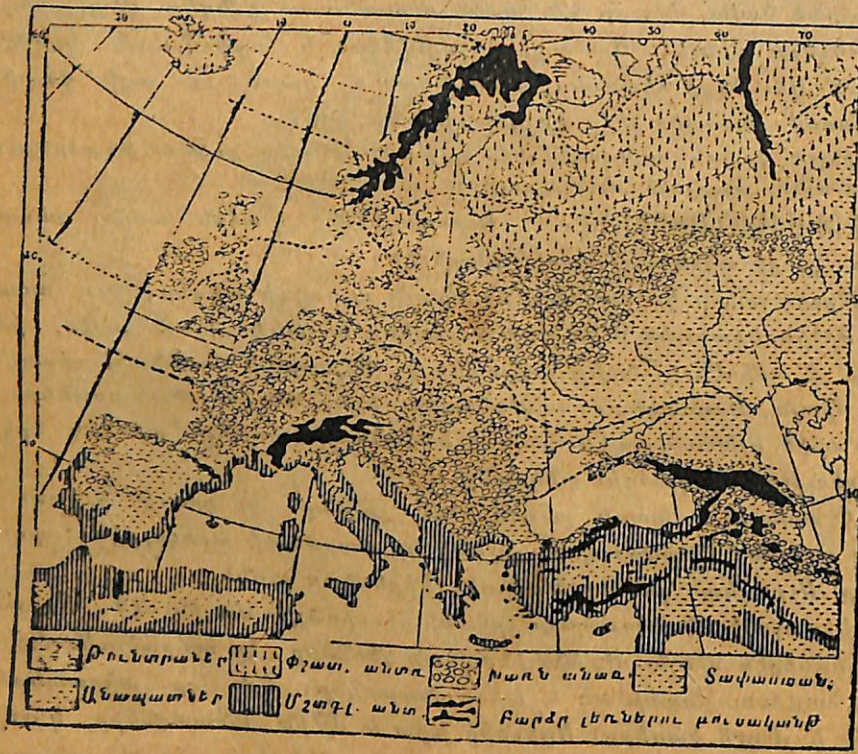

Նկ. 6.— Բուսականութեան տարածումը Եւրոպայի մէջ։

Եւրոպայի հարաւ-արեւելեան մասին մէջ, ուր մթնոլորտային տեղումներ քիչ կը պատահին, և ամառը տաք կ'ըլլայ, իսկ ձմեռը ցուրտ, կը տարածուին ընդարձակ տափաստաններ (սթէփ)։ Այդ տափաստանները կը գրաւեն հարաւ-արեւելեան Ռուսիան, միջին և ստորին Դանուբի դաշտավայրերը։ Այդտեղ ոչ-ընդարձակ անտառներ կը գտնուին միայն գետերու խոնաւաշատ հովիտներուն մէջ։

Միջերկրականի ծովեզերեայ երկիրներուն մէջ, ուր ամառը տաք և չոր կ'ըլլայ, իսկ ձմեռը կ'անցնի գրեթէ առանց սառնամանիքի, կ'աճին մշտադալար սաղարթաւոր ծառեր։ Ձիթենին այդ շրջանի ամէնէն բնորոշ ծառն է։ Մշտադալար թուփերէն յիշենք նաև՝ մրտենի, դափնի, դափնեվարդ (օլէանտր) և այլն։ Այդ շրջանին մէջ գտնուող փշատերեւ ծառերէն ամէնէն բնորոշն է նոճին։ Մշտադալար սաղարթաւոր ծառերէն զատ, այդտեղ կ'աճին նաև մէկ քանի ուրիշ սաղարթաւոր ծառեր, որոնց տերեւները ձմեռը կը թափին. օրինակ՝ շագանակենին։

Երկրի մը վերնախաւին յատկութիւնները կախում ունին այդ երկրին կլիմայէն ու բուսականութենէն։ Թունդրայի մը գետնին մէջ շատ քիչ բուսահող կայ, որովհետեւ այնտեղ բուսականութիւնը աղքատ է, իսկ կլիման՝ խիստ ցուրտ։ Անտառապատ շրջաններու մէջ թէպէտ բուսականութիւնը հարուստ է, բայց եւ այնպէս գետինը շատ բուսահող չպարունակեր. պատճառը այն է, որ անտառներու ողողուն ջուրերը բուսահողը կը քշեն կը տանին դէպի գետեր եւ գետակներ։

Հարաւ-Ռուսական տափաստանները, նաեւ Հունգարիոյ եւ Ստորին Դանուբեան դաշտավայրերը ծածկուած են երկրագունդի ամենաբերրի վերնախաւով, որ կը կոչուի սեւահող։ Ասոր գոյնը մութ է, իսկ անձրեւէն յետոյ՝ սեւ։ Այդ գոյնը բուսահողէն է։ Թէպէտ տափաստաններու մէջ բուսականութիւնը այնչափ հարուստ չէ, որչափ անտառներուն մէջ, բայց ատոր փոխարէն՝ բուսահողը ողողումներէ չի տարուիր, ինչպէս կը պատահի անտառներու մէջ։ Տափաստաններու կլիման չոր է, ուստի եւ գրեթէ ամբողջ բուսահողը, որ կը գոյանայ խոտերէ, կը մնայ գետինը։ Դարերու ընթացքին այնչափ շատ բուսահող դիզուեր է այդ վայրերուն մէջ, որ սեւահողը երբեմն կը պատահի որ ունենայ քանի մը մեթր հաստութիւն։

Վերջապէս, Եւրոպայի հարաւային երեք թերակղզիներու վերնախաւը բաղկացած է գլխաւորապէս կարմրահողէ, որ գոյացեր է այդ վայրերուն մէջ տարածուած կրաքարային լեռներէ։ Այդ տեղերը բուսահող շատ չկայ. ձմեռուան յորդ անձրեւները կը քշեն կը տանին զայն։ Բայց կարմրահողն ալ կը պարարտացնէ գետինը ու կը նպաստէ բարեբերութեան։

Մշակելի բոյսերու համար Եւրոպայի կլիման և հողը շատ յարմար են, մանաւորապէս հացաբոյսերու համար, որոնցմէ գարին շատ քիչ ժամանակէն (50—60 օր) կրնայ հասուննալ։ Գարին կ'աճի նոյն իսկ 70° լայնութեան տակ։ Աւելի հարաւ, գարիէն զատ կ'աճին նաև վարսակը և հաճարը, որոնք նոյնպէս շատ արագ կը հասուննան։ Այ-

նուհետեւ կուգայ ցորենը: Թէեւ ցորենը կրնայ աճիլ խառն անտառներու ամբողջ տարածութեան վրայ, բայց լաւ հունձք կուտայ այն տեղերը միայն, որոնք հարուստ են բուսահողով, և ուր ամառը տաք կ'ըլլայ: Այդ պատճառով, մեծ քանակութեամբ ցորեն կը մշակուի Ռուսիոյ՝ գլխաւորապէս սեւահողի շրջանին մէջ. իսկ Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ՝ 55րդ զուգահեռականէն դէպի հարաւ: Դանուբեան դաշտավայրերուն մէջ, ցորենի հետ միասին մեծ տեղ կը բռնէ եգիպտացորենի մշակութիւնը, որ ցորենէն աւելի տաք կլիմայ կը պահանջէ: Լոմպարտիոյ դաշտավայրերուն մէջ (Ապենինեան թերակղզին հիւսիսը) և Միջերկրականի ծովեզերեայ ճահճային տեղերը կ'աճի նաև բրինձ:

Եւրոպա հարուստ է յատկապէս պտղատու ծառերով: Ասոնցմէ կեռասենին, խնձորենին և տանձենին կ'աճին Եւրոպայի մէջ ամենուրեք, բացի Թունտրաներու և փշատերեւ անտառներու շրջանէն:

Աւելի շատ տաքութիւն և լոյս կը պահանջէ խաղողի որթը: Հա-

Նկ. 7.— Վերնախաւերու տեսակները:

մեմատաբար պակաս դիմացկուն են՝ թզենին, ձիթենին և դեղձի ծառերը, որոնք կ'աճին գլխաւորապէս Միջերկրականի եզերքները: Վերջապէս, նարնջենին և կիտրոնի ծառերը, որոնք Եւրոպայի ամէնէն փափուկ տունկերն են, բերուած հարաւ-արեւելեան Ասիայէն, կ'աճին Միջերկրականի եզերքներուն վրայ ամէն տեղ, բայց լաւ բերք կուտան 40րդ զուգահեռականէն դէպի հարաւ միայն. Միջերկրականի ափերուն վրայ, Ճենովայի ծոցէն դէպի արեւմուտք և Պիրենեան թերակղզիի հարաւ-արեւելեան մասին մէջ կը մշակուի փիւնիկեան արմաւենի:

Հացահատիկներէ և պտղատու ծառերէ զատ, Եւրոպայի մէջ կը մշակուին նաև շատ մը ուրիշ բոյսեր: Ասոնցմէ նշանաւոր են՝ արմտիքները և ցանուած խոտաբոյսերը: Գետնախնձորը Եւրոպա բերուած է Ամերիկայէն և կ'աճի ամէն տեղ (նոյնիսկ Թունտրաներու շրջանը): Սովորական ճակնդեղը կ'աճի նմանապէս ամէն տեղ, իսկ շաքարի ճակնդեղը միայն այնպիսի տեղեր, ուր կը գտնուի շատ բուսահող և ուր ամառն ալ տաքը կը տիրէ: Ցանուած խոտաբոյսեր ամէն տեղ կը մշակուին և առատ հունձք կուտան մանաւորապէս արեւմտեան Եւրոպայի մէջ, ուր խոտացանքի մեծ ուշադրութիւն դարձուցած են:

ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ.— Եւրոպայի կենդանիները կը պատկանին երկու շրջաններու՝ —Եւրոպական-Ասիական և Բեւեռային շրջաններուն: Եւրոպական-Ասիական շրջանը կը գրաւէ գրեթէ ամբողջ Եւրոպան, իսկ բեւեռային շրջանը՝ միայն մայր ցամաքի հիւսիսային մասը և Սառուցեալ ովկիանոսի մէջ գտնուող կղզիները (Իսլանտա, Շփիցպերկէն, Նոր-Երկիր):

Թունտրաներուն՝ մանաւորապէս Նոր-Երկրի մէջ և Շփիցպերկէն կղզիներուն վրայ կը թափառին մեծ թիւով հիւսիսային վայրի եղջերուներ: Գիշատիչներէն կը գտնուին բեւեռային աղուէսներ և ճերմակ արջեր: Այդ շրջանին մէջ շատ կան նաև ճերմակ կաքաւներ և բեւեռային մուկեր:

Սառուցեալ ովկիանոսի եզերքները բոյն դրած են միլիոնաւոր ճայեր (ծովային թռչուն): Ովկիանոսը հարուստ է ձուկերով, որոնք կը ծառայեն իբրև սնունդի միջոց թռչուններու, ինչպէս և կետերու, փոկերու (ծովաշուն) և ծովացուլերու համար:

Փշատերեւ ծառերու անտառներուն մէջ կ'ապրին եղջերուի զանազան տեսակները, նաև՝ արջ, գայլ, աղուէս, սկիւռ, նապաստակ: Թռչուններէն այդ շրջանին համար բնորոշ են մայրահաւի տեսակները:

Այս բոլոր կենդանիները փշատերեւ անտառներուն մէջ կը գտնեն իրենց համար բաւականաչափ սնունդ: Անոնք դիւրութեամբ կրնան պաշտպանուիլ ի-

ընեց ամէնէն վտանգաւոր թշնամիէն, մարդէն, որովհետեւ այդ անտառները դեռ սակաւաբնակ են։ Այնտեղ այնչափ շատ գազան եւ թռչուն կայ, որ որսորդութիւնը մինչեւ այսօր կարեւոր զբաղում մը կը համարուի այդ վայրերուն մէջ։

Խառն անտառներու շրջանին մէջ կ'ապրին փշատերեւ անտառներու շրջանը ապրող կենդանիները, միայն թէ աւելի պակաս թիւով, որովհետեւ այդ անտառները շատ կտրտուած են։

Արեւմտեան Եւրոպայի անտառներուն մէջ վայրի կենդանիներ քիչ մնացած են. մեծ քանակութեամբ միայն սկիւռներ եւ նապաստակներ կան։ Գայլ, արջ մնացեր են միայն ամէնէն խուլ անտառներուն մէջ, գլխաւորապէս Ալպերու, Քարփաթեան լեռներու եւ Պալքաններու մէջ։ Մեծն Բրիտանիա եւ Իրլանտա կղզիներուն մէջ, ուր գրեթէ բոլոր անտառները կտրտուած են, գտնուած գայլերը եւ արջերը իսպառ բնաջնջուած են։

Բարձր լեռներուն վրայ, հոս-հոն կը թափառին բազմաթիւ քարայծեր։

Տափաստաններու մէջ խոշոր կենդանիներ չկան։ Այդ շրջանին համար բնորոշ են՝ մանր կրծողները։ Ասոնք մեծամեծ վնասներ կը հասցնեն. ուստի եւ մարդիկ կ'աշխատին ոչնչացնել այդ կենդանիները։ Թռչուններէն տափաստաններուն մէջ կան արօսներ, փոքր թիւով։

Միջերկրականի ծովեզերեայ երկիրներուն մէջ, մարդիկ աւելի կանուխ սկսած են բնաջինջ ընել վայրի կենդանիները քան Եւրոպայի ուրիշ որ եւ է տեղ, որովհետեւ Քրիստոսի ծնունդէն ալ առաջ այդ երկիրները բաւական խիտ ազգաբնակութիւն ունէին։ Ներկայիս հազուագիւտ բան մըն է հոն հանդիպիլ որեւէ վայրի կենդանիի։ Գարունին այնտեղ կ'երեւան գաղթող թռչուններու երամներ, որոնք Եւրոպայէն դէպի Ափրիկէ կը դիմեն, իսկ աշունին՝ ընդհակառակը։ Գարունին՝ այդ երամները Միջերկրական ծովուն վրայէն թռած ատեն երբ յոգնին, կը հանգչին ծովեզերքը ուր որ հանդիպի; եւ այդպէսով յաճախ որսորդներու բաժին կը դառնան։

Եւրոպացիք, բնաջնջելով վայրի կենդանիները, կը պահեն ընտանի կենդանիներ։ Հիւսիսը՝ թունտրաներու շրջանին մէջ, որ ծածկուած է մամուռով, կարելի է պահել միայն հիւսիսային եղջերու եւ լծկան շուներ։ Եւրոպայի միւս մասերուն մէջ ընտանի կենդանիներէն գլխաւորներն են եղջերաւոր խոշոր կենդանիները (եզ, կով, եւն.), ձին եւ ոչխարը։ Հացահատիկներու եւ խոտաբոյսերու առատութիւնը հնարաւորութիւն կու տայ Եւրոպացիներու՝ այդ կենդանիներէն պահել ահագին քանակութեամբ։ Միջերկրականի եզերքները, ուր ամառը չափազանց չոր ըլլալուն պատճառով ճոխ արօտատեղիներ չկան, ձիու փոխարէն կը պահեն էշ, իսկ կովի փոխարէն՝ այծ։

ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆԸ.— Բնակչութեան թիւով Եւրոպան երկրորդ տեղը կը բռնէ բոլոր աշխարհամասերուն մէջ. ունի մօտ 475 միլիոն բնակիչ, այսինքն՝ ամբողջ մարդկութեան մօտաւորապէս չորրորդ մասը։ Թէպէտ Եւրոպայի բնակիչներուն թիւը երկու անգամ պակաս է Ասիոյ բնակիչներու թիւէն, բայց Եւրոպայի բնակչութիւնը երկու անգամէն ալ աւելի խիտ է քան Ասիոյ բնակչութիւնը։

Մէկ քառակուսի քիլոմէթրի վրայ Եւրոպայի մէջ միջին հաշուով կ'ապրին 50 հոգի, իսկ Ասիոյ մէջ ահագին տարածութիւններ կը գրաւեն թունտրաները, չոր տափաստանները եւ անապատները։ Եւրոպայի մէջ թունտրաները եւ չոր տափաստանները քիչ տեղ կը բռնեն, իսկ անապատ՝ բոլորովին չկայ։

Եւրոպայի թունտրաներուն մէջ կրնան մշտապէս ապրիլ միմիայն թափառաշրջիկ եղջերուապահներ։ Հոն չկան հաստատուն բնակութիւններ եւ ճամբաներ։ Եւրոպայի փշատերեւ անտառներու շրջանին կլիման բաւական խիստ է. թէեւ հոն երկրագործութեամբ կարելի է պարապիլ, բայց հողը արգաւանդ չէ. քիչ բերք կ'արտադրէ։ Ուստի այդ շրջանին բնակչութիւնն ալ խիտ չէ։ Գիւղեր շատ քիչ կան, եւ այդ գիւղերը մեծ մասով հաստատուած են գետերու եզերքները. գետերը կը ծառայեն իբրեւ հաղորդակցութեան գլխաւոր միջոցներ։ Մարդիկ

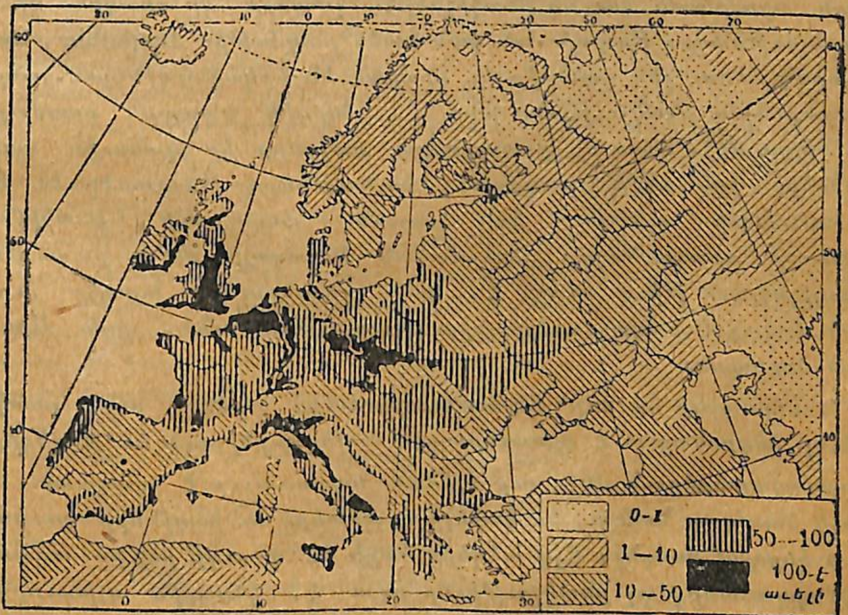

Նկ. 8.— Բնակչութեան խտութիւնը՝ Եւրոպայի զանազան մասերուն մէջ (Թիւերը ցոյց կուտան միջին հաշուով 1 քառ. քիլմ.ի վրայ ապրողներու քանակը)։

հող գլխաւորապէս կը զբաղին որսորդութեամբ և փայտահատութեամբ։

Այսպէսով ուրեմն Հիւսիսային Եւրոպան, ուր կը տարածուին թունդրաներ և փշատերեւ ծառերու անտառներ, նոսր բնակչութիւն ունի։

Եւրոպայի միջին մասը, ուր կը տարածուին խառն անտառներ և սեւահողի տափաստաններ, խիտ բնակչութիւն ունի։ Անտառները այդ մասին մէջ շատ կտրուած են, շատ տեղեր հիմա կը տարածուին մշակուած դաշտեր։ Տափաստանները գրեթէ բոլորը հերկուած են։ Ամէն տեղ ճամբաներ և բնակութիւններ հաստատուած են. բայց մեծ տարբերութիւն կայ այդ կողմէն՝ Արեւմտեան եւ Արեւելեան Եւրոպայի միջեւ։

Արեւելքի, այսինքն Եւրոպական Ռուսիոյ մէջ, բնակութիւնները կեդրոնացած են գլխաւորապէս գիւղերը և աւանները։ Ռուսիոյ բնակչութեան մեծագոյն մասը՝ $7/8$ը, կ'ապրի գիւղերու մէջ, իբր գլխաւոր զբաղում ունենալով գիւղատնտեսութիւնը։ Թէեւ Ռուսիոյ քաղաքներուն թիւը քիչ չէ, բայց ասոնք իրարմէ հեռու կը գտնուին։

Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ ալ պակաս թիւով գիւղեր և աւաններ չկան, որովհետեւ հոն ալ բնակիչներէն շատերը կը զբաղին գիւղատնտեսութեամբ։ Սակայն հոն կան նաեւ բազմաթիւ քաղաքներ, որոնք իրարմէ հեռու չեն գտնուիր եւ միացած են երկաթուղիներու ցանցով։ Քաղաքներու բնակչութիւնը խիտ է, մարդիկ կ'ապրին բազմայարկ տուներու մէջ։ Շատ մը քաղաքներու ծայրերը կը գտնուին գործարաններ, իսկ մէջը՝ բազմաթիւ խանութներ։ Առեւտուրը եւ ճարտարարուեստը այնտեղ կը կազմեն քաղաքացի բնակիչներու գլխաւոր զբաղումները։ Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ քաղաքներու բնակիչներուն թիւը աւելի է, քան գիւղերունը։ Այսպէս ուրեմն՝ Արեւմտեան Եւրոպան աւելի խիտ բնակչութիւն ունի, քան Արեւելեան Եւրոպան։

Եւրոպայի հարաւը՝ մերձարեւադարձային շրջանին մէջ, բնակչութիւնը կեդրոնացած է գլխաւորապէս ծովեզերքներուն եւ ծովեզերեայ դաշտավայրերերուն մէջ, ուր կլիման նպաստաւոր է պտղատու փափուկ ծառերու համար, եւ կարելի է արտերը եւ այգիները արուեստական կերպով ոռոգել։ Այդ տեղերը հացի եւ պտուղի բերքը առատ է, այդ պատճառով ալ բնակչութիւնը խիտ է. կ'ապրին գլխաւորապէս գիւղերու եւ աւաններու մէջ։ Շատ մը գիւղացիներ կը զբաղին միմիայն այգեգործութեամբ։

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.— Եւրոպայի ժողովուրդներուն մեծագոյն մասը կը պատկանի սպիտակ ցեղին։ Ամբողջ բնակչութեան $1/20$ մասը միայն դեղին ցեղին կը պատկանի։

Սպիտակ ցեղին պատկանող բոլոր ժողովուրդները կը բաժնուին երեք տարբեր ճիւղերու՝ սլաւոնական, գերմանական և ռոմանական։ Երեքն ալ մօտաւորապէս թիւով հաւասար են իրարու ալ և կը պատկանին հնդ-եւրոպական ընտանիքին։

Սլաւոնական ժողովուրդները, իրենց բնակած տեղերուն համաձայն, կը բաժնուին՝ արեւելեան, արեւմտեան եւ հարաւային սլաւներու։ Արեւելեան սլաւները Ռուսերն են. արեւմտեան սլաւներն են՝ Լեհերը եւ Չեխերը. հարաւային սլաւները՝ Սերպերը, Պուլկարները եւ Չերնակորացիները։

Գերման ժողովուրդներն են՝ Գերմանացիները, Շուէտները, Նորվեկիացիները, Դանիացիները, Հոլանտացիները և Անգլիացիները։

Ռոման (լատին) ժողովուրդներն են՝ Իտալացիները, Ֆրանսացիները, Սպանիացիները, Փորթուգալցիները եւ Ռումանացիները։

Սլաւ ժողովուրդներու լեզուները իրարու նման են։ Օրինակ, Ռուսը կարող է որոշ բառեր հասկնալ լեհերէն, չեխերէն, առանց սորված ըլլալու այդ լեզուները. եւ հակադարձաբար, Այդ լեզուներու նմանութիւնը ցոյց կու տայ, թէ սլաւոնական բոլոր ժողովուրդները ծագում առած են հին ժողովուրդէ մը (սլաւոն), որ դեռ ճիւղերու չբաժնուած՝ կը խօսէր հին սլաւոնական լեզուով։ Այսպէս ռոմանական ժողովուրդներն ալ կը խօսին նման լեզուներով, որոնք ծագած են մէկ լեզուէ մը՝ լատիներէնէն։ Գերման ժողովուրդներու լեզուներն ալ իրարու նման են. միայն՝ անգլիերէնի մէջ շատ բառեր կան փոխ առնուած ռոմանական լեզուներէն։

Սլաւ, գերման եւ ռոման ժողովուրդները, թէեւ իրարու լեզու չեն կրնար հասկնալ, սակայն անոնց լեզուները ազգակից են իրարու. այդ բոլոր լեզուները շատ հին ժամանակներուն ծագում առած են մէկ լեզուէ, հին հնդկերենէ. այդ պատճառաւ կը կոչուին հնդեւրոպական լեզուներ (հայերէնն ալ անոնց թիւին կը պատկանի)։ Շատ մը բառերու արմատները նոյնն են՝ այդ տարբեր լեզուներուն մէջ*)

Սպիտակ ցեղին եւ հնդ-եւրոպական ժողովուրդներու թիւէն կը

(*) Օրինակ՝ հայերէն՝ մայր՝ (հին ձեւը՝ —մատր) ռուսերէն мать (матери) գերմաներէն՝ Mutter, ֆրանսերէն՝ mère, իտալերէն՝ madre, բառերը միեւնոյն արմատը ունին։ Ռուսերէն братъ, գերմաներէն՝ Bruder, ֆրանսերէն frère, ռուսերէն три, գերմաներէն՝ drei, իտալե-րէն՝ tre, ֆրանսերէն trois. Այս բոլոր եւ ուրիշ շատ բառերու արմատները նոյնն են հնդեւրոպական բոլոր լեզուներու մէջ։

պատկանին նաև յիշուած ժողովուրդներէն դուրս, Ցոյները Լիթուանացիները եւ Լեթոնացիները։ Եւրոպայի մէջ բաւական շատ (9 միլ.) Հրեաներ (սեմականներ) եւս կան, որոնք ցրուած են գրեթէ ամբողջ Եւրոպայի զանազան կողմերը։ Անոնց մեծ մասը կ'ապրի Եւրոպ. Ռուսիոյ արեւմըտեան մասին և սահմանակից երկիրներու մէջ (Լեհաստան)։

Վերոյիշեալ բոլոր ժողովուրդները թէեւ սպիտակ ցեղին կը պատկանին, սակայն անոնց արտաքին տեսքին մէջ դարձեալ տարբերութիւն մը կայ։ Այսպէս օրինակ, ռոմանական ժողովուրդները (Հարաւ. Եւրոպա) աւելի կարճահասակ մարդիկ են, քան գերմանները եւ սլաւոնները (Հիւս. եւ Միջին Եւրոպա)։ Առաջիններուն մորթին գոյնը աւելի թուխ է, մազերը եւ աչքերը՝ սեւ։ Իսկ գերմանները եւ սլաւոնները շիկահեր են, մոխրագոյն կամ կապոյտ աչքերով եւ աւելի ճերմակ մորթով։ Հիւսիսային եւ հարաւային եւրոպացիներու բնաւորութեան մէջ ալ տարբերութիւն կայ։ Առաջինները աւելի հանդարտ են, եռանդուն եւ դիմացկուն. վերջինները՝ յուզուող են, դիւրաշարժ եւ անհաստատ։

Նկ. 9.— Հիւսիսային եւրոպացի (գերման ցեղ), Հարաւային եւրոպացի (ռոման ցեղ,

Դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդներ կան Եւրոպայի մէջ, բայց սակաւաթիւ։ Անոնցմէ նշանաւորներն են Ֆիները (Ֆինլանտացի), որոնք կ'ապրին Ֆինլանտիոյ ծոցի եզերքը, Կազանի Թաթարները, Եւրոպ. Ռուսաստանի մէջ. իսկ Արեւմտ. Եւրոպայի մէջ՝ Մաճառները (Հունգարացիներ) և Թուրքերը (տաճիկներ)։

Սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդներուն մեծագոյն մասը, հրեաներէն զատ՝ կը հետեւի քրիստոնէական կրօնին, սակայն այլազան

դաւանութիւններով։ Սլաւոնները մեծ մասով օրթոտոքս (ուղղափառ կամ յունադաւան) են, ռոմանական ժողովուրդները՝ կաթոլիկ, գերման ժողովուրդները բողոքական։ Դեղին ցեղին պատկանող եւրոպական ժողովուրդներուն մեծ մասը քրիստոնեայ է. Թուրքերը և Թաթարները մահմետական կրօնին կը հետեւին։

Եւրոպայի գրեթէ բոլոր ժողովուրդները ներկայիս ունին իրենց անկախ պետութիւնը։ Անոնցմէ մէկ քանին (օր. Անգլիա) մինչեւ իսկ իրենց ենթարկած են շատ մը երկիրներ ուրիշ աշխարհամասերու մէջ։

Եւրոպական պետութիւններու թիւն էր համաշխարհային պատերազմէն առաջ՝ 21, իսկ ներկայիս՝ 27*)։ Միայն Ռուս պետութեան կը պատկանի ամբողջ Եւրոպայի գրեթէ կէսը։ Բնակիչներու թիւով ալ Եւրոպական Ռուսիան բարձր է Եւրոպայի միացած պետութիւններէն, առանձին առանձին առնելով։

Եւրոպական պետութիւններէն մէկ քանին կը նկատուին իբր մեծ պետութիւններ։ Ասոնք են՝ Անգլիան, Ֆրանսան, Իտալիան, Գերմանիան եւ Ռուսիան։ Մնացած պետութիւնները կը համարուին երկրորդական, որովհետեւ իրենց բնակիչներուն թիւով եւ ույժով շատ ետ կը մնան մեծ պետութիւններէն։

Կառավարութեան ձեւին նայելով՝ Եւրոպայի պետութիւններէն շատերը սահմանադրական միապետութիւններ են, ուր բարձրագոյն իշխանութիւնը բաժնուած է միապետին ու ժողովրդական ներկայացուցիչներուն միջեւ։ Ֆրանսան, Զուիցերիան, Փորթուկալը եւ ուրիշներ հանրապետութիւններ են։

ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐՈՒ ԱՃՈՒՄԸ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՄԷՋ. — Թէեւ իրենց քաղաքակրթութեան հընութեան կողմէ եւրոպական ժողովուրդները ետ կը մնան Ասիոյ մէկ քանի ժողովուրդներէ, բայց անոնք վերջիններէն շա՛տ աւելի առաջ գացած են քաղաքակրթութեան զարգացման մէջ։ Ատոր գլխաւոր պատճառը պէտք է փնտռել Եւրոպա մայր-ցամաքին բնակա՛ն պայմաններուն մէջ։ Եւրոպայի մեծագոյն մասը ($^{2}/_{3}$) դաշտագետին մըն է. իսկ դաշտագետինները միշտ ալ աւելի նպաստաւոր եղած են մարդկային քաղաքակրթութեան զարգացումին և տարածումին համար, քան լեռնային երկիրները և բարձրաւանդակները։

Ասիոյ մէջ, օրինակ, դաշտագետիններու վրայ ապրող ժողովուրդները՝ Հնդիկները, Չինացիները, Միջագետքի բնակիչները եւ այլն, միւս ժողովուրդնե-

(*) Եթէ չհաշուենք 4 փոքր պետութիւններ՝ ընդամենը մէկ քանի քլմ. երկայնութեամբ ու 5—15 հազար բնակիչներով։

րէն առաջ քաղաքակիրթ զարգացումի հասան. մինչ Կեդրոնական Ասիոյ ընդարձակ լեռնադաշտերուն վրայ ապրող ժողովուրդները մինչեւ այսօր ալ վաչկատուն կենցաղ մը ունին եւ իրենց քաղաքակրթութեամբ աւելի վար աստիճանի մը վրայ կը գտնուին։

Կլիմայական պայմաններն ալ շատ նպաստաւոր են Եւրոպայի համար։ Հոն ո՛չ բեւեռային ցուրտեր կ'ըլլան, ոչ ալ արեւադարձային տաքեր։ Նոյնպէս, լաւ ոռոգումի շնորհիւ, մայր ցամաքին գրեթէ ամբողջ տարածութեան վրայ հնարաւոր դարձած է հողամշակութիւնը։ Տափաստաններ կը գտնուին միայն հարաւ-արեւելքը, իսկ անապատներ բնաւ չկան Եւրոպայի մէջ։

Միւս կողմէ, Եւրոպայի բնութիւնը այնչափ հարուստ չէ, որչափ արեւադարձային երկիրներունը։ Այդ բնութիւնը այնչափ բազմազան և առատ բարիքներ չարտադրեր, որ մարդ կարենայ իր գոյութիւնը պահպանել նուազագոյն աշխատանքով մը։ Ընդհակառակը, հոդ մարդ հարկադրուած է շա՛տ և յամառօրէն աշխատիլ՝ կարենալ ապրելու համար։ Եւ այդ անընդհատ աշխատանքը՝ կը նպաստէ Եւրոպայի մէջ ապրող ժողովուրդներու ֆիզիքական և մտաւոր զարգացումին։

Քաղաքակրթութեան տարածումը Եւրոպայի մէջ՝ սկսաւ Պալքանեան թերակղզիին հարաւ-արեւելքէն, իսկ հոն այդ քաղաքակրթութիւնը բերուած էր Արեւմտեան Ասիայէն և Եգիպտոսէն։ Եւրոպայի առաջին քաղաքակիրթ ժողովուրդը Յոյները էին։ Յունաստանէն քաղաքակրթութիւնը տարածուեցաւ Միջերկրական ծովու ափերը։ Յետոյ, աստիճանաբար, թափանցեց Արեւմտեան, Կեդրոնական և Արեւելեան Եւրոպա։ Քաղաքակրթութեան տարածումը երկու կեդրոններէ կուգար. Յունաստանէն՝ այսինքն արեւելքէն և Հռոմէն՝ այսինքն արեւմուտքէն։

Յոյներէն ետք հին և միջին դարերու մէջ ամէնէն աւելի քաղաքակիրթ էին ռոման (լատին) ժողովուրդները, իսկ նոր ժամանակները գերման ցեղերը գերազանցեցին զանոնք։ Սլաւ ժողովուրդները, ռոման և և գերման ժողովուրդներու հետ բաղդատելով, աւելի աննպաստ պայմաններու մէջ գտնուած են. պատճառն այն է որ, անոնք ապրած են ընդարձակ տարածութիւններու վրայ ցրուած, հեռու քաղաքակրթութեան կեդրոններէն և ծովերէն, որոնք կը դիւրացնեն շփումը ժողովուրդներու միջեւ։ Ասկէ զատ, անոնք հարկադրուած են միշտ պայքարելու ասիական վաչկատուն ցեղերու դէմ, որոնք դարեր շարունակ Արեւելեան Ասիայէն արշաւանքներ կատարած են պարբերաբար։ Այդ պատճառով ալ սլաւները ետ մնացած են Արեւմտեան Եւրոպացիներէն։

Քաղաքակրթութեան տարածումին և մշակումի ենթակայ հողե-

րու ընդարձակութեան հետ զուգընթաց՝ եւրոպական ժողովուրդները աճած ու բազմացած են։

Անոնց թիւը 19րդ դարու ընթացքին 185 միլիոնէն 400 միլիոնի բարձրացաւ (իսկ ներկայիս՝ 475 միլ.)։ Մասնաւորապէս աճած է Արեւմտեան Եւրոպայի բնակչութիւնը, որուն թիւը ներկայիս գրեթէ 350 միլիոն է։ Բնակչութեան խտութիւնն ալ շատցած է, մանաւանդ Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ, ուր տեղ-տեղ 1 քառ. քլմ.ի վրայ 200 բնակիչէն աւելի կը հաշուուի։ Մասնաւոր արագութեամբ մը կը շատնայ քաղաքներու բնակչութեան թիւը։ Մէկ քանի քաղաքներ կան, որ մէկ միլիոնէն աւելի բնակիչ ունին. շատ են այն քաղաքները, որ 100 հազարէն աւելի բնակիչ ունին։ Եւ որովհետեւ Արեւմտեան Եւրոպայի բնակիչներու թիւը շատ մեծ է, իսկ հողի տարածութիւններն ալ այնչափ փոքր են, որ ամէնէն կատարելագործուած եղանակով մշակուելու պարագային անգամ անկարող են կերակրել այդչափ մարդիկ, ուստի և շատ տեղեր, մասնաւորաբար հոն ուր հանքածուխ և երկաթ շատ կը գտնուի հողին տակ, հոն շատ զարգացած է գործարանային ճարտարարուեստը։

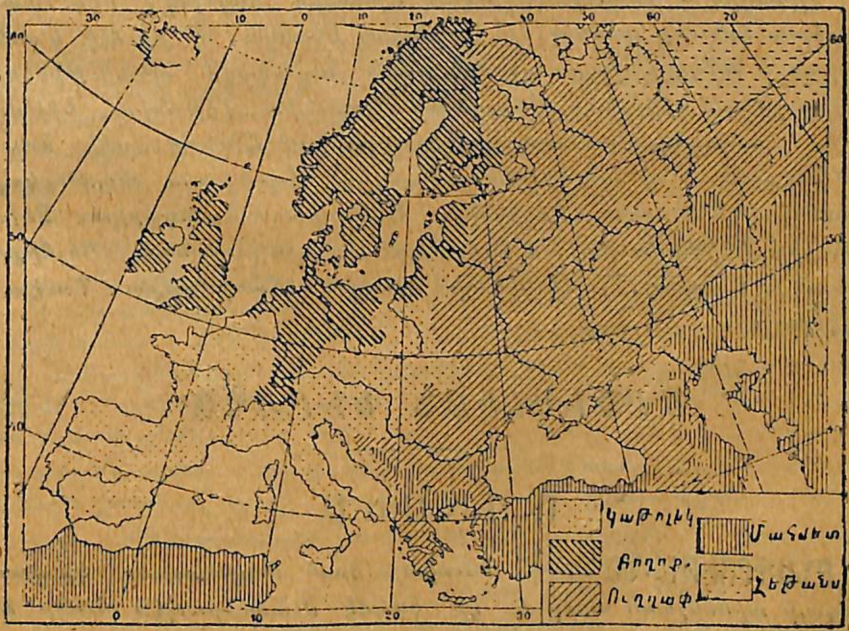

Նկ. 10.— Կրօններու եւ դաւանութիւններու տարածումը Եւրոպայի մէջ

Բնակչութեան խտութիւնը, հողի սակաւութիւնը և սեփական հայրենիքին մէջ ապրելու անհնարութիւնը՝ բազմաթիւ Եւրոպացիներու հարկադրած են օտար երկիրներ գաղթել։ Զանազան ժամանակներ զանազան երկիրներ գաղթած Եւրոպացիներ հիմնած են բազմաթիւ գաղութներ։ Ատոնցմէ շատեր յետագային ինքնուրոյն և անկախ պետութիւններ դարձան (օր. Հիւս. և Հար. Ամերիկայի պետութիւնները)։ Ներկայիս ալ Եւրոպայէն տարեկան մօտ 1 միլ. մարդիկ կը գաղթեն, որոնց մեծ մասը կ'երթայ Ամերիկա։

Եւրոպացիք իրենց գործարաններու արտադրութիւնները կ'արտածեն ամբողջ երկրագունդի վրայ ցրուած իրենց գաղութները, ինչպէս նաև դէպի Ասիոյ և Ամերիկայի անկախ երկիրները. իսկ այդ տեղերէն կը ներածեն հացահատիկներ, մինչև ամէն տեսակ հումնիւթեր զոր կը մշակեն իրենց գործարաններուն մէջ։ Այդ փոխանակութեան շնորհիւ ալ Եւրոպայի առևտուրը հսկայական չափերու հասած է, մանաւորապէս այն երկիրներուն մէջ, ուր ամէնէն աւելի զարգացած է ճարտարարուեստը (Անգլիա, Գերմանիա, Ֆրանսա)։

Եւրոպայի բոլոր պետութիւնները, իրենց աշխարհագրական դիրքին, կլիմային և քաղաքակրթական վիճակին նայելով, մէկ քանի խումբերու կրնանք բաժնել. 1) Արեւելեան Եւրոպա, որ իր մէջ կ'առնէ Ռուսիան և անկէ անջատուած մէկ քանի նորակազմ պետութիւններ (Մերձպալթեան երկիրներ՝ Ֆինլանտա, Էսթոնիա, Լէթոնիա, Լիթվանիա և Լեհաստան). 2) Հարաւային Եւրոպա կամ Միջերկրականի երկիրներ (Պալքանեան պետութիւններ, Իտալիա, Սպանիա և Փորթուգալ), 3) Կեդրոնական Եւրոպա (Զուիցերիա, Աւստրիա, Հունգարիա, Չեխօ-Սլովաքիա և Գերմանիա), 4) Արեւմտեան Եւրոպա (Հոլանտա, Պելճիքա, Ֆրանսա և Անգլիա), 5) Հիւսիսային Եւրոպա (Տանիմարքա, Շուէտ և Նորվէկիա)։

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱ

ՌՈՒՍԻԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ. — *Ռուսիա (կամ Ռուսաստան) կը գրաւէ Եւրոպայի արեւելեան մասը և կը կազմէ մօտաւորապէս անոր կէս տարածութիւնը (շուրջ $4^{1}/_{2}$ միլիոն քառակուսի քիլոմէթր), իսկ Ասիոյ մէկ երրորդէն աւելին։ Ամբողջ երկրին տարածութիւնը (մօտ*

22 միլիոն քառակուսի քիլոմէթր) հաւասար է բովանդակ ցամաքի մօտ մէկ–վեցերորդին։ Իր մեծութեամբ, Ռուսաստան աշխարհի երկրորդ պետութիւնն է (առաջինը ըլլալով Անգլիան)։

Եւրոպ. Ռուսիա՝ $4^{1}/_{2}$ միլ. քառ. քիլմ., Սիպերիա՝ $12^{1}/_{2}$ միլ. քառ. քիլմ., Կեդր. Ռուս-Ասիա՝ 3.6 միլ. քառ. քիլմ., Խիվա՝ 60 հազար քառ. քիլմ., Պուխարա՝ 205 հազ. քառ. քիլմ.։ Անկէ զատ՝ Կովկաս՝ 473 հազ. քառ. քիլմ., Ֆինլանտա՝ 373 հազ. քառ. քիլմ., Ռուս. Լեհաստան՝ 127 հազ. քառ. քիլմ.։

Եւրոպական Ռուսիան կը տարածուի Սեւ ու Կասպից ծովերէն մինչև Հիւս. Սառուցեալ ովկիանոս ու Սպիտակ ծով և Ուրալ լեռներէն մինչև Պալթիկ ծովու մօտերը։

Ռուսիոյ մեծագոյն մասը հարթութիւն է. Եւրոպական մասին մէջ կը տարածուի Ռուսական հարթութիւնը, իսկ Ասիական մասին մէջ՝ Սիպերիոյ և Թուրանի հարթութիւնը։

Եւրոպայի մէջ ամենամեծ հարթութիւնը Ռուսականն է, իսկ Ասիոյ մէջ՝ Սիպերիոյ և Թուրանի հարթութիւնները։ Ասոնք դաշտավայրեր են. տեղ տեղ միայն, 200 մեթր բարձրութեամբ բլուրներ կը ցցուին. իսկ Կասպեան լիճին մօտ, դաշտավայրը ովկիանոսին մակերեւոյթէն ալ ցած է։

Ռուսական հարթութեան վրայ գտնուող բլրաշատ բարձրութիւններէն ամէնէն մեծն է Միջին-Ռուսական բարձրութիւնը, որ հիւսիսէն հարաւ կ'երկարաձգուի։

Երկրորդ բարձրութիւնը Վոլկա գետին աջ եզերքը կը տարածուի և Մերձ-Վոլկեան բարձրութիւն կը կոչուի։ Քարպաթեան լեռներէն մինչև Տնիէբեր գետը կը տարածուի Հարաւ-Ռուսական բարձրութիւնը։

Ռուսական հարթութեան ծայրերը համեմատաբար աւելի բարձր լեռնաշղթաներ կը բարձրանան։

Եւրոպական Ռուսաստանի և Սիպերիոյ սահմանին վրայ կը գտնուի երկայնաձիգ, բայց ոչ բարձր Ուրալեան լեռնաշղթան, որուն ամենաբարձր գագաթները հազիւ $1^{1}/_{2}$ քլմ.ի կը հասնին։ Ռուսիոյ հարաւը կ'երկարաձգուին շարք մը լեռնաշղթաներ. Եւրոպական մասին մէջ Կովկասեան և Խրիմի լեռները, (իսկ Ասիականին մէջ՝ Թեանշան և Ալթայ լեռնաշղթաները)։ Ասոնց գագաթներէն շատերը վեր են ձիւնի սահմանէն. օրինակ, Կովկասեան լեռնաշղթայի բարձր գագաթները՝ Էլպրուս և Քազպեկ։

Եւրոպական Ռուսիոյ հիւսիսը՝ հողը կաւախառն և աւազախառն է, սառնադաշտային քարերով (վալուններով) ծածկուած։ Իսկ հարաւը, առանց հաշուելու Մերձկասպեան աւազուտ դաշտավայրը, գետինը սեւահող է։ Որովհետեւ Ռուսաստան շատ մեծ երկիր մըն է, այդ պատճառով ալ անոր տարբեր մասերուն կլիման ալ տարբեր է։

Սաստիկ ցուրտ կ'ըլլայ Ռուսաստանի հիւսիսը, ուր ձմեռը մինչև 8 ամիս կը տեւէ։ Բարեխառն է կլիման միջին մասին մէջ, (3—4 ա-

միս միայն ձմեռ)․ տաք է հարաւը, ուր գրեթէ ձմեռ չըլլար (Խրիմ)։ Տարուան եղանակի միջին աստիճանը՝ Սիպերիոյ մէջ – 17° կ'ըլլայ (այսինքն՝ 17 աստիճան 0էն վար), ձմեռը սառնամանիքները երբեմն 60—70°ի կը հասնի։ Կասպից ծովուն հարաւ-արեւմտեան կողմը ամառը յաճախ շուքի մէջ մինչեւ 50° կը բարձրանայ տաքութիւնը։ Հոն ջերմութեան միջին աստիճանն է 17։

Ընդհանրապէս, Ռուսաստանի կլիման ցամաքային է, ձմեռը շատ ցուրտ, իսկ ամառը տաք։ Մթնոլորտային տեղումներ քիչ կը թափին արեւելեան մասին մէջ, իսկ համեմատաբար աւելի՝ արեւմուտքը։ Ուստի արեւմտեան մասին կլիման աւելի մեղմ է։

Եւրոպական Ռուսաստանի գետերէն նշանաւոր են՝ Վոլգա, որ կը թափի Կասպից լիճը, Տոն, որ կը թափի Ազովի ծովը, Տնիեպր, որ կը թափի Սեւ ծովը, Արեւմտեան Տվինա՝ կը թափի Պալթիկ ծովը։ (Սիպերիոյ գետերէն նշանաւոր են՝ Օպի, Ենիսէյ, Լենա, որոնք կը թափին Հիւսիսային Սառուցեալ ովկիանոսը, և Ամուր գետը որ կը թափի Մեծ կամ Խաղաղ․ ովկիանոսը)։

Այդ գետերուն նշանակութիւնը, իբրեւ հաղորդակցութեան միջոց, մեծ է Ռուսաստանի համար։ Այդ տեսակէտէն առաջինն է՝ Վոլգան։ Ռուսիոյ ո՛չ մէկ երկաթուղային գիծով այնչափ ապրանք չփոխադրուիր, որչափ Վոլգայի ճամբով։ (Սիպերիոյ գետերը երկայնութեամբ և ջրառատութեամբ թէև կը գերազանցեն Եւրոպական Ռուսիոյ գետերը, սակայն նաւարկութեան կողմէ շատ ետ են․ այսպէս՝ Օպի և Ենիսէյ գետերը կէս տարի շարունակ սառած կը մնան․ իսկ Լենան 7—9 ամիս)։

Լիճերէն նշանաւոր են Եւրոպական Ասիոյ մէջ՝ Լադոգա, Օնեգա և Սայմա։ (Ասիական Ռուսիոյ մէջ՝ Կասպից, Արալի եւ Պալխաշ լիճերը)։

Ռուսաստանի հիւսիսային մասին մէջ, Սառուցեալ ովկիանոսի եզերքները, կը տարածուին թունդրաներ։ Աւելի հարաւ կը տարածուին անտառներ։ Եւրոպական Ռուսաստանի հարաւը և մասամբ Սիպերիոյ ու Թուրանի հարթութիւններուն վրայ կը տարածուին տափաստաններ (սթէփ)։ Այդտեղի հողն արգաւանդ է (սեւահող)։ Ռուսիոյ մէջ անտառներ շատ կան, որ երկրին ամբողջ տարածութեան մէկ երկրորդէն աւելին կը գրաւեն․ բայց տարուէ տարի այդ անտառները հետզհետէ կը կտրուին և հողը կը հերկուի։ Վերջապէս, Կասպից ծովու հիւսիսային մասին մէջ և Թուրանի հարթութեան վրայ կը տարածուին անապատներ։ Անապատներէն զատ, այդ մասին մէջ կան նաև տափաս-

տաններ, որոնք սակայն լաւ ոռոգուած չեն։ Դաշտերը մշակել կարելի է միայն արհեստական ոռոգումով։

Սառուցեալ ովկիանոսի և թունտրաներուն մէջ կը տեսնուին բեւեռային շրջանի կենդանիներ, իսկ մնացած մասը կը պատկանի Եւրոպական-ասիական շրջանին։ Հիւսիսային Ռուսիոյ անտառներուն մէջ դեռ բաւական վայրի գազաններ կան մնացած, իսկ հարաւային Ռուսիոյ մէջ շատ աւելի պակաս․ բայց ատոր փոխարէն վնասակար մանր կենդանիներ շատ կան, մանաւանդ մարախ և դաշտամուկեր։

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ․— Ռուսաստանի բնակիչներուն թիւը ներկայիս մօտ 135 միլիոն է որոնց 115 միլիոնը կ'ապրի Եւրոպական Ռուսիոյ, իսկ մնացածը՝ Ասիական Ռուսիոյ մէջ։ Ամբողջ Ռուսաստանի մէջ, միջին հաշուով 1 քառակուսի քիլոմեթրի վրայ կ'ապրի 6 հոգի։ Համեմատաբար խիտ բնակչութիւն ունի (25 բնկչ․ 1 քառ․ քիլմ․ի վրայ)։ Արեւմտեան մասը (Եւրոպական Ռուսիա), ամէնէն նօսր (1—2 բնկչ․ 1 քառ․ քիլմ․ի վրայ) Սիպերիա (Ասիական Ռուսիա)։

Ռուսաստանի մէջ ապրող ազգերէն ամէնէն բազմամարդը և գլխաւոր տարրը կը կազմեն ռուսերը, որոնք կը հետեւին օրթոտոքս դաւանութեան։ Մօտ 1000 տարի առաջ ռուսերը հիմնեցին փոքրիկ պետութիւն մը, որ հետզհետէ մեծցաւ ու ընդարձակուեցաւ։

Ռուսերը սլաւ ժողովուրդներու մէջ առաջին տեղը կը գրաւեն իրենց թիւով և ոյժով։ Իրենց տեսքին, լեզուին և սովորոյթներուն նայելով, անոնք երեք կարգի կը բաժնուին․ Մեծ-Ռուսեր (վելիկոռուս) Փոքր-Ռուսեր (մալոռուս) և Սպիտակ-Ռուսեր (բէլոռուս)։

Մեծ-Ռուսերը կամ բուն ռուսերը ամէնէն շատն են և կ'ապրին Եւրոպական Ռուսիոյ գրեթէ ամէն կողմը, մասնաւորապէս երկրին կեդրոնը։ Փոքր-Ռուսերը (մալոռուսեր) կ'ապրին Տնիէպր գետին միջին և ստորին հոսանքներու վրայ (Մալոռոսիա կամ Ուքրանիա), իսկ սպիտակ-ռուսերը՝ Տնիէպր, Նէման և արեւմտեան Տվինա գետերու վերին հոսանքներու վրայ (Բէլոռոսիա)։

Եւրոպական Ռուսիոյ մէջ կ'ապրին նաև բազմաթիւ ուրիշ ազգութիւններ։

Այդ ազգութիւններէն մէկ քանին ներկայիս ձեռք բերած են իրենց անկախութիւնը (Լեհերը, Ֆինլանտացիները, և այլն)։ Մէկ քանին ալ կը շարունակեն մնալ Ռուսիոյ տիրապետութեան տակ։ Այսպէս՝ Հրեաները, որոնք կ'ապրին գլխաւորաբար Տնիէպր գետէն արեւմուտք․ Սամոյէտները, որ հիւսիս-արեւելքը կ'ապրին․ Պաշկիրները՝ Ուրալ լեռներու վրայ, Թաթարները՝ որոնք Եւրոպական Ռուսիոյ հարաւը և արե-

ւելքը կ'ապրին. Կալմըքները և Քըրքըզները, որոնք Մերձկասպեան տափաստաններու մէջ կ'ապրին։ Բացի հրեաներէն՝ յիշեալ ժողովուրդները, թէև ոչ մեծամթիւ, դեղին ցեղին կը պատկանին։ Կովկասեան լեռներու եւրոպական լանջերուն վրայ կ'ապրին զանազան լեռնական ժողովուրդներ։

Համաշխարհային պատերազմին հետեւանքով Ռուսաստանի տընտեսութիւնը շատ քայքայուեցաւ։ Խաղաղութեան ժամանակ բնակիչներու գլխաւոր զբաղումը երկրագործութիւնն է ամէն տեղ, բացի Թունտրաներէն և անապատներէն։ Կը մշակեն գլխաւորապէս հացաբոյսեր (մեծ մասով ցորեն) և ուրիշ օգտակար բոյսեր։ Երկրագործութիւնը ամէնէն շատ ծաղկած է սեւահողի շրջանին մէջ։ Սեւահողը անընդհատ շատ տարիներ լաւ բերք կուտայ, մինչեւ անգամ առանց պարարտացընելու, միայն թէ անձրեւ գայ։ Համաշխարհային պատերազմէն առաջ ամէն տարի ահագին քանակութեամբ հացահատիկ կ'արտածուէր Արեւմտեան Եւրոպա։ Եւրոպական Ռուսիոյ բնակչութեան 89 %ը գիւղական տնտեսութեամբ կը պարապի։

Նկ. 11.— Ռուսեր։

Պարտիզպանութիւնը տարածուած է Ռուսիոյ հարաւային մասին մէջ։

Երկրագործութեան հետ միասին անասնաբուծութիւնը ևս կարեւոր զբաղում մըն է Ռուսաստանի մէջ։ Երկրագործին անհրաժեշտ են անասուններ՝ հողը մշակելու և պարարտացնելու, նաև ապրանք փոխադրելու համար։ Ռուսիոյ վաչկատուն ցեղերուն (Գըրգըզներու, Կալմըքներու, սամոյէտներու) գրեթէ միակ զբաղումը և ապրուստի աղբիւրը կը կազմէ անասնապահութիւնը։

Ռուսիոյ մէջ մեծ կարեւորութիւն ունի նաև անտառագործութիւնը. ձմեռը կը կտրեն անտառը, իսկ գարնան ատեն և ամառը գետերու վրայէն փայտերը կը փոխադրեն ուրիշ տեղեր։

Գետերու, լիճերու և ծովերու եզերքը ապրող բնակիչներու մէկ մասը կը զբաղի ձկնորսութեամբ։ Մեծաքանակ ձուկ կ'որսացուի մանաւանդ Կասպից և Սպիտակ ծովերուն մէջ։

Ռուսաստան շատ հարուստ է հանքերով. բայց քիչ հանքեր չահագործուած են։ Արեւելեան Սիպերիոյ մէջ կայ ոսկի, Ուրալի մէջ՝ ոսկի, պղինձ և երկաթ, Տոնի աւազանը հարուստ է հանքածուխով։ (Պաքուի շրջակայքը՝ նաւթով)։

Գործարաններ պատերազմէն առաջ ալ քիչ կային, որով Ռուսիոյ բնակչութեան մէկ փոքր մասը միայն գործաւոր է։ Ամէնէն աւելի Մոսկուայի, Փեթերսպուրկի և Արեւմտեան նահանգներուն մէջ է որ կան գործարաններ։

Ռուսիոյ գործարաններուն մէջ պատրաստուած ապրանքները առաջ ալ բաւականութիւն չէին տար բնակիչներու բոլոր պէտքերուն։ Այդ պատճառով ամէն տարի արտասահմանէն ծովու և ցամաքի ճամ-

Նկ. 12.— Ձմեռնային պալատ՝ Ս. Պեթերսպուրկի մէջ։

բաներով առաջին քանակութեամբ ալրանք կը ներածուէին Ռուսաստան։ Իսկ Ռուսիա իր կողմէն ուրիշ երկիրներ կ'արտածէր մեծ քանակութեամբ հացահատիկ, անասուն, ձուկ, փայտ, նաւթ։ Հաղորդակցութեան ճամբաները չեն զարգացած բաւարար չափով։

Ռուսիոյ բնակիչները՝ թէ ռուսերը և թէ միւս ազգութիւնները ժողովրդական կրթութեան կողմէ շատ ետ մնացած են Արեւմտեան Եւրոպայի ժողովուրդներու հետ բաղդատելով։ Ժողովուրդին մեծամասնութիւնը գրել կարդալ չի գիտեր, ադէտ է և զուրկ քաղաքակրթութեան բարիքներէ։

Ժողովուրդին ալրուստն ալ խեղճուկ է եղած միշտ, չնայելով որ Ռուսիա երկրագործական երկիր մըն է։ Բնականէն հարուստ է ան, սակայն անոր հարստութիւնները չեն շահագործուած ինչպէս որ պէտք է։ Ընդհանրապէս Ռուսիա թէ՛ տնտեսական և թէ քաղաքակրթական զարգացման կողմէ Եւրոպայի յետամնաց երկիրներէն մէկն է։

Համաշխարհային պատերազմին հետեւանքով Ռուսիա, ամէն տեսակէտէ, աւելի՛ քայքայուեցաւ և տուժեց, քան միւս երկիրները։ Պատերազմէն ետքն ալ շարունակուող ներքին քաղաքացիական կռիւներու պատճառով այդ քայքայումը աւելի՛ մեծցած է։ Աւերակ դարձած են շատ մը գիւղեր և քաղաքներ ու ժողովուրդին թիւը պակսած է։

Նկ. 13.— Ս. Իսահակի տաճարը (Ս. Բեթերսպուրկ)։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.— Ռուսիա մինչեւ 1917 թուականը բացարձակ միապետութիւն էր։ Միապետին կամ ցարին կը պատկանէր բարձրագոյն իշխանութիւնը, որ երկիրը կը կառավարէր իր ընտրած և իրեն միայն պատասխանատու նախարարներու ձեռքով։ Թէեւ խորհրդարան (Պետական Տումա) ալ ունէր Ռուսիա, սակայն իրական իրաւունքէ զուրկ էր ան։ 1917ին փետրուարեան յեղափոխութեան հետեւանքով տապալեցաւ միապետութիւնը և Ռուսիա հանրապետութիւն դարձաւ։ Նոյն տարուան հոկտեմբերին նոր յեղաշրջում մը կատարուեցաւ, որով Ռուսիա ընկերվարական դաշնակցային խորհրդային հանրապետութիւն հռչակուեցաւ։ Երկրին մէջ ամբողջ իշխանութիւնը աշխատաւորներու ընտրած մարմինները կամ խորհուրդները գրաւեցին։ Ռուսիա այժմ կը կառավարեն Համառուսական խորհուրդներու (սովիէթներու) կողմէ անուանուած անձեր, որոնք ժողովրդական քոմիսէր կը կոչուին իսկ անոնց ժողովը՝ ժողովրդական կոմիսարներու խորհուրդ։ Անոնց իշխանութիւնը բացարձակ է։

Նոր խորհրդային սահմանադրութիւնը ջնջած է մասնաւոր սեփականութիւնը։ Բովանդակ հողը, գործարանները, հաղորդակցութեան միջոցները, առեւտուրը և այլն առնուած են մասնաւոր անհատներէ և պետական ճանչցուած։

Նկ. 14.— Մոսկուա։

Նոյն սահմանադրութեամբ, Ռուսիա դաշնակցային պետութիւն է։ Թէ՛ եւրոպական և թէ ասիական Ռուսիոյ զանազան երկրամասերը ինքնավար կը նկատուին և միացած կամ դաշնակցած համարուելով իրարու հետ՝ Ռուսիոյ Դաշնակցային Հանրապետութիւնը կը կազմեն։ Բուն Ռուսիայէն (Մեծ-Ռուսիա կամ Վելիկօռուսիա) ետք Դաշնակցային Հանրապետութեան գլխաւոր մասը կը կազմէ Ուքրանիան (Փոքր-Ռուսիա կամ Մալօռոսիա), որ 700 հազ. քառ. քիլմ. տարածութիւն կը գրաւէ և մօտ 40 միլ. բնակչութիւն ունի։

Ռուսիոյ մայրաքաղաքը և ամենամեծ կեդրոնն էր 1917էն առաջ ՓԵԹԵՐՍԲՈՒՐԿԸ կամ Փեթրոկրատը, զոր հիմնած է Մեծն Պետրոս ցարը մօտ 200 տարի առաջ։ Այդ քաղաքը արագօրէն մեծցաւ (2. միլ. բն.) այն պատճառով որ, անոր դիրքը առեւտուրի համար շատ յարմար է (ծովու մօտ)։ Արտասահմանէն Փեթերսպուրկ և Ռուսիա կը ներածուէին ապրանքներ գլխաւորաբար Պալթիկ և Սեւ ծովերով, իսկ Ռուսաստանի ներսէն՝ գետերով, ջրանցքներով և երկաթուղիներով։ Երբեմնի այս մեծ քաղաքը ներկայիս շատ քայքայուած է. հազիւ 700 հազար բնակիչ ունի։

Փեթերսպուրկէն 25 քիլմ. հեռու, կղզիի մը վրայ, (Ֆիննական ծոցին մէջ) կը գտնուի Քրոնշդատ ամրոցը։

Ռուսիոյ հին, ինչպէս նաև արդի մայրաքաղաքն է՝ ՄՈՍԿՈՒԱ։ Այս քաղաքը (1 ու կէս միլ. բնկչ.) կը գտնուի Եւրոպական Ռուսիոյ

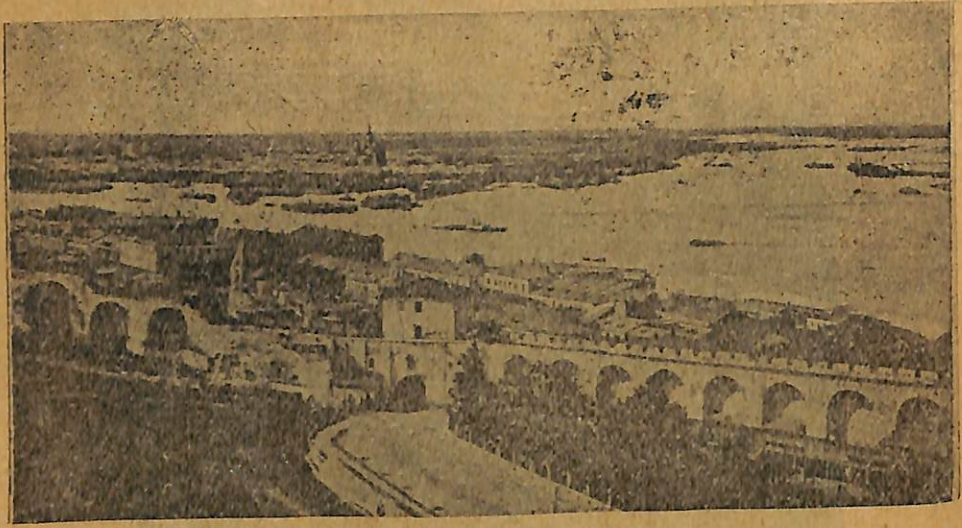

Նկ. 15. — Նիժնի-Նովկորոտ։ Օքա հարկատուն (ձախէն) կը թափի Վոլկա գետը (աջէն)

կեդրոնը։ Զանազան կողմերէ Մոսկուա կը ժողվեն 10է աւելի երկաթուղային գիծեր։ Ներքին առեւտուրի համար Մոսկուան առաջ ալ աւելի մեծ նշանակութիւն ունէր, քան Փեթերսպուրկը։ Այս քաղաքին մէջ կը գտնուին Քրեմլինի հին ամրոցը, բազմաթիւ արձաններ, նոյնպէս Ռուսիոյ ամէնէն հին և հռչակաւոր համալսարանը։

Եւրոպական Ռուսիոյ հարաւը նշանաւոր է Քիեվը, որ հին ատեն Ռուսիոյ մայրաքաղաքը եղած է։ Նշանաւոր է նաև Խարքով քաղաքը։ Առաջնակարգ նաւահանգիստ է Օտեսան՝ Սեւ ծովու եզերքը։ Այս երեք քաղաքներն ալ Փոքր-Ռուսիոյ կամ Ուքրանիոյ մէջ կը գտնուին, որ Ռուսիոյ ամենահացաշատ երկրամասն է։ Յիշեալ քաղաքները առեւտուրի և կրթական կեդրոններ են։ Երեքն ալ ունին համալսարան։ Ուքրանիոյ միւս քաղաքներէն յիշատակելի են նաև՝ Խերսոն և Եքաթերինոսլաւ՝ Տնիէպրին եզերքը։ Փոլտավա, Քուրսք և Օրէօլ Ուքրանիոյ ներքին մեծ քաղաքներն են։

Վոլկայի եզերքը գտնուող վաճառաշահ քաղաքներէն նշանաւոր են՝ Նիժնի-Նովկորոտ, Քազան, Սիմպիրսք, Սամարա, Սարադով, Ցարիցին և Աստրախան։ Վաճառաշահ նաւահանգիստներ են։

Նիժնի-Նովկորոտը անուանի էր իր տօնավաճառներով։ Արխանգելսկը նաւահանգիստ է Սպիտակ ծովու վրայ, իսկ Ռոստովը՝ Տոնի վրայ (Ազովի ծովէն ոչ հեռու)։ Սեւ ծովու վրայ նշանաւոր նաւահանգիստներ են նաև՝ Նովօռոսիյսք (Կովկասի մէջ) և Սեվաստոպոլ (Ղրիմի մէջ)։ Մեծ Ռուսիոյ ներքին քաղաքներէն յիշատակելի են. Եքաթերինոսլաւ և Ստավրոպոլ՝ Հիւս. Կովկասի մէջ, Սիմֆերոպոլ՝ Ղրիմի մէջ, Նովոչերքասք և Թականրոկ՝ Տոնի շրջանը, Թամպով, Թուլա, Ռեազան, Սմոլենսք և ուրիշներ՝ Կեդրոնական Ռուսիոյ մէջ և Ուրալսք՝ Ուրալեան շրջանը։

(Սիպերիոյ քաղաքներէն նշանաւոր են՝ Թոմսք և Իրքուտսք։)

ՄԵՐՁՊԱԼԹԵԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. — Մերձպալթեան հարթութիւնը, որ կը տարածուի Պալթիկ ծովուն եւ անոր ծոցերուն եզերքը, կը կազմէ Ռուսական հարթութեան շարունակութիւնը (աւելի հեռուն կը տարածուին Գերմանական եւ Ֆրանսական դաշտավայրերը)։ Մերձպալթեան հարթութիւնը դէպի հարաւ եւ հիւսիս երթալով հետզհետէ կը դառնայ բարձրադիր եւ բլրաշատ։ Այդ հարթութիւնը կը կրէ սառնադաշտային դարաշրջանի բոլոր հետքերը, ծածկուած է վալուններով. հոս կ'երկարաձգուին սառնադաշտային շեղջերու կամ մորեններու բլրաշարքեր։ Այդ հարթութեան վրայ կան նաեւ բազմաթիւ ճահիճներ ու լիճեր (մանաւանդ Ֆինլանտիոյ մէջ)։ Մերձպալթ-

եան երկիրներու կլիման եւ բուսականութիւնը միջին տեղը կը բռնէ Ռուսիոյ եւ
Արեւմտեան Եւրոպայի կլիմաներուն միջեւ. ոչ մեղմ է, ոչ ալ շատ խստաշունչ։
Մերձպալթեան երկիրներուն մէջ կ'ապրին շարք մը ժողովուրդներ, որոնց
գլխաւորներն են՝ Փիններ (ֆինլանտացի), էսթեր, լէթոնացիներ (լաթիշներ), լիթվացիներ
եւ լեհեր։
Ֆինները եւ էսթերը ցեղակից են, ունին մոնկոլական ծագում, բայց բոլորովին
եւրոպականացած են. Լէթոնացիները եւ լիթվացիներն ալ իրարու ցեղակից են ու կը
կազմեն հնդ-եւրոպական ցեղին արիական ընտանիքին մէկ առանձին ճիւղը։ Լե-
հերը (բոլոնիացիք) կը պատկանին սլաւոն ժողովուրդներու թիւին։ Լիթվացիները եւ
լեհերը կաթոլիկ են, միւս ժողովուրդները՝ բողոքական։
Յիշեալ բոլոր ժողովուրդներն ալ անցեալին մէջ ունեցեր են իրենց անկախ
պետութիւնը։ Ժամանակի ընթացքին անոնք կորսնցուցած էին այդ անկախու-
թիւնը եւ ինկեր էին Ռուսաստանի տիրապետութեան տակ։ 1918ին կրկին ձեռք
բերին իրենց անկախութիւնը։ Այդ պետութիւններն են՝ Ֆինլանտա, Էսթոնիա,
Լէթոնիա, Լիթվանիա եւ Լեհաստան։ Բոլորն ալ հանրապետութիւններ են։

ՖԻՆԼԱՆՏԱ. — Ֆինլանտա կը տարածուի Պոթնիոյ ծոցին ա-
րեւելակողմը և Ֆիննական ծոցին հիւսիսակողմը։ Ան կը գրաւէ այդ
ծոցերու և Լատոկայի լիճին միջեւ տարածուող երկիրները, մինչեւ
Սառուցեալ ովկիանոս (373 հազ. քառ. քլմ.)։ Ֆինլանտայի ծովե-
զերքները չափազանց կտրտուած են և կը կազմեն բազմաթիւ նեղ
ու ապառաժոտ խորշեր (ֆիօրտներ)։
Մակերեւոյթի կազմութեան նայելով՝ Ֆինլանտան բլրաշատ սա-
րահարթ է։ Ֆինլանտայի բլրաշարքերը ծածկուած են մայրիի և ե-
ղեւնիի անտառներով։ Հանքային հարստութիւններ (երկաթ, պղինձ)
չատ կան Ֆինլանտայի մէջ, մանաւանդ Լատոկայի լիճին մօտերը։
Լեռներ հարուստ են կրանիթի և մարմարի քարահանքերով։ Անտառներ
եւս շատ կան։

Նկ. 16.— Ֆինլանտացի

Ֆինլանտան «հազարաւոր լիճերու
հայրենիք» կը կոչուի։ Լիճերը մեծ մասով
իրարու հետ միացած են գետակներով. կան
չատ մը հոյակապ ջրվէժներ, որոնցմէ նշա-
նաւոր է Հիմադրան։ Ֆինլանտայի կլիման
աւելի մեղմ է, քան նոյն լայնութեան տակ
գտնուող ուրիշ երկիրներունը։ Ֆինլանտայի
բնակիչներու թիւը $3^1/_2$ միլիոն է. 88%ը
Ֆիններ են, 11% շուէտներ։ Հեռաւոր հիւ-
սիսը (Լապլանտիա) կ'ապրին սակաւաթիւ
Լապլանտացիներ։ Երկրագործութեան հա-
մար յարմարաւոր տեղեր չատ չկան Ֆին-
լանտայի մէջ։ Հացի և միւս կենսամթերք-
ներու մեծ մասը կը ներածուին ուրիշ երկիր-
ներէ։ Որոշ չափով զարգացած է կաթնատըն-
տեսութիւնը։ Կ'արտածեն կաթնեղէն, գլխա-
ւորապէս փայտեղէն, ինչպէս նաև մեծ քա-
նակութեամբ թուղթ։ Ֆինլանտայի մէջ կան

նաև ապակիի, անագապղինձի և այլ գործարաններ։ Ֆինլանտան ունի
առևտրական լաւ նաւատորմ։

Շնորհիւ իր աշխատասիրութեան և քաղաքակրթական յառաջ-
դիմութեան, Ֆինն ժողովուրդը բարեկեցիկ վիճակ մը ունի, որ մա-
սամբ կը պարտի նաև այն հարուստ չրջիկներուն, որոնք պտոյտի հա-
մար կ'այցելեն Ֆինլանտա, գրաւուած անոր գեղեցիկ տեսարաններէն։
Ժողովրդական կրթութեան կողմէ ֆինները և շուէտները չատ ա-
ռաջ գացած են։ Ամէնքն ալ գրել-կարդալ գիտեն։ Պետական կազմին
նայելով՝ Ֆինլանտան հանրապետութիւն է։ Առաջ ալ, ռուսական տի-
րապետութեան օրով, այս երկիրը ունէր լիակատար ինքնավարութիւն։
Իր օրէնսդիր ժողովը սեյմ կը կոչուի։
Մայրաքաղաքն է՝ ՀԵԼՍԻՆԿՖՈՐՍ (125 հազար բն.) Ֆիննական ծո-
ցին եզերքը։ Կ'արտածէ մեծ քանակութեամբ փայտեղէն։ Ունի առաջ-
նակարգ համալսարան մը։ Միւս քաղաքներէն նշանաւոր են՝ Վիպորկ
(ռուսական սահմանի վրայ) և Աբօ։

ԷՍԹՈՆԻԱ.— Էսթոնիա(*) կը գրաւէ (47 հազար քառակուսի
քիլոմէթր) Ֆիննական ծոցին հարաւային և Ռիկայի ծո-
ցին արեւելեան ծովեզերեայ երկրամասերը։ Էսթոնիայի մէջ
կը մտնեն Ռուսաստանի նախկին վարչական միութիւններէն Էսթ-
լանտական նահանգը, Լիֆլանտական նահանգին հիւս. մասը, ինչպէս նաև
Ռիկայի ծոցը գտնուող Էզել, Տակօ, Մոօն և մէկ քանի ուրիշ կղզիներ։
Բնակչութեան (մօտ 2 միլ.) մեծագոյն մասը էսթեր (էսթոններ) են, որ
կ'ապրին գլխաւորապէս գիւղերու մէջ և կը զբաղին երկրագործու-
թեամբ։ Գիւղական տնտեսութիւնը առաջ կը տարուի չատ կատարե-
լագործուած ձեւով մը և մեքենաներու օգնութեամբ։ Անասնաբուծու-
թիւնը եւս գլխաւոր զբաղումներէն մէկն է. զարգացած է մանաւորա-
պէս կաթնատնտեսութիւնը։ Երկրին գլխաւոր արտադրութիւններն են՝
կաթնեղէնը, գետնախնձորը և վուշը։ Զարգացած է նաև ոստայնան-
կութիւնը։ Կան ոգելից ըմպելիներու գործարաններ։

Մինչեւ Էսթոնիայի անկախութիւն հռչակելը, հողը մեծ մասով կը
պատկանէր գերման կալուածատէր պարոններուն, որոնք իշխող տարրն
էին և կը ճնշէին էսթոն գիւղացիները։ Ներկայիս հողը ազգային սե-
փականութիւն հռչակուած է։

(*) Ինչպէս Մերձպալթեան, այնպէս եւ առհասարակ եւրոպական նորակազմ
կարգ մը պետութիւններու սահմանները ամէն կողմէ չեն ճշտուած. ուստի եւ
անոնց վերաբերեալ թիւերը մօտաւոր առումով են յիշատակուած հոս։

Ժողովրդական կրթութիւնը շատ տարածուած է Լեթոնիոյ մէջ. անուս մարդ գրեթէ չկայ։

Գլխաւոր քաղաքն է ՌէՎԱԼ՝ Ֆիննական ծոցին եզերքը։ Ունի համալսարան։ Հոն կան նաեւ գործարաններ։ Միւս քաղաքներէն նշանաւոր է՝ Տորփաթ (Իւրիեւ), որ ծանօթ է իր հին և հռչակաւոր համալսարանով։

Տորփաթի համալսարանը նշանաւոր դեր խաղացած է արեւելահայերու վերածնութեան գործին մէջ։ Հոն իրենց բարձրագոյն կրթութիւնը ստացեր են (այն ժամանակ համալսարանը գերմանական էր) արեւելահայ գրականութեան եւ ազգային կեանքի վերածնիչները՝ Խաչատուր Աբովեան, Ռաֆ. Պատկանեան, Ս. Շահազիզ, Դոդոխեան, եւ այլն։

ԼԵԹՈՆԻԱ.— Լէթոնիա կը տարածուի Պալթիկ ծովուն հիւսիս-արեւելեան և Ռիկայի ծոցին հարաւային եզերքները (64 հազ. քառ. քլմ.)։

Լէթոնիոյ մասերը կը կազմեն՝ 1. Վիտզեմիա՝ նախկին Լիֆլանտայի նահանգին հար. գաւառները, 2. Քուրզեմիա՝ Քուրլանտայի նահանգը եւ 3. Լաթկալիա՝ Վիթեպսքի նահանգին արեւմտ. մասերը։

Ժողովուրդին ($2^1/_2$ միլ.) բնիկ տարրը կը կազմեն Լէթոնացիները կամ լաթիշները, որոնք հին ծագում ունին։ Կը զբաղին գլխաւորապէս երկրագործութեամբ։ Կը նախընտրեն ապրիլ ագարակներու մէջ։ Այգեգործութիւնը եւս զարգացած է։ Որոշ չափով զարգացած է նաեւ ճարտարարուեստը (մետաղի, հիւսուածեղէնի գործարաններ)։

Դարեր շարունակ, մինչեւ վերջերս, Լէթոնիոյ մէջ եւս հողը կը պատկանէր գերմանացի կալուածատէրերու, որոնց տեսակ մը ճորտերն էին լէթոնացիները։ Ներկայիս արդէն լէթոն գիւղացիութիւնը ազատագրուած է այդ վիճակէն։ Քաղաքներու մէջ (ուր 50 % են միայն) լէթոնները կը շարունակեն մնալ գերմանացիներու ուժեղ ազդեցութեան տակ։

Հակառակ ռուսական հին ռէժիմի ճնշումներուն, Լէթոնները մեծապէս յառաջդիմած են ժողովրդական կրթութեան գործին մէջ. Ունին բազմաթիւ դպրոցներ. անուս մարդ շատ քիչ կը գտնուի անոնց մէջ։

Գլխաւոր քաղաքն է՝ ՌԻԿԱ, համանուն ծոցին եզերքը. նշանաւոր նաւահանգիստ է, ունի բազմաթիւ գործարաններ։ Ունի նաեւ համալսարան։ Պալթիկ ծովուն եզերքը կը գտնուին Լիպաւա և Վինտաւա նաւահանգիստները։

ԼԻԹՎԱՆԻԱ.—Լիթվանիա կը գրաւէ (140 հազ. քառ. քլմ.) Մերձպալթեան հարթավայրին միջին մասը։ Անոր եզերքները կը թրջուին Պալթիկ ծովէն։

Բնակչութեան (մօտ 4 միլ.) բնիկ և գլխաւոր տարրը կը կազմեն լիթվացիները, որոնք գլխաւորապէս գիւղերու մէջ կ'ապրին։ Շատ հրեաներ քաղաքներու մէջ կ'ապրին, ուր անոնք կը կազմեն բնակչութեան

կէսը։ Ժողովուրդին գլխաւոր զբաղումներն են երկրագործութիւնը և անասնաբուծութիւնը։ Շատ կ'արտադրեն վուշ։ Փայտեղէնն ևս երկրին հարստութիւններէն մէկն է։ Առեւտրական գործակցութիւնը (քօօփէրասիօն) շատ զարգացած է։ Բազմաթիւ լիթվացի մտաւորականներ կ'ապրին գիւղերու մէջ։ Քաղաքներուն մէջ անոնք կը գտնուին լեհերու ուժեղ ազդեցութեան տակ։ Լիթվացիներու ազգային վերածնութիւնը գիւղերէն սկսած է։

Գլխաւոր քաղաքն է՝ ՎԻԼՆԱ։ Վիլնայի մէջ և անոր շրջակայքը գլխաւորաբար լեհեր կ'ապրին, (ինչպէս նաեւ հրեաներ) ուստի և այդ քաղաքը վէճի առարկայ է լիթվացիներու և լեհերու միջեւ։ Այդ շրջանը Լիթվանիոյ մէջ կը մնայ, սակայն ինքնավար վարչութիւն մը պիտի ունենայ։ Միւս քաղաքներէն նշանաւորներն են՝ Քովնօ և Կրոսնօ։

ԼԵՀԱՍՏԱՆ ԿԱՄ ԲՈԼՈՆԻԱ.— Լեհաստան մեր օրերուն իր անկախութիւնը վերստանալէն առաջ, բաժնուած էր երեք պետութիւններու՝ Ռուսաստանի, Գերմանիոյ և Աւստրիոյ միջեւ։ Այժմ Լեհաստան կրկին միացեալ և անկախ պետութիւն մըն է։ Կը գրաւէ Մերձպալթեան հարթութեան արեւմտեան մասը, Վիսթուլա գետին հովիտը (նախկին Ռուսական Լեհաստան կամ «Մերձվիսլեան երկիր»), Օտերի վտակ Վարթայի հովիտը (Փոզնան կամ Գերմանական Լեհաստան) և Կալիցիան (Աւստրիական Լեհաստան)։ Ներկայիս Լեհաստան բաւական ընդարձակ պետութիւն մըն է, ունի մօտ 220 հազար քառ. քլմ. տարածութիւն և 23 միլիոն բնակիչներ։

Լեհաստանի հարաւային մասերը համեմատաբար բարձրադիր են. հոն կ'երկարաձգուին բլրաշարքեր ու կը տարածուին Քարփաթներու փէշերը։ Անտառներով հարուստ երկիր մըն է Լեհաստանը։ Հարուստ է նաեւ հանքերով (երկաթ, պղինձ, մարմար, զինկ, հանքածուխ և այլն)։ Կան շատ ջերմուկներ։ Կլիման կեդրոնական-եւրոպական է։

Լեհաստանի հարթավայրերուն հողը շատ արգաւանդ է և յարմար՝ երկրագործութեամբ աշխատելու համար. հոն բնակչութիւնն ալ խիտ է։ Հողը սակայն մեծ չափերով կը պատկանի ազնուական-կալուածատէրերուն։ Բարձրադիր և լեռնային մասերուն մէջ՝ Քարփաթներու ստորոտը կը զբաղին անասնապահութեամբ։ Հանքագործութիւնը եւս բաւական առաջ գացած է, մանաւորապէս երկաթի, զինկի և քարածուխի արտադրութիւնը։ Ճարտարարուեստի և առեւտուրի կողմէն Արեւել. Լեհաստան (Վարշաւիոյ շրջան) շատ զարգացած է. զարգացած են մանաւանդ կերպասեղէնի, կօշկեղէնի, կարասիներու արդիւնագործութիւնը և առեւտուրը։

Լեհաստանի բնակիչները ընդհանուր առումով բարեկեցիկ են: Ժողովրդական կրթութիւնը եւ ուշադրաւ կերպով յառաջդիմած է, մանաւանդ Գալիցիոյ մէջ, ուր լեհերը աւստրիական տիրապետութեան տակ ալ ունէին իրենց ինքնավարութիւնը: Լեհերը Եւրոպայի լուսաւոր եւ յառաջադէմ ժողովուրդներու շարքին կը պատկանին: Լեհական գրականութիւնը եւ արուեստները բարձր զարգացման հասած են:

Լեհաստանի ազգաբնակութեան բնիկ եւ գլխաւոր տարրը կը կազմեն Լեհերը, կ'ապրին գլխաւորապէս գիւղերը, բայց նաեւ քաղաքները, որոնց թիւը շատ է Լեհաստանի մէջ: Քաղաքներու մէջ կ'ապրին նաեւ մեծ թիւով հրեաներ, որոնք մէկ քանի քաղաքներու բնակչութեան մօտ կէսը կը կազմեն: Արեւելեան Գալիցիոյ մէջ ժողովուրդին գլխաւոր տարրը ռութէններն են (Փոքր-ռուսեր):

Լեհաստանի մայրաքաղաքն է՝ ՎԱՐՇԱՎԻԱ, Վիսթուլա գետին եզերքը, (1 միլ. բն.): Գործարանային առաջնակարգ կեդրոն է: Ունի համալսարան: Լոծ քաղաքը յայտնի է իր տպածոյի գործարաններով: Փոզնան՝ Վարթայի եզերքը (նախկին Գերմանական Լեհաստան): Բրոմբերգ, Վիսլայի ձախ եզերքը, Լեմպերգ (Լվով) եւ Վիելիչկա (ծանօթ աղահանքերով)—Գալիցիայի մէջ: Կրաքովիա լեհական թագաւորութեան նախկին մայրաքաղաքն է. ունի համալսարան: Լէմպէրկը Գալիցիոյ գլխաւոր քաղաքը եւ առեւտրական կեդրոնն է: Այդ քաղաքները նախկին Աւստր. Լեհաստանի մէջ կ'իյնան:

Կրաքովիա եւ Լէմպէրկ քաղաքները Լեհաստանի միջնադարեան հայ գաղթականութեան կեդրոններն էին: Ժամանակի ընթացքին հոն գաղթող հայերը մոռցեր են իրենց լեզուն, ազգային սովորութիւնները եւ ընդունելով կաթոլիկութիւնը՝ շատերը ձուլուեր են լեհերու հետ: Այժմ այդ գաղթականութեան մնացորդները միայն կան. անոնց մէջ հետզհետէ կ'արթննայ ազգային գիտակցութիւնը:

ՏԱՆՑԻԿ.— Լեհաստան չունի սեփական ելք դէպի ծով: Սակայն, արտաքին աշխարհի հետ յարաբերութիւն պահելու համար, հնարաւորութիւն տրուած է իրեն օգտուելու Տանցիկի նաւահանգիստէն՝ Վիսլա գետին ճամբով: Տանցիկը Գերմանիոյ Արեւելեան Փրուսիա նահանգին գլխաւոր քաղաքն է: Հինէն ի վեր առեւտրական նշանաւոր նաւահանգիստ մըն է՝ Վիսլայի գեղանկար արեւմ. գետաբերանի վրայ, Պալթիկ ծովէն 5 քիլմ. հեռու: Բնակիչներուն մեծ մասը գերմանացիներ են: Տանցիկ ունի լաւ նաւարաններ եւ գործարաններ: Այժմ ազատ, ինքնօրէն քաղաք է:

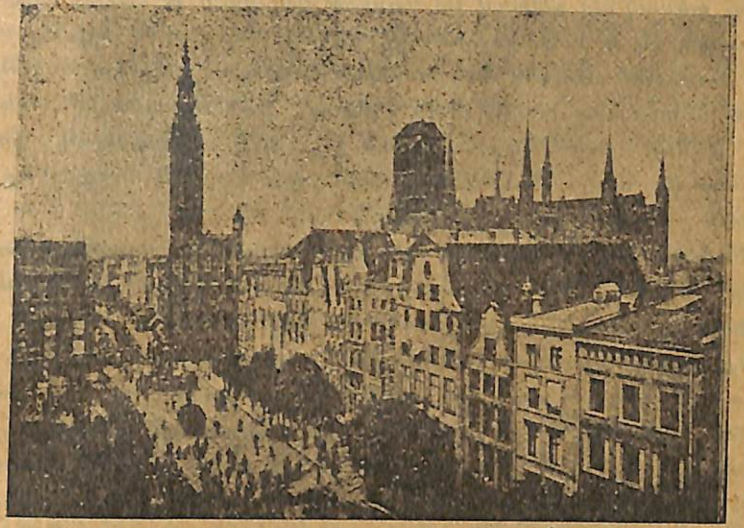

Նկ. 17.— Տանցիկ:

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱ
ԿԱՄ
ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.— Եւրոպայի այն բոլոր երկիրները, որոնք կ'իյնան Միջերկրական ծովուն եզերքը, այսինքն՝ Պալքանեան, Ապենինեան եւ Պիրենեան թերակղզիները, ինչպէս նաեւ Ֆրանսայի հարաւային մասը, իրենց բնագրութեան կողմէ շատ մը նմանութիւններ ունին իրարու հետ: Ատոնք ամէնքն ալ լեռնային երկիրներ են: Անոնց հարաւային եզերքները թրջող Միջերկրական մեծ ծովը իր կարգին քանի մը փոքր ծովեր կը կազմէ, որոնք են՝ Սեւ, Մարմարա, Եգէական, Յոնիական եւ Տիրհենեան ծովերը:

Միջերկրականի երկիրները ա՛լ աւելի նման են իրարու իրենց կլիմայով: Հակառակ Կեդրոնական եւ Հիւսիսային Եւրոպայի, ուր ամբողջ տարուան ընթացքին մթնոլորտային տեղումներ կը թափին, հոս ամառը չոր կ'անցնի. մէկ քանի ամիսներու ընթացքին (հարաւը՝ 6 ամիս) գրեթէ անձրեւ բնաւ չի գար: Այդպէսով Միջերկրականի եր-

կիրները տեսակ մը անցում կը կազմեն Ափրիկէի և Ասիոյ տաք ու չոր անապատներէն և տափաստաններէն դէպի բարեխառն կլիմայ ու բաւարար ոռոգում ունեցող Կեդրոնական Եւրոպա։ Միջերկրականի երկիրները ձմեռը շատ աւելի մեղմ կ'ըլլայ, քան Եւրոպայի մնացեալ մասերը։ Ձմեռը շատ կարճ կը տեւէ, ձիւն հազուադէպ կուգայ և շատ շուտ կը հալի։ Անձրեւները շատ յորդ կ'ըլլան, հեղեղներ առաջ կը բերեն, բայց շուտ ալ կը դադրին։

Գետերու կողմէ հարուստ չեն այդ երկիրները, շատերը ամառ ատեն կը ցամքին։ Շատ գետաբերաններու մօտ ջուրը կը տարածուի և ճահիճներ կը գոյացնէ, որմէ առաջ կուգայ ջերմը։

Կլիմային չորութիւնը մեծապէս կ'ազդէ բուսականութեան վրայ։ Երբ աշունը անձրեւները կը սկսին, երկիրը կանանչով կը ծածկուի։ Գարունը բուսականութիւնը աւելի կը ճոխանայ։ Սակայն ամառը կանանչը կը չորնայ և կ'այրի, այնպէս որ երկիրը կը մերկանայ։

Ծառերը մեծ մասով մշտադալար են, սակայն աւելի դալուկ գոյնով։ Շատ տարածուած են այդտեղ ձիթենին ու նոճին։ Մեծ տեղ կը գրաւեն առհասարակ մշակելի բոյսերը։ Անտառներ շատ քիչ կան։ Մարգագետիններ չկան։

Բնագրութեան իւրայատուկ պայմաններու շնորհիւ ժողովուրդներու նկարագիրը և կենցաղն ալ բոլորովին տարբեր են, քան Կեդրոնական և Հիւսիսային Եւրոպայի մէջ։

Միջերկրականի երկիրներու բնութիւնը ինքնին աւելի հարուստ ըլլալով, արտադրելու համար նուազ աշխատանքի կը կարօտի։ Նըպաստաւոր կլիման ևս հնարաւոր կը դարձնէ պակասով գոհանալ և ապրուստն ալ աւելի աժան կը դարձնէ։ Այս է պատճառը ահա, որ այդ երկիրները իրենց քաղաքակրթութեամբ թէև աւելի հին են Եւրոպայի մէջ, սակայն ներկայիս անոնք աւելի ետ մնացած են՝ Արեւմ. Եւրոպայի նոր պետութիւններու հետ բաղդատելով։

Ժողովուրդներու լայն խաւերուն մէջ ուսումը և կրթութիւնը համեմատաբար պակաս չափերով տարածուած են։ Ճարտարարուեստը տկարօրէն զարգացած է։ Հողի մշակութիւնը նուազ կատարելագործուած է, քան Կեդրոնական Եւրոպա։ Գիւղական տնտեսութեան մէջ այգեգործութիւնը կը գերազանցէ հողագործութիւնը։ Հովիտներու եւ դաշտագետիններու հողը պարարտ է ինքնին, ուստի և չի պահանջեր արուեստական պարարտացում։ Սակայն շատ տեղեր ոռոգման պէտքը զգալի է։ Տաք կլիմայի և պարարտ հողի շնորհիւ, տարուան ընթացքին երկու-երեք հունձք կ'ըլլայ։ Պտուղները, ինչպէս՝ ձիթապտուղ, շագանակ, խաղող և այլն, շատ կարեւոր տեղ մը կը գրաւեն բնակիչներու սնունդին ու նաև առեւտուրին մէջ։ Անասնապահութիւնն ալ հոդ ուրիշ կերպով կը կատարուի, քան Կեդրոնական Եւրոպայի մէջ։ Որովհետեւ արօտատեղիներ չկան, ուստի և խոշոր եղջիւրաւոր կենդանիներ չեն պահուիր։ Անոնց փոխարէն, կը բուծանեն ոչխար և այծ, որոնց համար բաւարար կեր կը ճարուի լեռներու արեւակէզ կողերը։ Կեդրոնական Եւրոպայի ձին ու եզը հոդ կը փոխարինուին ուրիշ ընտանիներով՝ էշ, գոմէշ և ջորի, որոնք աւելի կը տոկան չոր կլիմային, իսկ սնունդի կողմէ ալ սակաւապէտ են։ Ամէն տեղ տարածուած է մետաքսագործութիւնը։

ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂԶԻ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ, ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. — Պալքանեան թերակղզիին իբր հիւսիսային սահման կ'ընդունուի սովորաբար այն կոր գիծը, որ կ'երկարի Ֆիումէ ծոցէն (Ադրիական ծովին մէջ) Սավա գետին վրայով դէպի Քարպաթեան լեռներու ստորոտները, իսկ այնտեղէն՝ դէպի Դանուբի գետաբերանը։

Հիւսիսային կողմէն Պալքանեան թերակղզին լայն է։ Բանի հարաւ երթանք, հետզհետէ աւելի կը նեղնայ. եզերքները չափազանց կը կտրատուին և կը կազմեն բազմաթիւ կղզիներ ու թերակղզիներ։

(Ի՞նչ ծովեր, նեղուցներ, փոքր թերակղզիներ ու մեծ կղզիներ ունի ան. սորվիլ քարտէսի օգնութեամբ)։

Պալքանեան թերակղզիին մակերեւոյթը լեռնոտ է։ Միայն հիւսիս-արեւելեան մասին մէջ կը տարածուի Ստորին Դանուբեան ընդարձակ դաշտավայրը, իսկ մնացած տարածութիւնը գրեթէ ծածկուած է լեռներով, որոնք են՝ Պալքանեան, Սերպ-Մակեդոնական և Տինարեան լեռները։

Ստորին Դանուբեան Դաշտավայրը կը տարածուի Քարպաթեան եւ Պալքանեան լեռներու միջեւ։ Հիւսիս-արեւելեան կողմէն այդ հարթութիւնը կը միանայ Հարաւ-ռուսական հարթութեան հետ։ Այդ երկու հարթութիւնները իրենց բնութեամբ շատ նման կողմեր ունին. երկուքն ալ սեւահողի շրջանին մէջ գտնուող նման տափաստաններ են։

Ջրառատ Դանուբ գետը կը ճեղքէ կ'անցնի Պալքաններու եւ Քարպաթներու միջեւ գտնուող «Երկաթի Դուռ» կոչուած կիրճը. ապա Ստորին Դանուբեան դաշտավայրին վրայէն հանդարտ կը հոսի, յետոյ կը հանդիպի Տոպրուճա

կոչուող զանգուածային լեռներուն, ի վերջոյ կը շեղի դէպի հիւսիս, եւ բազուկներու բաժնուելով կը կազմէ ընդարձակ, ճահճային տելթա մը եւ կը թափի Սեւ ծով։

Պալքանեան լեռները, որոնցմէ ամբողջ թերակղզին ստացեր է իր անունը, մեծ տարածութիւն մը չեն գրաւեր թերակղզիին վրայ։ Այդ լեռները հիւսիսէն կը մօտենան Գարփաթեան լեռներու, որոնցմէ կը բաժնուին «Երկաթի Դուռ» կոչուած կիրճով։ Այդ տեղէն Պալքանները աղեղի ձեւով կը տարածուին մինչեւ Սեւ ծովը՝ 625 քիլմ. երկայնութեամբ։ Այդ լեռներուն լայնութիւնն է՝ 25–40 քիլմ.։ Ամենաբարձր գագաթները $2\frac{1}{4}$ քիլմ.է աւելի չեն։ Պալքանները ծալքաւոր լեռներ են եւ բաղկացած՝ երկայնաձիգ լեռնաշղթաներէ։ Այդ լեռնաշղթաներուն վրայ կը գտնուին լեռնանցքներ։ Ատոնցմէ ամենանշանաւորն է՝ **Շիպկայի** լեռնանցքը, 1 քիլմ. բարձրութեան վրայ։ Պալքանեան լեռները անտառապատ են։

Սերպ-Մակեդոնական լեռները կը տարբերին Պալքաններէն անո՛վ որ, զանգուածային են։ Ատոնք անկանոն ձեւով ցրուած ժայռակոյտերու կը նմանին եւ իրարմէ բաժնուած են խոր լեռնագոգերով։ Այդ լեռները եւս անտառապատ են. (կաղնի եւ փշատերեւ ծառեր)։

Հարաւային կողմը, Եգէական ծովու եզերքներուն մօտ կը բարձրանան **Օլիմպոս** (3 քիլմ.) եւ **Աթոս** (2 քիլմ.) սարերը։ Ատոնց լանջերու վրայ կ՚աճին մշտադալար ծառեր, ստորոտները՝ ձիթենի։ Այդտեղ կլիման միջերկրածովային է։

Տինարեան լեռները կ՚երկարին Պալքանեան թերակղզիին արեւմտեան մասին ամբողջ երկայնութեամբ՝ 1,600 քիլմ. տարածութեան վրայ։ Հիւսիսէն Տինարեան լեռները կը միանան Ալպերուն։ Այդ (հիւսիսային) մասին մէջ անոնք կը կոչուին **Տինարեան Ալպեր**. իսկ հարաւը կը կոչուին **Պինդոս** եւ կը շարունակուին մինչեւ թերակղզիին ծայրը։ Այս մասին մէջ նշանաւոր է **Պառնաս** գագաթը ($2\frac{1}{2}$ քիլմ.)։ Տինարեան լեռները կը բռնեն ամբողջ թերակղզիին գրեթէ կէսը եւ բաղկացած են իրարու զուգընթաց ծալքաւոր բազմաթիւ լեռնաշարքերէ։

Տինարեան լեռները բաղկացած են գլխաւորապէս կրաքարէ. ընդհանրապէս անջրդի են, լերկ եւ անտառազուրկ։

Եգէական ծովու կղզիները՝ Եւբէան, Կիկլադները եւ Կրետէն բոլորն ալ լեռնոտ են, բայց ծովեզերքներուն վրայ ունին մերձարեւադարձային կլիմայ եւ մշտադալար բուսականութիւն։ Իրենց ծագման նայելով՝ այդ երկիրները կը ներկայացնեն մնացորդներ ցամաքի մը, որ շատ հին ատեն կը միացնէ եղեր Պալքանեան թերակղզին՝ Փոքր Ասիոյ հետ։

Ստորերկրեայ ոյժերը, որ պատճառ դարձան Պալքանեան թերակղզիին Փոքր Ասիայէն բաժնուելուն, կը շարունակեն գործել նաեւ ներկայիս։ Այս իրողութիւնը կը յայտնուի թերակղզիին վրայ յաճախակի կրկնուող աւերիչ երկրաշարժներէն։ Կիկլադեան խումբին պատկանող կղզիներէն մէկ քանին հրաբխային ծագում ունին։ **Սանթորին** կղզին գործող հրաբուխ մըն է։

Պալքանեան թերակղզիին բնակչութիւնը բաղկացած է բազմազան ժողովուրդներէ՝ պուլկարներ, սերպեր, խրուաթներ, սլովէններ, չէրնակորցիներ, (Սեւ-Լեռնցի) ռումէններ, յոյներ, ալպանացիներ (արնաւուտ) և թուր-

քեր (տաճիկներ)։ Սերպերը, Սլովէնները, Խրուաթները և Չէրնակորցիները սլաւոններ են։ Պուլկարները եւս սլաւ են, թէև մոնկոլական ծագում ունին։ Ռումէնները լատին ծագում ունին, կը խօսին ռոմանական լեզուով, որուն բառերուն կէսը սակայն սլաւոնական է։ Տաճիկները կամ թուրքերը դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդ մըն են, բայց դարերու ընթացքին խառնուեր են սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդներու հետ։

Դաւանութեան նայելով՝ ռումէնները, պուլկարները և յոյները օրթոտոքս (կամ ուղղափառ յունադաւան) են։ Սերպերու մէկ մասը օրթոտոքս է, միւս մասը՝ կաթոլիկ, թուրքերը և ալպանացիներու մեծ մասը՝ մահմետական։ Մահմետականներ կան նաև սլաւոնական ժողովուրդներու մէջ։ Ատոնք անցեալին մէջ, թուրքերու կողմէ բռնի ոյժով մահմետական դարձած են։

Պալքանեան թերակղզիին ամենահին ժողովուրդներն էին՝ թրակիացիք՝ արեւելքը եւ Իլլիրիացիք՝ արեւմուտքը։ Թրակիացիք ի վերջոյ ձուլուեցան հոն գաղթած նոր ժողովուրդներուն մէջ, իսկ իլլիրիացիներու սերունդները՝ ալպանացիք, դեռ մինչեւ այսօր պահպանած են իրենց գոյութիւնը թերակղզիին արեւմտեան՝ լեռնոտ եւ անմատչելի վայրերը, Բաղդատաբար աւելի ուշ Պալքանեան թերակղզի եկան յոյները, որոնք գրաւեցին անոր հարաւային մասը եւ Եգէական ծովու կղզիները։ Անոնց գաղութները, սակայն, լայնօրէն տարածուեցան ամբողջ Միջերկրականի ծովեզերքները։ Աշխարհագրական յարմար դիրքը շատ նպաստեց քաղաքակրթութեան եւ առեւտուրի զարգացման՝ Յոյներու մէջ։ Սակայն քաղաքական տեսակէտէ Յունաստան կը ներկայացնէր շարք մը մանր եւ իրարմէ անջատ ինքնուրոյն պետութիւններ։ Միայն Դ. դարուն (Ք. Ա.) անոնք յաջողեցան (Աղեքսանդր Մեծի օրով) կարճ ժամանակ մը կազմել Մակեդոնական կայսրութիւնը։ Այդ կայսրութեան անկումէն ետք (Բ. դար Ք. Ա.) թերակղզիին մեծ մասին վրայ տարածուեցաւ հռոմայեցիներու իշխանութիւնը։ Արեւելեան Հռոմի կամ Բիւզանդիոնի կայսրութիւնը պահպանեց իր գոյութիւնը մինչեւ 15րդ դար (Ք. Յ.)։ Իր քաղաքակրթութեամբ Բիւզանդիոն յունական պետութիւն էր։ Անոր ազդեցութիւնը տարածուեցաւ դէպի Արեւելք՝ նաեւ Հայաստանի եւ Ռուսիոյ վրայ։ Հակառակ անոր որ Յոյները եւ Բիւզանդացիք աւելի բարձր էին իրենց քաղաքակրթութեամբ քան թերակղզիին ներսերը ապրող եւ կամ յետոյ հոն գաղթած ժողովուրդները, չկարողացան սակայն զանոնք ենթարկել իրենց քաղաքակրթութեան՝ իրենց մէջ ձուլելու չափ։ Թերակղզիին արեւելակողմը՝ Դանուբի ստորին հոսանքին վրայ Հռոմայեցիները հիմնեցին գաղութներ (Բ. դար Ք. Յ.), որոնց սերունդներն են ներկայիս ռումէնները։ Անոնք արդէն Է. դարուն Վալաքիոյ եւ Մոլտավիոյ մէջ հաստատեր էին իրենց իշխանութիւնները։

Թերակղզիին միւս ժողովուրդներէն ամէնէն նշանաւոր դերը խաղացին սլաւոնները, որոնք Գ. դարէն սկսած թափանցեցին դէպի թերակղզիին ներսերը։ Ե. դարու վերջերը սլաւներուն միացան պուլկարները, որոնք թուրք-մոնկոլական ցեղ մըն էին։ Անոնք նախապէս կ՚ապրէին Վոլկա գետին եզերքները (ուր մինչեւ հիմա դեռ կան անոնց մնացորդները) եւ հիւսիս-արեւելքէն եկան Պալքանեան թերակղզի։ Պուլ-

կարները արագօրէն ձուլուեցան սլաւներու մէջ, ընդունեցին քրիստոնէութիւնը, իւրացուցին սլաւական լեզուն եւ այդպէսով կատարելապէս սլաւ ժողովուրդ մը դարձան։ 10—13րդ դարերուն սլաւ ընդարձակ պետութիւններ կազմուեցան՝ Սերպիա եւ Պուլկարիա։ Այսպէսով, ահա, ներկայիս Պալքանեան թերակղզիին հարաւը՝ յոյներու կը պատկանի, կեդրոնը եւ հիւսիս-արեւմուտքը սլաւներու, իսկ արեւելքը՝ ռումէններու։

Տաճիկները 14րդ դարուն եկան փոքր Ասիայէն եւ հետզհետէ նուաճեցին Պալքանեան ամբողջ թերակղզին, փոքրիկ Չերնակորայէն զատ։ Անոնց տիրապետութիւնը տեւեց քանի մը դար։ Այդ տիրապետութիւնը հիմնուած էր ոյժի եւ բռնութեան վրայ։ Իրենց քաղաքակրթութեամբ աւելի վար աստիճանի մը վրայ գտնուելով քան նուաճուած ժողովուրդները, Թուրքերու օրով անկումի վիճակ մը ունեցան Պալքանեան երկիրները։ Սակայն այս տիրապետութիւնը առաջ բերաւ իր իսկ Թուրքիոյ անկումն ալ։ Այսպէսով ահա, Ռուսաստանի ու եւրոպական մէկ քանի ուրիշ պետութիւններու օգնութեամբ, հետզհետէ ազգային անկախութիւն ձեռք բերին՝ Յունաստան, Սերպիա, Ռումանիա, Պուլկարիա եւ վերջապէս Ալպանիա։

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԹՈՒՐՔԻԱ.— Պալքանեան պատերազմին (1912—13) հետեւանքը Թուրքիոյ համար եղաւ այն, որ կորսնցուց իր եւրոպական երկիրներուն մեծագոյն մասը և իրեն մնաց միայն Արեւելեան Թրակիան։ Համաշխարհային պատերազմին հետեւանքով ալ ան կորսնցուց ամբողջ Թրակիան։ Իր գերիշխանութեան տակ մնացած են ներկայիս եւրոպական հողամասերէն միմիայն Կ. Պոլիսը իր շրջակայքով և Չաթալճայի գաւառը (միայն մօտ 6 հազար քառ. քիլմ. տարածութիւն՝ 1 միլ. 600 հազար բնակիչներով)։

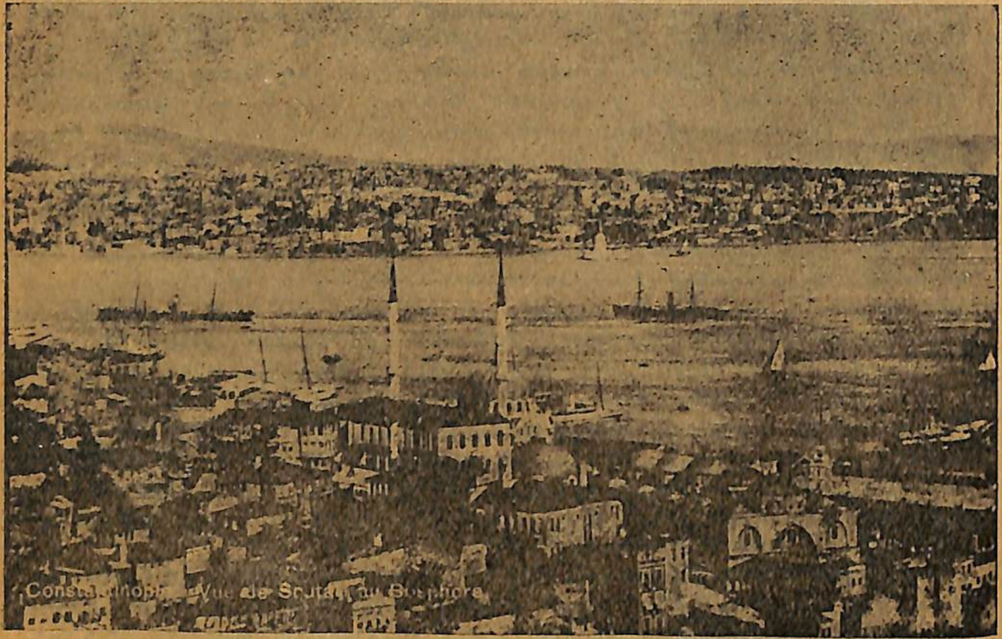

Նկ. 18.— Կ. Պոլսոյ ընդհանուր տեսարանը։

Տնտեսութեան բոլոր ճիւղերը Եւրոպական Թուրքիոյ մէջ չեն զարգացած, այլ կանգ առած են։ Եղած արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններն ալ օտարներու ձեռքը կը գտնուին։ Երկրին եկամուտներէն շատերը օտար պետութիւններու տրուած են ի հաշիւ Թուրքիոյ ունեցած պարտքին՝ հանդէպ անոնց։ Թուրքիոյ պետական հանրային պարտքը ահագին չափերու կը հասնի։

Ժողովրդական կրթութիւնը Թուրքիոյ մէջ կը ներկայացնէ անմխիթարելի վիճակ մը։ Ժողովուրդին մեծ մասը կը խարխափէ խաւարի և տգիտութեան մէջ։

Կառավարութեան ձեւին նայելով՝ Թուրքիա կայսրութիւն է, իբր պետ ունենալով փատիշահը կամ սուլթանը, որ կը համարուի միեւնոյն ատեն երկրագունդին բոլոր սիւննի-մահմետականներու կրօնապետ։ Կ.

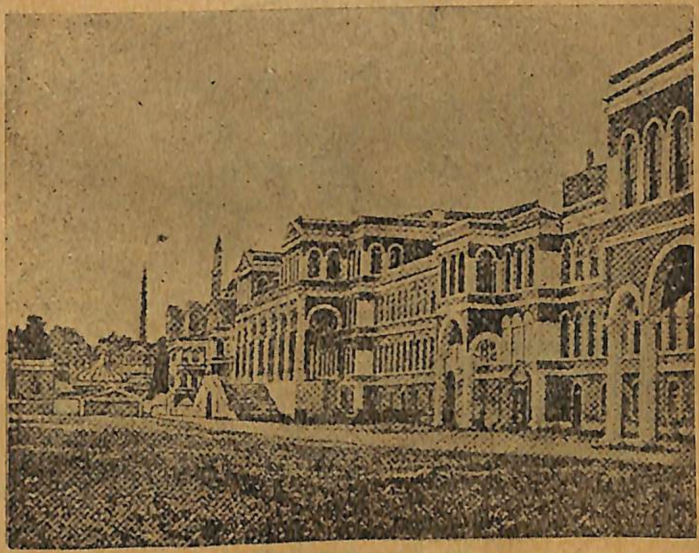

Նկ. 19.— Բ. Դուռ։

Պոլիս կը նստի սուլթանը։ Ան երկիրը կը կառավարէ նախարարներու և նախարարաց խորհուրդի միջոցով (Բարձրագոյն Դուռ կամ Պապ-Ալի կը գումարուի Նախարարաց Խորհուրդը)։

Թուրքիոյ մայրաքաղաքն է՝ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ*) որ կը գտնուի Պոսֆորի և անոր ծովախորշ Ոսկեղջիւրի եզերքները, Ասիայի ու Եւրոպայի սահմանին, եւրոպական և ասիական ցամաքամասերու վրայ։ Կ. Պոլսոյ դիրքը շատ յարմար է. այդ պատճառով ալ այս քաղաքը հին ժամանակներուն մէջ ուշադրաւ դեր խաղացած է առեւտուրի մէջ։ Ներկայիս ալ Կ. Պոլիսը առեւտրական նշանաւոր կեդրոն է և նաւահանգիստ ո՛չ միայն Թուրքիոյ, այլ նաև ամբողջ հարաւ-արեւելեան Եւրոպայի համար։ Անոր բնակիչներուն թիւը մէկ և կէս միլիոն է, որուն կէսը Թուրքեր են, իսկ մնացածները՝ յոյներ, հայեր և օտարականներ։

Կոստանդնուպոլիս Թրքահայերու մտաւոր կեդրոնն է։ Հոս հայերը ունին բաւական թիւով տարրական և միջնակարգ դպրոցներ։ Պոլսոյ մէջ լոյս կը տեսնեն մէկ քանի հայերէն թերթեր, ինչպէս և կը տպագրուին շատ մը գիրքեր։ Պոլսոյ մէջ կան նաև Ազգ. (Ս. Փրկչի) հիւանդանոց մը, բարեգործական և այլ հաստատութիւններ։

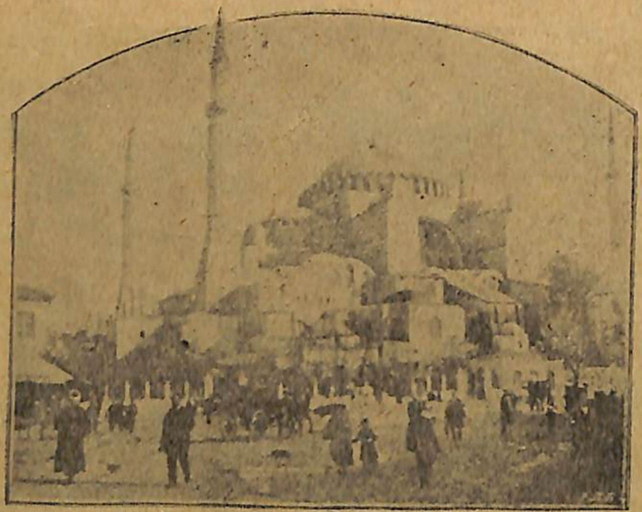

Նկ. 20.— Այա-Սօֆիա։

(*) Աշխարհգր. Ա. գիրքէն կրկնել «Կ. Պոլիս ու իր շրջակայքը» հատուածը, իսկ Բ. գիրքէն՝ «Փոքր Ասիա» հատուածը։

Թրքահայերը իրենց ազգային գործերը կը կառավարեն ինքնավար կերպով, համաձայն ազգային սահմանադրութեան։ Ազգային գործերը վարելու համար կ'ընտրուի Ազգային Վարչութիւնը, որուն կը նախագահէ Պատրիարքը։

Ոսկեղջիւրը քաղաքը կը բաժնէ երկու մասի՝ հարաւային եւ հիւսիսային։ Այս մասերէն ամէն մէկը, իր կարգին, կը բաժնուի շատ մը թաղերու։ Հարաւային մասը գլխաւորապէս Թրքաբնակ է. նշանաւոր քաղաքամասն է Սթանպուլը։ Հոն կը գտնուին մեծ մզկիթներ, որոնցմէ ամէնէն նշանաւորն է Այա-Սօֆիա (Սուրբ Սոֆիա) մզկիթը, որ նախապէս քրիստոնէական (յունական) եկեղեցի մըն էր։ Առեւտուրը կեդրոնացած է Սթանպուլի կողմը։ Շարժական կամուրջ մը կը միացնէ Սթանպուլը քաղաքին հիւսիսային մասին հետ, որուն բնակիչները մեծ մասամբ քրիստոնեաներ են։ Հոն կը գտնուի Կալաթա արուարձանը, ուր առեւտուրը գլխաւորապէս յոյներու, հայերու եւ եւրոպացիներու ձեռքը կը գտնուի։ Աւելի հիւսիս կը գտնուի Բերա արուարձանը, ուր գլխաւորապէս կը բնակին քրիստոնեաներ, որոնց թիւին նաեւ շատ Եւրոպացիներ։ Ասիական ցամաքամասի վրայ գտնուող թաղերէն ամէնէն նշանաւորն է Սկիւտար։

Հոյակապ է Պոլսոյ ընդհանուր տեսարանը ծովէն՝ իր բազմաթիւ մզկիթներով, բարձր մինարէներով, ընդարձակ նաւահանգիստով, ուր կը կենան ու կը շարժին բազմաթիւ նաւեր։ Սակայն քաղաքին ներսը մաքուր չէ, մանաւանդ Սթանպուլը։

Չաթալճայի գաւառին մէջ կը գտնուի համանուն քաղաքը, որ ռազմագիտական դիրք ունի։ Սեւ ծովու եզերքէն ոչ հեռու կը գտնուի Տերքօս լիճը, ուրկէ կը բերուի Կ. Պոլսոյ խմելու ջուրը։ Նոյն շրջանը կարգ մը գիւղեր կան՝ Սիլիվրի, Պէօյիւք-Չէքմէճէ եւ այլն. որոնց բնակիչները զանազան կենսամթերքներ կը հայթայթեն Կ. Պոլսոյ։

Թուրքիոյ կը պատկանէր մինչեւ 1920 թ. նաև Արեւելեան Թրակիան իր գլխաւոր քաղաքով՝ Էտիրնէով, որ ներկայիս Յունաստան գրաւած է։

ՊՈՒԼԿԱՐԻԱ.— Պուլկարիա կը գրաւէ Ստորին-Դանուբեան դաշտավայրին հարաւային ծայրերը, Պալքանեան և Ռոտոպ լեռները, ինչպէս և Պալքաններէն դէպի հարաւ տարածուող գոգաւորութիւնը, որ կը կոչուի Արեւելեան Ռումելի։ Ընդհանուր տարածութիւնը մօտ 96 հազ. քառ. քլմ. է, իսկ բնակիչներու թիւը $4^3/_4$ միլիոն։

Մեծ պատերազմէն առաջ Պուլկարիոյ կը պատկանէին նաև Արեւմտեան Թրակիա ու Մակեդոնիոյ մեծ մասը։ Սակայն պատերազմէն ետք ան զրկուեցաւ այդ երկիրներէն։ Արեւմ. Մակեդոնիոյ մեծ մասը անցաւ Սերպիոյ, իսկ Արեւմտեան Թրակիա և Արեւելեան Մակեդոնիա՝ Յունաստանի։ Պուլկարիա զրկուեցաւ այդպէսով Եգէականի ծովեզերքը գտնուող իր հողամասերէն (Տէտէ-Աղաճ նաւահանգիստով) և ներկայիս ելք չունի դէպի Եգէական ծով։

Պուլկարիոյ հարթութիւնները թէև ընդարձակ չեն, բայց արգաւանդ են: Լեռները անտառներով ծածկուած են և հարուստ՝ զանազան տեսակ մետաղահանքերով, մանաւանդ պղինձի և երկաթի հանքերով: Կայ նաև հանքածուխ:

Բնակչութեան մեծամասնութիւնը՝ $^{3}/_{4}$-ը Պուլկարներ (օրթոտոքս դաւանութեան) են: Կան նաև բաւական թիւով Թուրքեր ու փոքր թիւով հայեր, ռումէններ, յոյներ, գնչուներ և հրեաներ:

Ժողովուրդին մեծ մասը կը պարապի երկրագործութեամբ: Հիւսիսային Պուլկարիա կ'արտադրէ ցորեն եւ եգիպտացորեն: Արեւելեան Ռումէլիի մէջ, ասոնցմէ զատ, կը մշակեն նաև ծխախոտ, բրինձ և բամբակ: Հիւսիսակողմը կը մշակեն սալորի ծառ, իսկ հարաւը, Թունճա և Մարիցա գետերու հովիտներու մէջ, շատ տարածուած է վարդի մշակութիւնը: Կ'արտադրեն առատօրէն թանկարժէք վարդի իւղ: Շերամապահութիւնը ևս բաւական յառաջ գացած է:

Ճարտարարուեստը Պուլկարիոյ մէջ քիչ է զարգացած: Չկան մեծ գործարաններ: Ասոնց փոխարէն սակայն Պուլկարիոյ մէջ հինէն ի վեր զարգացած է տնայնագործութիւնը (տնային մանր արդիւնագործութիւնը, կամ արհեստները): Տուներու մէջ կը պատրաստեն՝ կտաւ, ասուեղէն, մորթ, գորգ, որոնք Պալքանեան թերակղզիին մէջ ամէն տեղ ճանչցուած են: Ճամբաներու հաղորդակցութիւնը բաւարար է:

Նկ. 21. — Վարդաքաղը Պուլկարիոյ մէջ:

Պուլկարիա դէպի օտար երկիրներ կ'արտածէ գիւղատնտեսական բերքեր՝ ալիւր, մորթ, արմտիք, վարդի իւղ և մեծ քանակութեամբ տնայնագործական արտադրութիւններ: Ասոնք ամէնէն աւելի կը սպառին Կ. Պոլսոյ մէջ: Պուլկարիա կը ներածէ եւրոպական երկիրներէ գործարանային ապրանքներ գլխաւորաբար մեքենաներ և հիւսուածեղէն:

Պատերազմէն առաջ Պուլկարիա ապրանքներ կը ներածէր գլխաւորաբար Աւստրօ-Հունգարիայէն եւ Գերմանիայէն: Այնուհետեւ միայն կուգային Անգլիա, Ֆրանսա եւ Իտալիա: Ներկայիս այս վերջինները կը ձգտին գրաւել Աւստրօ-Հունգարիոյ եւ Գերմանիոյ տեղը: Թուրքիա Պուլկարիոյ գլխաւոր գնորդն է:

Պուլկարները բարեկեցիկ ժողովուրդ մըն են: Գիւղացիներու մեծ մասը սեփական հող ունի և հողի մշակութեամբ բաւական չափով եկամուտ կը ստանայ: Ժողովուրդին բարեկեցութիւնը սակայն պատերազմէն ետք շատ պակսած է:

Ժողովրդական կրթութեան կողմէ Պուլկարիա մեծ յառաջդիմութիւն ցոյց տուած է, համեմատած Պալքանեան միւս պետութիւններու հետ, թէև շատ ուշ ազատուած է թրքական լուծէն (1878 ին): Պուլկարները բազմաթիւ դպրոցներ ունին: Տարրական կրթութիւնը ամէն մարդու համար ձրի է և պարտադիր (8-12 տարեկան հասակը):

1913-14-ին Պուլկարիոյ մէջ կային 4,589 տարրական դպրոցներ՝ 10,8[illegible]0 դասատուներով, 290,800 մանչ եւ 213,963 աղջիկ աշակերտութեամբ: 47 գիմնազիոն, 316 երկրորդական վարժարաններ եւ 155 արհեստագիտական վարժարաններ: Սոֆիայի Համալսարանը ունէր 70 փրոֆէսէօր եւ 2,260 ուսանող (207ը՝ ուսանողուհի:)

Պուլկարիա սահմանադրական թագաւորութիւն է: Թագաւորին (որ ցար կը կոչուի) իշխանութիւնը սահմանափակուած է ժողովրդական ներկայացուցչութեամբ, փարլամէնթով, զոր պուլկարները «Ազգային ժողով» կը կոչեն (Նարոտնօ Սօպրանիէ):

Պուլկարիոյ մայրաքաղաքն է՝ ՍՈՖԻԱ, (100 հազար բնակիչ.), որ կը գտնուի երկրին արեւմտեան մասը, Պալքաններէն հարաւ՝ լեռնագոգի մը մէջ: Սոֆիայի դիրքը գեղեցիկ է: Ան կը գտնուի այնպիսի շրջան մը, ուրկէ բոլոր ուղղութիւններով ջուրեր կը հոսին: Դէպի Դանուբ գետը կը հոսին՝ Իսկըր, Մարիցա և Սթրումա գետերը: Մորաւա գետակը Եգէական ծով կը թափի: Սոֆիա երկաթուղիով միացած է Կոստանդնուպոլսոյ և Եւրոպական ուրիշ կեդրոններու հետ: Ունի համալսարան:

Մնացած քաղաքներէն նշանաւոր են. Ֆիլիպպօպոլ կամ Ֆիլիպէ (50,000 բն.) Մարիցա գետին վրայ. Արեւելեան Ռումէլիի գլխաւոր քաղաքն է և առեւտրական կեդրոնը: Ան իր անունը առեր է Փիլիպպոս

Մակեդոնացիէն, որ հող յունական գաղութ մը հիմներ էր: Ռուսճուք քաղաքը նաւահանգիստ է Դանուբի վրայ: Ռուսճուքի վրայէն կը կատարուի հաղորդակցութիւնը Ռումանիոյ հետ, հանդիպակաց Ճիուրճեվօ քաղաքին միջոցով: Հոնկէ երկաթուղիի գիծ կ'անցնի դէպի Վառնա: Վառնա և Պուրկազ նաւահանգիստներ են Սև ծովու վրայ: Գրեթէ բոլոր այդ քաղաքներուն մէջ ալ հայկական գաղութներ կան, որոնք ունին իրենց դպրոցները և ազգային հիմնարկութիւնները:

Ներքին քաղաքներէն յիշատակելի են՝ Սլիվեն, որ պաշտպանուած վայր մըն է Պալքաններու ստորոտը. կ'արտադրէ կաշեղէն: Քըզանլըք քաղաքին և անոր հովիտին մէջ գտնուող գիւղերը կը զբաղին գլխաւորաբար վարդի մշակութեամբ: Շումլա քաղաքը ռազմագիտական կարևոր դիրք կը գրաւէ Պալքաններու ստորոտը: Վէլիքօ-Թըրնովօ երկրին հին մայրաքաղաքն է: Փլէվնա՝ կը գտնուի Դանուբէն ոչ շատ հեռու հարթութեան վրայ: Նշանաւոր են նաև Թաթար-Պազարճըգ, Սթարա-Զակօրա և Նովօ-Զակօրա քաղաքները:

Պուլկարահայ գաղութը իր թիւով եւ նշանակութեամբ կարեւոր տեղ կը բռնէ հայ գաղութներու մէջ: Այդ գաղթականութիւնը համեմատաբար նոր է, գլխաւորաբար 1895-էն ի վեր Թուրքիայի զանազան շրջաններէն հայեր հոն գաղթել սկսան եւ հաստատուեցան քաղաքները: Ներկայիս Պուլկարիոյ հայոց թիւը մօտաւորապէս 20 հազարի կը հասնի: Հաստատուած են Սոֆիա, Ֆիլիպէ, Վառնա, Պուրկազ, Ռուսճուք եւ ուրիշ տեղեր: Գրեթէ բոլորն ալ լուսաւորչական հայեր են, պահած են իրենց մայրենի լեզուն եւ ազգային գիտակցութիւնը: Ուր որ հաստատուած են, ամէնուրեք հիմնած են ազգային դպրոց եւ այլ հիմնարկութիւններ: Կը հրատարակեն նաեւ թերթեր: Առհասարակ կը շարունակեն սերտ կապ պահպանել հայրենի երկրին ու ժողովուրդին հետ:

Պուլկարիոյ հայերը մեծ մասով մանր վաճառականներ եւ արհեստաւորներ են. քիչեր կը զբաղին հողամշակութեամբ:

ՀԱՐԱՒ-ՍԼԱՎԻԱ.— Համաշխարհային պատերազմին հետեւանքով՝ նախկին Սերպիա թագաւորութիւնը շատ ընդարձակուեցաւ: Անոր հետ միանալով ՉԵՐՆԱԿՕՐԱՆ, ՊՕՍՆԱ-ՀԷՐՍԷԿԸ, ՍԼՕՎԵՆԻԱՆ, ԽՐՈՒԱԹԻԱՆ և ՏԱԼՄԱՑԻԱՆ, կազմեցին սահմանադրական նոր պետութիւն մը, որ կոչուեցաւ ՀԱՐԱՒ-ՍԼԱՎԻԱ (Եուկօ-Սլաւիա) կամ ՍԵՐՊԻԱ-ԽՐՈՒԱԹԻԱ-ՍԼՈՎԵՆԻԱ (220 հզ. քռ. քլմ. տարծ. և 12 միլ. բնկչ.): Վերոյիշեալ երկրամասերը ինքնավար միութիւններ են:

ՍԵՐՊԻԱ.— Սերպիան մեծ մասով լեռնոտ երկիր մըն է: Միայն հիւսիսային մասին մէջ, Դանուբի և անոր վտակը եղող Սավայի եզերքները, կը տարածուին ընդարձակ հարթութիւններ:

Հիւսիսային հարթութիւնը Սերպիոյ շտեմարանն է: Այդ ամբողջ հարթութիւնը մշակուած է: Հոն ամէնուրեք կը տարածուին ցորենի և եգիպտացորենի արտեր, խաղողի և այլ պտղատու ծառերու այգիներ: Այդ այգիներուն մէջ կը մշակեն մանաւանդ սալորենի, որ շատ առատ բերք կուտայ Սերպիոյ մէջ:

Որչափ դէպի հարաւ երթանք, այնչափ ալ Սերպիական հարթութիւնը ընդարձակ կը դառնայ, իսկ աւելի ևս դէպի հարաւ արդէն կը տարածուին լեռներ: Այդ մասին մէջ արտերու և այգիներու փոխարէն կը տարածուին կաղնիի խիտ անտառներ և լեռնային կանանչ արօտատեղեր: Այդ արօտատեղերուն մէջ կ'արածեն ոչխարի և այծի հօտեր ու խոզի երամակներ: Անասնապահութիւնը Սերպերու գլխաւոր զբաղումն է. մանաւորաբար շատ խոզ կը պահեն:

Սերպիոյ լեռները հարուստ են հանքերով (պղինձ, երկաթ և հանքածուխ): Հակառակ ասոր, հանքագործութիւնը և ճարտարարուեստը շատ քիչ են զարգացած այդ երկրին մէջ: Ճանապարհներու հաղորդակցութիւնը գոհացուցիչ չափով չէ զարգացած:

Սերպերն ալ պուլկարներու նման բարեկեցիկ ապրուստ ունին: Մեծ քանակութեամբ հացահատիկ և անասուն (մանաւանդ խոզ) կ'արտածեն օտար երկիրներ:

Ժողովրդական կրթութեան կողմէ պէտք է ըսել թէ՝ Սերպերը Պուլկարներէն ետ մնացած են. անուսներու թիւը շատ է անոնց մէջ:

Ինչպէս Պուլկարիոյ, նոյնպէս նաեւ առաւելապէս Սերպիոյ արտաքին առեւտուրը պատերազմէն առաջ գլխաւորաբար Աւստրօ-Հունգարիոյ եւ մասամբ Գերմանիոյ հետ տեղի կ'ունենար: Սերպիա Աւստրօ-Հունգարիոյ տնտեսական գերիշխանութեան տակ էր, որու համեմատութեամբ շատ փոքր տեղ կը գրաւէին Անգլիան, Ֆրանսան եւ Իտալիան: Ներկայիս այս վերջին երկիրները կը ներածեն գործարանային ապրանքներ: Սերպիոյ արտածութեան գլխաւոր նիւթերն են՝ անասուններ, հացահատիկ եւ փայտեղէն: Ներածման նիւթերն են մեքենաներ, քիմիական նիւթեր, դեղօրայք, հիւսուածեղէն եւ գործարանային այլ ապրանքներ:

Սերպերը 15րդ դարու կէսէն սկսած ինկան թրքական լուծի տակ եւ անընդհատ կռիւներ մղեցին իրենց ազատութեան համար, զոր ձեռք բերին 1815 թուականին:

Ազգաբնակչութեան մեծ մասը կ'ապրի այգեշատ գիւղերը: Քաղաքներ շատ քիչ կան Սերպիոյ մէջ: Սերպիոյ, ինչպէս նաև ամբողջ Հարաւ-Սլաւիոյ մայրաքաղաքն է՝ ՊԵԼԿՐԱՏ (մօտ 100 հազ. բնկչ.): Այս քաղաքին դիրքը գեղեցիկ է. կը գտնուի Դանուբ գետին բարձրադիր եզերքը, հոն ուր Սավա գետակը կը թափի Դանուբի մէջ: Պելկրատի մէջէն կ'անցնի Վիէննա քաղաքէն դէպի Սօֆիա և Կոստանդնուպոլիս տանող երկաթուղային գիծը: Պելկրատի մէջ կայ համալսարան:

Սերպիոյ միւս նշանաւոր քաղաքներն են՝ Նիշ, որ բերդաքաղաք է և կը գտնուի Մորավա գետին վրայ, Բրիզրէն, Իւսկիւպ և Մանասթըր, որ կը գտնուին Մակեդոնիոյ մէջ։ Բրիշտինա և Միթրովիցա վաճառաշահ քաղաքներ են։

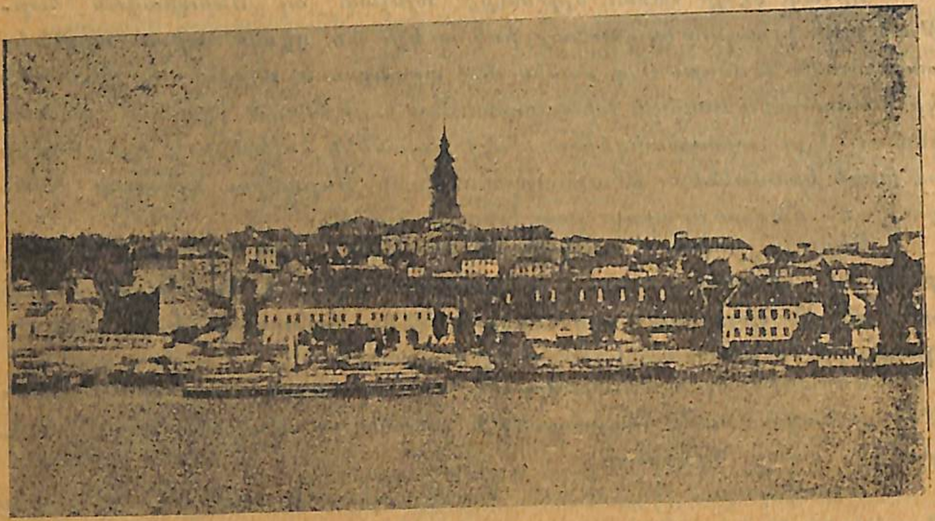

Նկ. 22.— Պելկրատ։

ՉԵՐՆԱԿՕՐԱ (կամ ԳԱՐԱՏԱՂ, ՄՈՆԹԷՆԷԿՐՕ, ՍԵՒ-ԼԵՌ).— Չերնակօրա կը գրաւէ Տինարեան Ալպերու հարաւային մասը։ Այդ լեռները Չերնակօրայի մէջ կը հասնին 2 1/2 քլմ. բարձրութեան։ Չեր-կօրա Պալքանեան թերակղզիին ամէնէն անմատչելի, վայրի և անբարեբեր մասերէն մէկն է։ Ամբողջ երկիրը լեռնոտ է. գրեթէ բոլոր լեռներն ալ կրաքարէ բաղկացած են և զուրկ են բուսականութենէ։

Չերնակօրացիները բարձրահասակ և ամրակազմ ժողովուրդ մըն են. կը խօսին սերպերէն։ Շատ խեղճ կեանք մը ունին, որովհետև երկիրը աղքատ է։ Կը զբաղին գլխաւորապէս խաշնարածութեամբ։

Երկրագործութեամբ պարապիլ կարելի է միայն լեռնադօշերու և գետակներու հովիտներուն մէջ։ Միայն հիւսիսը, ինչպէս և Շքոտրայի (Սքիւթար) լիճին մօտ, համեմատաբար աւելի բարեկեցիկ կեանք մը ունին. կը պահեն եզներ և ձիեր, որոնց օգնութեամբ կը մշակեն հողը։ Կը մշակեն նաև այգիներ։ Չերնակօրացիները արհեստներով գրեթէ բնաւ չեն պարապիր։

Չերնակօրան մինչև վերջին տարիները սահմանադրական անկախ

թագաւորութիւն էր։ Ներկայիս մտած է նորակազմ Հարաւ-Սլաւիա պետութեան մէջ, իբրև անոր ինքնավար մէկ մասը։

Չերնակօրացիները ազատասէր և պատերազմասէր ժողովուրդ մըն են։ Դարերու ընթացքին այդ փոքրիկ ժողովուրդը ալպանացիներու, իտալացիներու և մանաւանդ Թուրքերու յարձակումներուն դէմ քաջաբար պաշտպանած է իր հայրենիքը, որ բնականէն ստեղծուած անառիկ բերդ մըն է կարծես։ Չերնակօրացիները կ'ապրին նահապետական եղանակով՝ տուներով, իրարմէ հեռու գտնուող ու ցրուած գիւղերու մէջ։ Քաղաքներ չկան։ Նոյն իսկ երկրին կեդրոնը՝ Չէթինէ, ընդամէնը 3 հազար բնակիչ ունի։

Չերնակօրայի կը պատկանի նաև Ադրիական ծովուն նշերքը գրտնուող նեղ շերտ մը, Անթիվարի նաւահանգիստով։

ՊՈՍՆԱ ԵՒ ՀԵՐՍԷԿ, ԽՐՈՒԱԹԻԱ ԵՒ ՍԼԱՒՈՆԻԱ երկիրները, ինչպէս նաև ՔՐԱՆԻՈՅ և ՔԱՐԻՆԹԻԱՅ կից շրջանները ու Ադրիականի ծովեզերեայ նեղ շերտը՝ ՏԱԼՄԱՑԻԱՆ, որոնք սլաւոն երկիրներ են, երկար ժամանակ կը կազմէին նախկին Աւստրօ-Հունգարիա կայսրութեան մասերը։ Անոնց, ինչպէս նաև Չերնակօրայի միացումով Սերպիոյ նախկին սահմանները շատ ընդարձակուեցան. ան գրեթէ կրկնապատկուեցաւ տարածութեան ու բնակիչներու թիւի կողմէն։ Ներկայիս շուրջ 220 հազ. քառ. քլմ. տարածութիւն և մօտ 12 միլ. բնակիչ ունի Հարաւ-Սլաւիան։ Առաջ Սերպիա ծով չունէր բնաւ, ուստի և մեծապէս կախում ունէր Աւստրօ-Հունգարիայէն։ Ներկայիս սակայն Հարաւ-Սլաւիոյ կը պատկանի Ադրիականի Արևելեան ծովեզերքին մէկ մասը։

Յիշուած երկիրները ևս լեռնոտ են. հիւսիս-արևմուտքէն—հարաւ-արևելք կ'երկարին Տինարեան լեռները, որոնք կը կազմեն Հարաւի կրաքարային Ալպերու շարունակութիւնը։ Սկիզբի մասը բարձրաւանդակի տեսք մը ունի և կը կոչուի Քարսդ։ Այդտեղ կը գտնուի աշխարհիս ամէնէն երկայն քարայրներէն մէկը՝ Ատէլսպէրկի քարայրը(*)։ Այդ լեռները բաղկացած են իրարու զուգահեռ բազմաթիւ շղթաներէ և կրաքարային ծագում ունին, ջրազուրկ են, անտառներ չկան հոն, այլ լերկ մակերես մը՝ բազմաթիւ քարայրներով։

Տինարեան լեռներէ դէպի արևելք կը տարածուին Պոսնայի Հանքային լեռները։ Ասոնք կը նմանին Սերպիոյ լեռներուն և ծածկուած

(*) Ատէլսպէրկի քարայրը, որ աւելի քան 4 քլմ. երկայնութեան վրայ կը տարածուի, բազմաթիւ փոքր քարայրներէ կը բաղկանայ, որոնց մէկ քանին 40 մէթր երկայնութիւն եւ 20 մէթր բարձրութիւն ունին եւ մեծ դահլիճներու կը նմանին։

են կաղնիի անտառներով: Հարթ տեղեր քիչ կան, ան ալ՝ միմիայն գետահովիտներուն մէջ. օրինակ՝ Սավա, Տրինա և Պոսնա գետերու հովիտները: Այդ տեղ լեռնագօգերու մէջ, ուր հողը արգաւանդ է, համեմատաբար խիտ բնակչութիւն կայ, կը պարապին երկրագործութեամբ եւ այգեգործութեամբ ու կը մշակեն գլխաւորաբար ցորեն, եգիպտացորեն և սալորենի: Ադրիականի եզերքը կը մշակեն խաղողի որթ և ձիթենի: Տինարեան լեռներուն մէջ ժողովուրդը խեղճուկ կեանք մը ունի. կը պահեն ոչխար և այծ: Պոսնայի լեռներուն մէջ կը բուծանեն խոշոր եղջիւրաւոր կենդանիներ, ինչպէս նաև խոզեր զորս կը կերակրեն կաղնիի անտառներու մեծաքանակ խոզկաղինով:

Նկ. 23.—Սեւ-Լեռնցիներ

Բնակիչներուն մեծագոյն մասը կը կազմեն՝ Սլովեններ (որոնք Պոսնայի մէջ «Պօշնաք» կը կոչուին), Սերպեր և Խրուատներ: Բոլորն ալ գրեթէ միևնոյն սերպիական ժողովուրդն են. խրուաթները կաթոլիկ են, միւսները՝ օրթոտոքս: Շատերը օսմանեան տիրապետութեան օրով իսլամացած են: Բոլորին ալ լեզուն սերպերէնն է: Շատ յետամնաց են ու խեղճ կ'ապրին: Աւստրո-հունգարական տիրապետութեան տակ չատ ճնշուած էին: Կան նաև փոքր թիւով ուրիշ ժողովուրդներ՝ իտալացիներ, հրեաներ, գնչուներ, գերմանացիներ և մաճառներ:

Պոսնայի գլխաւոր քաղաքն է՝ Սերայեվօ, Պոսնա գետին ակունքներուն մօտ. ունի շատ մզկիթներ: Բնակիչներուն կէսը մահմետական է, որ ինքզինքը «թուրք» կ'անուանէ, մինչ ծագումով ու լեզուով սլաւոն է: Հերցէկի կեդրոնն է՝ Մոստար քաղաքը: Զակրեպ՝ (Ակրամ) Խրուաթիոյ և Սլաւոնիոյ գլխաւոր քաղաքն է, Սավայի վրայ. ունի խրուաթական համալսարան: Տալմացիոյ մէջ կը գտնուին Քաթարօ և Ռակուզա նաւահանգիստները՝ Ադրիականի ծովեզերքը:

ՖԻՈՒՄԷ. — Խրուաթիոյ մէջ, Ֆիումէի ծոցին եզերքը, Քարսթի արեւմտեան գեղադիր լանջին վրայ, կը գտնուի Ֆիումէ քաղաքը: Դեռ շատ չ'էր որ ձկնորսներու գիւղ մըն էր այս քաղաքը, որ հիմա կարեւոր նաւահանգիստ մըն է: Ունի մեծ մթերանոցներ: Այս նաւահանգիստին միջոցաւ կ'արտածուին ու կը ներածուին մեծաքանակ ապրանքներ: Շատ զարգացած է հոն ձկնորսութիւնը: Քաղաքին բնակիչներուն համեմատական մեծամասնութիւնը կը կազմեն իտալացիները, յետոյ՝ խրուաթները: Ֆիումէն իր շրջակայքով բաւական ժամանակ բուռն վէճի առարկայ էր Հարաւ-Սլաւիոյ և Իտալիոյ միջև: Ներկայիս ազատ քաղաք հռչակուած է:

ԱԼՊԱՆԻԱ.— Ալպանիա կը տարածուի Ադրիական ծովու հարաւարեւելեան եզերքը, Եուկօ-Սլաւիայէն հարաւ: Ալպանիա (28 հազար քառ. քլմ.) իր բնութեամբ կատարելապէս կը նմանի Չերնակօրայի, որովհետև հոն ալ կը շարունակուին միեւնոյն վայրի և լերկ Տինարեան լեռները: Այս երկրին մէջ շատ հնուց կ'ապրին ալպանացիները (արնաւուտ): Ասոնք թխադէմ ժողովուրդ մըն են, որ ծագումով աւելի յոյներու նման են, քան սլաւոնական ժողովուրդներուն: Բոլոր ալպանացիներու թիւն է 850 հազար: (Ատկէ 590 հազարը մահմետական է, 140 հազարը՝ օրթոտոքս և 120 հազարը կաթոլիկ):

Ալպանացիները կը զբաղին գլխաւորաբար ոչխարաբուծութեամբ և խոզաբուծութեամբ (այն տեղերը ուր կաղնիի անտառներ կան). Հացաբոյսերու մշակութեամբ կը զբաղին միայն մէկ քանի լեռնագօգերու մէջ: Ալպանացիներէն շատերը վաչկատուն կեանք կը վարեն. ամառները իրենց հօտերը կը քշեն դէպի սարերը, իսկ ձմեռը կ'իջնեն Ադրիականի եզերքը, ուր գետինը կանանչով ծածկուած կ'ըլլայ:

Դարերու ընթացքին ապրելով քաղաքակիրթ ժողովուրդներէ հեռու, Թրքական խաւար տիրապետութեան տակ, ալպանացիները մինչև

այսօր պահպանած են իրենց նախնական վայրի բարքերը: Այսպէս, օրինակ, անոնց մէջ դեռ գոյութիւն ունի ցեղային արեան վրէժառութեան (պէսա) սովորութիւնը, որով զանազան գերդաստաններ և ցեղեր փոխադարձաբար կ'ոչնչացնեն զիրար: Ալպանացիներուն մեծ մասը, մահմետականութեան հետ միասին, Թուրքերէն փոխ առած է նաև խորին ատելութիւն դէպի քրիստոնեաները. մանաւորապէս չեն սիրեր չերնակօրացիները, որոնց հետ յաճախակի կռիւներ կ'ունենան: Ալպանացիները կը նկատուին իբրև «պալքանեան թերակղզիի քիւրտեր»:

Նկ. 24.— Ալպանացի:

Ինչպէս Ալպանացիներու կենցաղը, այնպէս նաև անոնց տնտեսութիւնը բոլորովին նախնական է, անկանոն: Տուրացցօ նաւահանգիստի վրայով կ'արտածեն, շատ սակաւ քանակութեամբ, իւղ, հացահատիկներ, բուրդ և անասուն: Երկրին մէջ շա՛տ քիչ խճուղիներ կան, իսկ երկաթուղի՝ բնա՛ւ: Ժողովրդական կրթութիւնը գրեթէ կը բացակայի Ալպանացիներու մէջ:

1912 ին, Ալպանիան Թուրքիայէն բաժնուելով ինքնուրոյն պետութիւն դարձաւ: Ան կը կառավարուի ալպան ցեղապետի մը կողմէ: Ալպանիոյ կեդրոնն է ՏՈՒՐԱՑՑՕ (5 հազ. բնկչ.) որ նաւահանգիստ է: Միւս քաղաքներէն յիշատակելի են Էլպասան, Շկոդրա (Սքութարի 32,000 բնկչ.) Կորիցա և Վալօնա:

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ.— Հին կամ բուն Յունաստանը կը գրաւէ Պալքանեան թերակղզիին հարաւային մասը՝ Թեսալիա երկրամասով, ինչպէս նաև Մորէա (Պէլոպոնէս) թերակղզին ու Եւբէա, Կիկլադեան Սպորադեան և Յոնիական կղզիները:

Պալքանեան պատերազմէն վերջ (1913) յոյները վերջնականապէս իրենց երկրին կցեցին նաև Կրետէ կղզին, Հարաւային Եպիրոսը ու Մակեդոնիոյ արեւլ. ու արեւմ. որոշ մասերը՝ Քաղկեդոնի թերակղզիին հետ միասին: Իսկ 1920 ին համաշխարհային պատերազմի հետեւանքով, Յունաստան գրաւեց Թրակիան և Արշիպեղագոսի կղզիները՝ Եգէական ծովուն մէջ, ինչպէս նաև Փոքր Ասիոյ մէջ՝ Զմիւռնիան իր շրջակայքով: Այսպէսով Յունաստան իր հողերուն տարածութեամբ

և բնակիչներու թիւով գրեթէ կրկնապատկուեցաւ, ունի մօտ (200,000 քառ. քլմ. տարածութիւն և 10 միլ. բնկչ.):

Հին Յունաստանը բնականէն բաւական աղքատ երկիր մըն է: Հիւսիսային ծայրէն մինչև հարաւային ծայրը կ'երկարի Տինարեան լեռներու շարունակութիւնը կազմող Պինդոս լեռնաշղթան, որ լերկ է, կրաքարերէ բաղկացած և անբարեբեր: Կլիման մերձարեւադարձային ըլլալով չոր է:

Արգաւանդ վայրեր Հին Յունաստանի մէջ քիչ կան. ատոնք կը գտնուին լեռնագոգերու մէջ, օրինակ՝ Թեսալիոյ մէջ: Արգաւանդ են նաև այն ծովափերը, ուր լեռները չեն հասնիր մինչև ծով:

Ծովեզերքները Յունաստանի ամէնէն լաւ մասերն են: Այդ վայրերու կլիման մեղմ է և յարմար՝ պտղատու նուրբ ծառեր աճեցնելու համար: Ծովն ալ կը ծառայէ իբրև հաղորդակցութեան գլխաւոր միջոց: Այդ է պատճառը, որ Յոյները կ'ապրին գլխաւորապէս ծովեզերքները: Յոյներու գլխաւոր զբաղումն է այգեգործութիւնը:

Ամէնէն աւելի կը մշակեն ձիթենի և խաղողի որթ, նաև թզենի, նռենի, նարնջենի և այլն: Ձիթաստաններու հողերը կը վարեն և ծառերուն տակ կը ցանեն հացահատիկներ, կամ բանջարանոցներ կը մշակեն:

Երկրագործութեան համար քիչ տեղ կայ Հին Յունաստանի մէջ:

Այդ զբաղումը ծաղկած է Թեսալիոյ մէջ: Այդտեղ յոյները կը մշակեն ցորեն, ծխախոտ և եգիպտացորեն: Սակայն երկրին արտադրած հացահատիկները անբաւարար են իրենց պէտքին, ուստի և հացահատիկի մէկ մասը կը գնեն օտարներէ:

Յոյներուն համար ահագին նշանակութիւն ունի ծովը, ուր կ'որսան ձուկ և սպունգ: Սակայն ծովը անոր համար մանաւանդ կարեւոր է կղզիները և ծովեզերքները ապրող Յոյներուն, որ այդ ծովուն միջոցաւ հաղորդակցութիւն կը պահեն իրարու և օտար երկիրներու հետ: Հին ժամանակներու մէջ արդէն յոյները յայտնի ծովագնացներ էին:

Ներկայիս ալ յոյները շատ շոգենաւեր և մանաւանդ մեծ թիւով առագաստանաւեր ունին, որոնցմով անոնք կ'երթեւեկեն ամբողջ Միջերկրական ծովուն վրայ և առեւտուրով կը զբաղին:

Առեւտուրի մէջ յոյները բնածին ընդունակութիւններ ունին:

Յունաստանի բնակիչները մեծագոյն մասով Յոյներ են: Հիւսիս-արեւմտեան կողմը, լեռներուն մէջ, կ'ապրին նաև Ալպանացիներ: Յունաստանի մէջ, մանաւանդ նոր կցուած շրջանները, կ'ապ-

րին նաև շատ Թուրքեր։ Մակեդոնիոյ մէջ կան Պուլկարներ և Հրեաներ, իսկ Թրակիոյ մէջ նաև Հայեր։

Յոյները օրթոտոքս են։ Այդ դաւանութիւնը Յոյներէն ծագում առած է, ուստի և բոլոր օրթոտոքս ժողովուրդները, որոնց թիւը մեծ է, նաև Յունադաւան կը կոչուին։ Բոլոր օրթոտոքսներու հոգևոր պետը Տիեզերական Պատրիարք կը կոչուի, որ կը նստի Կ. Պոլիս։ Յունաստանի մէջ բազմաթիւ վանքեր կան։ Ամէնէն նշանաւոր վանքերը Աթոս լերան վրայ կը գտնուին (Քաղկեդոնի թերակղզիին վրայ, Սալոնիկէն ոչ շատ հեռու)։

Նկ. 25.— Յոյն կին մը ազգային տարազով

Յոյները հին քաղաքակիրթ ժողովուրդ են։ Ներկայիս ալ կրթութիւնը տարածուած է անոնց մէջ։ Անոնք անցեալին մէջ մասնաւորապէս մեծ ծառայութիւն մատուցած են ժողովրդական կրթութեան գործին։ Յունաստանէն սկիզբ առած են գրեթէ եւրոպական բոլոր գիտութիւնները (որոնց կարգին և աշխարհագրութիւնը)։ Յունաստանն է եղած նաև գեղարուեստներու օրրանը։ Հին Յոյներու կառուցած մարմարեայ տաճարները և կերտած արձանները ներկայիս ալ կը ծառայեն իբրև ընդօրինակութեան արժանի ստեղծագործութիւններ։

Գիտութիւնները և գեղարուեստները պատմութեան հին շրջանին իրենց զարգացման գագաթնակէտին հասան յոյն ժողովուրդին մէջ։ Յունական կրթութիւնն է որ Հռոմի միջոցով անցաւ յետոյ Արևմտեան Եւրոպայի ազգերուն, իսկ Բիւզանդիոնի (Կ. Պոլիս) միջոցով՝ արևելեան ազգերուն, որոնց շարքին նաև մեզի, հայերուս։ Հայոց գիրերու գիւտը, մեր գրականութեան և դպրոցներու ծաղկումը 5-րդ դարու մէջ (Թարգմանչաց օրով), գլխաւորապէս յունական կրթութեան արդիւնք էին։

Շատ բարձր աստիճանի հասաւ հին Յունաստանի մէջ մասնաւորաբար արձանագործութիւնը։ Ընտիր մարմարիոնը, որ Յունաստանի զանազան վայրերը շատ կը գտնուի, յարմար նիւթը կը մատակարարէ այդ արուեստին։

Աւելի վերջը, սակայն, երբ պատերազմներ աւերեցին երկիրը եւ երբ մանաւանդ յոյն ժողովուրդը ինկաւ թրքական լուծին տակ, գեղարուեստի շատ մը յիշատակարաններ, տաճարներ եւ արձաններ, կա՛մ աւերուեցան ու ոչնչացան, եւ կամ աշխարհակալներու ու այլոց կողմէ թալանուեցան։ Ներկայիս հին յունական շատ յիշատակարաններ կը պահուին Եւրոպական կարգ մը թանգարաններու մէջ (ի մասնաւորի Լոնտոն եւ Փարիզ)։

1821 ին յոյները թօթափեցին թրքական լուծը և ձեռք բերին անկախութիւն։ Յունաստան սահմանադրական թագաւորութիւն մըն է։ Թագաւորին իշխանութիւնը սահմանափակուած է փարլամէնթով։

Յունաստանի մայրաքաղաքն է՝ Աթէնք (200,000 բնկչ.) որ շատ հին քաղաք մըն է։ Քրիստոսէ դեռ դարեր առաջ, ան կեդրոնն էր յունական քաղաքակրթութեան, որով և աշխարհիս նշանաւոր վայրերէն մէկն է եղած միշտ։ Իր հին քաղաքակրթութեան մնացորդները դեռ կը պահուին մինչև այժմ։ Այսպէս՝ Աթէնքի մօտ, բարձր բլուրի մը վրայ, պահպանուած են քաղաքին Ակրոպոլ կոչուող հինաւուրց ամրոցին աւերակները՝ հեթանոսական ժամանակէն մնացած մարմարեայ տաճարներու բեկորներով։

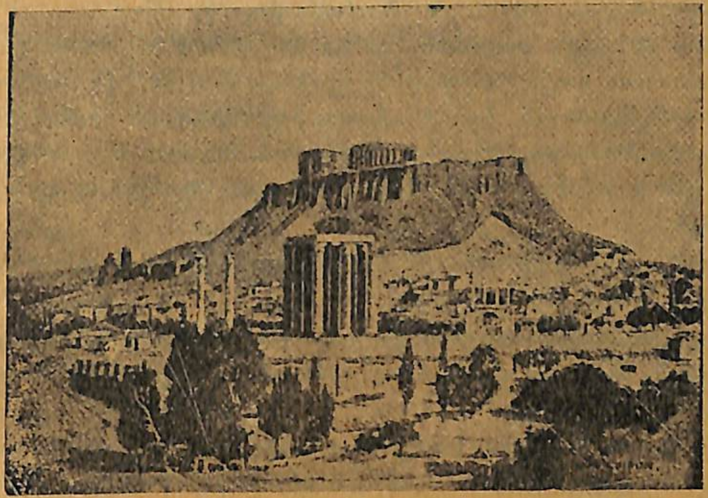

Նկ. 26.— Աթէնքի Ակրոպոլը։

Այդ եւ հնութեան ուրիշ յիշատակարաններն են առաւելապէս, որ բազմաթիւ ճամբորդներ կը գրաւեն դէպի Աթէնք։ Նոր Աթէնքին մէջ նշանաւոր է շատ ընդարձակ և գեղեցիկ մարզարանը (Սթատիում), որ 60 հազար մարդ կ՚առնէ իր մէջ։

Աթէնքի մէջ կայ հայկական գաղութ։ Շատ հայեր հոն առևտուրով կը զբաղին։

Յունաստան մանաւանդ ներկայիս հարուստ է շատ մը բանուկ նաւահանգիստներով. անոր եզերքները կը թրջեն և յարմարաւոր

խորշեր կը կազմեն՝ Յոնիական, Միջերկրական, Եգէական, Մարմարա և Սև ծովերը։ Այսպէսով Յունաստան Պալքանեան երկիրներու մէջ իբրև ծովային պետութիւն առաջին տեղը կը գրաւէ։ Անոր քաղաքական և տնտեսական նշանակութիւնն ալ օրէ օր կը մեծնայ։

Աթէնքի նաւահանգիստն է Փիրէա, Եգէական ծովին վրայ (75 հզ. բնկչ)։ Փիրէա բանուկ նաւահանգիստ մըն է։ Հոն կանգ կ'առնեն սովորաբար Սև և Միջերկրական ծովերու, ինչպէս նաև այդ ծովերուն ու Ամերիկայի միջև երթևեկող բազմաթիւ նաւեր։

Առաջնակարգ նաւահանգիստ մըն է նաև Սալոնիկը, համանուն ծոցին վրայ, Մակեդոնիոյ կեդրոնը։ Սալոնիկը երկաթուղիով ևս կապուած է Պալքանեան և Եւրոպական կեդրոններու հետ։ Վաճառաշահ քաղաք մըն է (160 հազար բն.)։ Այդ կողմէ ամբողջ Պալքանեան թերակղզիին վրայ միայն Կ. Պոլիսէն վար կը մնայ։

Շատ մը ուրիշ նաւահանգիստներ ևս ունի Յունաստան։

Յոնիական ծովու եզերքը կը գտնուի Քորֆու վաճառաշահ նաւահանգիստը՝ համանուն կղզիին վրայ, իսկ Կորնթոսի ջրանցքին եզերքը՝ Պելոպոնէս թերակղզիին վրայ՝ Կորնթոս և Փաթրաս։ Այդ նաւահանգիստներէն մինչև Փիրէա, ճամբան կարճեցնելու նպատակով է բացուած ջրանցքը։

Փաթրասէն կ'արտածուին Յունաստանի կարգ մը բերքերը, ի մասնաւորի՝ թուզ և չամիչ։

Եգէական ծովուն վրայ կը գտնուին, Սալոնիկէն զատ, Վոլոս, և Գաւալա նաւահանգիստները Մակեդոնիոյ մէջ ու Տետէաղաճը՝ Արևմտեան Թրակիոյ մէջ։

Արևելեան Թրակիան ևս Յունաստանի կցուելով՝ անոր անցան Ռոտոսթօ, Փորթօլակոս և Էնոս նաւահանգիստները Մարմարայի ծովեզերքը, իսկ Միտիա նաւահանգիստը՝ Սև ծովու եզերքը։ Բանուկ է մանաւանդ Ռոտոսթօ նաւահանգիստը։ Հոն Հայկական աչքառու գաղութ ևս կայ։

Փոքր-Ասիական հողամասերէն Յունաստան նոր գրաւած է Զմիւռնիա (Իզմիր) նշանաւոր նաւահանգիստը իր շրջակայքով։ Զմիւռնիա Փոքր-Ասիոյ ամէնէն նշանաւոր նաւահանգիստն է Եգէական ծովու եզերքը։ Վաճառաշահ մեծ կեդրոն մըն է (200 հազար բնակիչ) և առևտրական կապ կը պահէ Փոքր-Ասիոյ եւ Եւրոպայի միջև։ Հայկական հին, մեծ ու բարեկեցիկ գաղութ մը կայ հոն ու շրջակայքը (մօտ 50 հազար)։ Հայերն ունին դպրոց և ազգային հիմնարկութիւններ, հոն կը հրատարակուին նաև հայերէն թերթեր ու գիրքեր։ Զմիւռնիան երկար

ատեն թրքահայոց երկրորդ մտաւոր կեդրոնն է եղած Կ. Պոլսէն ետք։

Յունաստան շարք մը կարևոր ներքին քաղաքներ ևս ունի։

Ասոնց մէջ ամէնէն նշանաւորն է՝ Ադրիանուպոլիս կամ Էտիրնէ, որ Թրակիոյ գլխաւոր քաղաքն է։ Առևտրական կարևոր կեդրոն է. կը գտնուի Կ. Պոլսէն դէպի Վիէննա տանող երկաթուղագծին վրայ։ Հոն Հայկական գաղութ մըն ալ կայ, որ բաւական բազմամարդ է, ունի իր ազգային դպրոցը և հիմնարկութիւնները։

Թրակիոյ մէջ կը գտնուին, նաև շարք մը ուրիշ քաղաքներ։ Յիշատակելի են՝ Չօրլու, Մալկարա իբր հողագործական վայրեր. Քսանթի քաղաքը և Ենիճէ գիւղը յայտնի են ծխախոտի մշակութեամբ։ Թրակիոյ քաղաքներէն յիշատակելի են դարձեալ Կիւմիւլճինա և Քըրք-Քիլիսէ. վերջինս ունի ռազմական նշանակութիւն։

Մակեդոնիոյ ներքին քաղաքներէն նշանաւոր են՝ Սէրէզ և Տրամա։ Առաջինը յայտնի է իբր բամբակի մշակութեան կեդրոն, իսկ Տրաման, (ինչպէս նաև Քավալան) իր ծխախոտով։

Հին Յունաստանի ներքին քաղաքներէն յիշատակելի են. Լարիսա, որ երկրագործական Թեսալիոյ հովտին մէջ կը գտնուի. Եանինա, որ Հարաւային Եպիրոսի մէջ կը գտնուի։

Յունաստանի կղզիները մեծ մասամբ ցրուած են Եգէական ծովու մէջ։ Այդ կղզիները իրենց բնակչութեամբ բոլորովին նման են այն մայր երկիրներուն, որոնց մօտ կը գտնուին։ Այսպէսով կղզիները կրնանք բաժնել հետևեալ խումբերու. ա) Թրակիոյ կից կը գտնուին՝ Թասոս Սամոթրակէ, Իմպրոս և Լեմնոս կղզիները։ բ) Փոքր Ասիոյ կը վերաբերին՝ Թենեդոս, Միտիլինէ (Լեսբոս) համանուն քաղաքով, Քիոս (համանուն քաղաքով), Սամոս համեմատաբար մեծ կղզիները, ինչպէս նաև Հարաւային Սպորադեան կղզիները, իսկ Հարաւը՝ Հռոդոս խոշոր կղզին (համանուն քաղաքով)։ գ) Յունաստան մայր երկրին կից կղզիներն են՝ Եւբէա խոշոր կղզին, Հիւսիսային Սպորադեան եւ Կիկլադեան կղզիները. վերջիններուն շարքին կը պատկանի Սիրա կղզին Հերմուպոլիս քաղաքով։ դ) Հարաւը՝ Միջերկրականի մէջ կը գտնուի Կրետէ մեծ կղզին որ լեռնոտ է. արևմուտքէն արևելք կ'սկսի լեռնաշղթայ մը, որու գագաթն է Փսիլօրիթի ($2\frac{1}{2}$ քմ.)։ Գլխաւոր քաղաքներն են Քանեա եւ Քանտիա (կամ Մեկալօ-Քաստրօ) որոնք նաւահանգիստներ են։ Բոլոր կղզիներու վրայ ալ բնակիչներու մեծագոյն մասը յոյներ են, որոնք գլխաւորաբար կը զբաղին այգեգործութեամբ (կը մշակեն խաղողի որթ, ձիթենի և թզենի), ձկնորսութեամբ և նաւագնացութեամբ։

ՌՈՒՄԱՆԻԱ. — *Ռումանիա մինչեւ համաշխարհային պատերազմը բաղկացած էր երեք մասերէ. 1. Վալախիա, որ կը գրաւէ Ստորին Դանուբեան դաշտավայրը, 2. Մոլտավիա, որ կ'իյնայ Քարփաթներու և Դանուբի միջեւ գտնուող տարածութեան վրայ և 3. Տոպրուճա, որ կը գրաւէ Դանուբի և Սեւ ծովու միջեւ գտնուող տարածութիւնը: Ընդհանուր պատերազմին հետեւանքով, Ռումանիոյ անցան Ռուսաստանէն Պեսարապիան, որ կը բռնէ Փրութ և Տնիէսթէր գետերու միջեւ ինկած հարթութիւնը, իսկ Աւստրո-Հունգարիայէն՝ Թրանսիլվանիա լեռնոտ երկիրը, որ կը տարածուի Քարփաթեան լեռներուն և Հունգարական տափաստանին միջև, ինչպէս նաև Պուքովինան, որ կը տարածուի հիւսիսի կողմը: Այսպէսով Ռումանիան եւս իր հողամասերու տարածութեամբ և բնակիչներու թիւով գրեթէ կրկնապատկուեցաւ (260 հազ. քառ. քլմ. տարածութիւն և 13½ միլիոն բնակիչ):*

Ռումանիոյ հողը հարուստ է: Անոր հարթութիւնները սեւահողի չերտով ծածկուած են եւ շատ արգաւանդ: Քարփաթներու կողերուն վրայ, կ'աճին անտառներ: *Այդ լեռներու ստորոտները հարուստ են* աղով *և* նաւթով, *Դանուբ գետը՝ ձուկերով:*

Ռումանիոյ բնակչութեան մեծագոյն մասը և բնիկ տարրը ռումէններն *(ռումանացիներ) են: Անոնք ռոման կամ լատին ծագում ունին և ցեղակից են իտալացիներուն, թէև ներկայիս խառնուրդ ժողովուրդ մըն են: Լեզուն մեծ նմանութիւն ունի լատիներէնի, սակայն լեցուն է սլաւոնական բազմաթիւ բառերով: Դաւանութեամբ օրթօտոքս են: Ռումանիան իր պատմական անցեալով և քաղաքակրթութեամբ Պալքանեան երկիրներու հետ կապուած է, իսկ աշխարհագրօրէն միջին տեղը կը գրաւէ Պալքաններու և Կեդրոնական Եւրոպայի:*

Ռումէնները մեծ մասով միջահասակ եւ բարեկազմ են, սեւ աչքերով ու երկայն, խիտ ու սեւ մազերով: Կիները, երիտասարդ տարիքի մէջ, շատ գեղակազմ կ'ըլլան: Ռումէն ժողովուրդին լայն խաւերը կ'ապրին խեղճուկ տնակներու մէջ: Անոնց գիւղերուն մէջ աչքի կը զարնէ տիրող անմաքրութիւնը ու խեղճութիւնը: Սնունդը մեծ մասով բուսեղէն է: Ամէնէն տարածուած եւ սիրուած կերակուրն է «մամալիկան», որ տեսակ մը ապուր է եգիպտացորենէ պատրաստուած:

Ոչ շատ հեռու անցեալին մէջ, ռումէնները թրքական լուծին տակ կը գտնուէին եւ ստրկական վիճակ ունէին: Քաղաքական ազատագրումէն վերջ ալ, երկար ատեն, ռումէն գիւղացիները իրենց կալուածատէրերու ենթակայ էին իբր ճորտեր: Ահա այս պատճառներով բացասական յատկութիւններ շատ կան անոնց մէջ: Անոնք դանդաղաշարժ են, ծոյլ եւ անտարբեր: Տարուան մէջ բազմաթիւ տօն օրեր ունին եւ չեն աշխատիր: Աշխատանքի մեծ մասը կիները կը կատարեն: Հակառակ որ կեանքի պայմանները ծանր են, ռումէնները շատ կը սիրեն ուրախ ժամանցներ ունենալ: Անոնց սիրած զուարճութիւններն են երաժշտութիւնը եւ պարը:

Ռումանիոյ մէջ ուրիշ ազգութիւններ եւս կան, մանաւանդ նոր կցուած շրջանները: Այսպէս՝ Պեսարապիոյ մէջ շատ ռուսեր *կան, Թրանսիլվանիոյ մէջ՝* հունգարացիներ *(մաճառներ) և* գերմանացիներ, *Պուքովինայի մէջ՝* ռուսիներ *(ռութէններ): Քաղաքներու մէջ կ'ապրին նաեւ շատ* հրեաներ *(մօտ ½ միլ.), իսկ գիւղերը* գնչուներ *(400 հազ.): Փոքր թիւով կան՝* հայեր *(75 հազ.),* պուլկարներ, յոյներ, սերպեր, թուրքեր, թաթարներ *և այլ ազգութիւններ:*

Ժողովուրդին ապրուստի գլխաւոր աղբիւրը երկրագործութիւնն *է, որ բոլոր զբաղումներուն մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ: Ռումանիոյ կամ Ստորին-Դանուբեան դաշտագետինը բաղկացած է* սեւահողէ, *որ շատ պարարտ է և առատ բերք կուտայ, ինչպէս հարեւան Ռուսական Դաշտագետինը: Ռումանիոյ բնակչութեան ⁴/₅ը բաղկացած է գիւղացիներէ, որոնք խեղճ կ'ապրին:* Հողին *մեծ մասը մինչեւ վերջերս կը պատկանէր խոշոր կալուածատէրերու: Գիւղացիները սեփական շատ քիչ հող ունէին, կալուածատէրերէն կապալով կ'առնէին: Ներկայիս սակայն օրէնքով հողը գիւղացիներու փոխանցուած է, որով և անոնց վիճակը զգալիօրէն կը բարելաւուի: Իրենց յետամնացութեան պատճառով սակայն ռումէն գիւղացիները երկիրը լաւ չեն մշակեր: Ուստի, յաճախ դէշ հունձք կ'ըլլայ: Կը մշակեն գլխաւորաբար ցորեն և եգիպտացորեն: Եգիպտացորենը իրենք կը գործածեն, իսկ ցորենը մեծ մասով կ'արտածեն, գլխաւորաբար դէպի Պելճիքա:*

Վալաքիոյ ընդարձակ դաշտերը Ռումանիոյ հացի շտեմարաններն են: Մոլտավիան, Տոպրուճան և մանաւանդ Պեսարապիան նոյնպէս հացաշատ շրջաններ են:

Շատ ռումէններ անասնապահութեամբ *կը զբաղին. կը բուծանեն մեծ քանակութեամբ ոչխար և խոզ:*

Շատեր ալ այգեգործութեամբ *կը պարապին: Քարփաթներու ստորոտները կը մշակեն խաղողի որթ եւ պտղատու ծառեր, մանաւանդ սալորենի: Դանուբ գետէն կ'որսան ընտիր* ձուկեր *և կը հայթայթեն թանկարժէք ձկնկիթ: Քարփաթներու մէջ, ուր շատ անտառներ կան,* փայտ *կը կտրեն եւ կուղարկեն անտառազուրկ շրջաններ: Քարփաթներու ստորոտը այնչափ* քարաղ *կը հանեն, որ կ'արտածեն Պուլկարիա եւ Սերպիա: Նոյն տեղերուն մէջ (Վալաքիա) կը ստացուի նաև մեծ քանակութեամբ* նաւթ. *Նաւթի արդիւնաբերութեամբ Ռումանիա աչքի կ'իյնայ Եւրոպայի մէջ: Սակայն առհասարակ* ճարտարարուեստը

բաւարար չափով չէ զարգացած Ռումանիոյ մէջ։ Առեւտուրը բաւական առաջ գացած է, սակայն օտարներու ձեռքը կը գտնուի մեծ մասով, իսկ երկրի ներսը՝ հրեաներու (մասամբ նաեւ հայերու) ձեռքը։ Ռումանիա առեւտրական նաւատորմ ևս ունի։ Կ'արտածէ գլխաւորաբար հացահատիկներ, որ ամբողջ արտածութեան 4/5-ը կը կազմեն։ Կը ներածէ տպածոներ, կերպասեղէններ և գործարանային զանազան ապրանքներ։ Առեւտուրի զարգացման շատ կը նպաստեն Սև ծովը և Դանուբը, որ նաւարկելի է, ինչպէս նաև երկաթուղիի գծերը։ Պատերազմէն առաջ Ռումանիոյ արտաքին առեւտուրը Գերմանիոյ և Աւստրո-Հունգարիոյ հետ էր գլխաւորաբար։ Սակայն Ռումանիա առաւելապէս հողագործական երկիր մըն է։ Վերջերս աւելի յառաջդիմած է տնտեսութեան զանազան ճիւղերու մէջ, մանաւանդ երկրին ամբողջացումը և ընդարձակումը ու ազգային միութիւնը ձեռք բերելէ ետք։

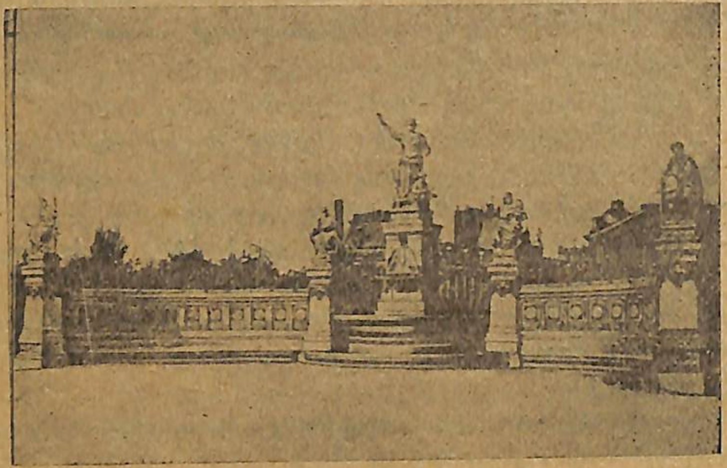

Նկ. 27.— Պուքրէշ

Ժողովրդական կրթութեան կողմէ Ռումանիա մինչեւ այժմ շատ ցած մակարդակ մը ունեցած է. ժողովուրդին կէսէն աւելին (60 առ հարիւր) գրել-կարդալ չի գիտեր, տգէտ է և սնապաշտ. մինչեւ իսկ հոգեւորականներէն շատերը բոլորովին անուս են։ Ինչպէս նիւթական հարստութիւնը, այնպէս նաև ուսումը քիչերու սեփականութիւնը միայն եղած է։ Ռումանիա մէկ քանի համալսարան ունի, մինչդեռ նախակրթարաններ՝ շատ քիչ։ Ժողովուրդին ունեւոր դասին և լայն խաւե-

րուն միջեւ եղած տարբերութիւնը շատ մեծ է։ Առհասարակ, մինչեւ այժմ Ռումանիա Եւրոպայի ամէնէն յետամնաց երկիրներէն մէկը համարուած է։ Սակայն երկիրը բնականէն հարուստ ըլլալով՝ քաղաքական կեանքին վերածնութեան հետ քաղաքակրթօրէն ևս վերածնելու ճամբուն վրայ է։

Ռումանիա սահմանադրական թագաւորութիւն է։ Երկրին մայրաքաղաքն է՝ ՊՈՒՔՐԷՇ կամ ՊՈՒՔԱՐԷՍԹ, որ Վալաքիոյ կեդրոնը կը գտնուի (500 հազար բն.). երկաթուղային հանգոյց մըն է, որ կը կապէ երկրին վաճառաշահ վայրերը իրարու և Եւրոպայի զանազան կեդրոններուն հետ։ Առեւտուրի և ճարտարարուեստի կեդրոն է։ Ունի համալսարան, թանգարաններ և թատրոններ։ Բարեզարդ և գեղեցիկ քաղաք մըն է, բազմաթիւ արձաններով, շքեղ հիւրանոցներով, ևլն.։ Պուքրէշի մէջ հայկական գաղութ մըն ալ կայ (4 հազար հայ), ազգային դպրոցով ու եկեղեցիով։

Ռումանիոյ պատկանելով Սեւ ծովու եզերքներու մէկ մասը, ինչպէս նաև նաւարկելի Դանուբ գետին ստորին հոսանքը, մէկ քանի բանուկ նաւահանգիստներ ունի։ Ամէնէն նշանաւոր նաւահանգիստն է Սեւ ծովուն վրայ՝ Կոնստանցա։ Հոն ալ կայ հայկական գաղութ եւ դպրոց։ Միւս կարեւոր նաւահանգիստներն են՝ Կալաց և Պրայիլա, որոնք Դանուբի եզերքը կը գտնուին (գետաբերանէն ոչ շատ հեռու) և առեւտրական նշանաւոր կեդրոններ են։ Կալացը մասնաւորաբար առաջնակարգ նշանակութիւն ունի հացահատիկներու, փայտեղէնի, անասուններու և առհասարակ երկրագործական արտադրութիւններու առեւտուրին կողմէ։ Պուքրէշի նաւահանգիստն է Դանուբ գետին վրայ՝ Ճուրճովա, որ առեւտրական սերտ յարաբերութեան մէջ է նոյն գետին պուլկարական եզերքը գտնուող Ռուսճուք քաղաքին հետ։ Դանուբին աջ եզերքը՝ Տոպրուճայի մէջ կը գտնուի Չերնավոդա քաղաքը, ուրկէ Դանուբը կտրելով կ'անցնի Պուքրէշէն Կոստանցա տանող երկաթուղիի գիծը։

Դարձեալ Դանուբին եզերքը կը գտնուին՝ Սուլինա, Իսմայիլ (Կալացի մօտ) և Սիլիստրէ (Տոպրուճայի մէջ) քաղաքները։ Վալաքիոյ Ցերֆին քաղաքներէն նշանաւորներն են. Կրայովա, որ Արեւմտեան Վալաքիոյ կեդրոնն է։ Նոյն շրջանը կը գտնուին նաեւ Կարակալ, Սլաթինա եւ ուրիշ քաղաքներ։

Մոլտաւիոյ կեդրոնն է Եաշ քաղաքը, որ երկրորդ տեղը կը գրաւէ Ռումանիոյ մէջ իր բնակիչներու թիւով (150 հազար բն.), նշանաւոր

առեւտրական կեդրոն է։ Կը գտնուի Փրութ գետին եզերքը, նախկին ռուս-ռումանական սահմանին վրայ։ Ունի համալսարան։ Նոյն գետին եզերքը, հիւսիսը՝ զարձեալ Մոլտավիոյ մէջ, կը գտնուի Պոթոշանի քաղաքը, որ հողամշակութեան կեդրոն է. շատ հայեր կան հոն։ Պուլկարիայէն կցուած Տոպրուճայի շրջանին մէջ կը գտնուի համանուն կամ Պազարճըք քաղաքը։ Ռուսիայէն նոր կցուած Պեսարապիա նահանգին կեդրոնն է Քիշնեվ քաղաքը, որ ռուսական ներկայ սահմանին՝ Տնիէսթեր գետին մօտ կը գտնուի։ Երկրագործական եւ վաճառաշահ կեդրոն է։ Ինչպէս ամբողջ Պեսարապիոյ, նոյնպէս Քիշնեվի բնակիչներուն գրեթէ կէսը ռուսեր են։ Կան նաև շատ հրեաներ ու հայեր։ Հայերն ունին իրենց դպրոցը և ազգային հիմնարկութիւնները։ Հոդ կը նստի Ռումանիոյ հայոց հոգեւոր պետը՝ թեմին առաջնորդը։ Պեսարապիոյ միւս քաղաքներէն յիշատակելի է Աքքերման, որ Տնիէսթերի ծովախորշին եզերքը կը գտնուի, գետաբերանին մօտ։ Պոլկրադ քաղաքը եւս յայտնի է Պեսարապիոյ մէջ։ Աւստրօ-Հունգարիայէն Ռումանիոյ անցած Պուքովինա շրջանին (հիւսիս) կեդրոնն է Չերնովից քաղաքը, Լեհաստանի (Կալիցիոյ շրջան) սահմանէն ոչ հեռու։

Նոյն Աւստրօ-Հունգարիայէն Ռումանիոյ կցուած Թրանսիլվանիա ընդարձակ երկրամասին մէջ եւս կան կարգ մը քաղաքներ, որոնցմէ ընդնշանաւորներն են՝ Քոլոժվար (Քլաուզէնպուրկ) և Թըմիշվար։ Թրանսիլվանիոյ մէջ միջին դարերէն ի վեր հաստատուած են հայ գաղութներ, որոնցմէ յիշատակելի է Արմենիերշտատը, որ կը նշանակէ՝ «Հայաքաղաք» և հայերու կողմէ շինուած է։ Հայկական հին գաղութներ կան նաև Սուչավա, Ֆոքշանի և Ռոման քաղաքներուն մէջ։ Թրանսիլվանիոյ Հերմանշտադ և Քրոնշտադ քաղաքները գերմաններու կողմէ շինուած են և մեծ մասով գերման բնակիչները ունին։

Ռումանիոյ գաղութը իր թիւով ամէնէն բազմամարդն է Պալքանեան երկիրներու մէջ։ Զանազան ժամանակներ հայեր գաղթած են հոն ու հաստատուած գլխաւորաբար քաղաքները։ Շատ կանուխէն, միջին դարերէն սկսեալ հոն հայեր գաղթած են, որոնք Անիէն նախապէս Հարաւային Ռուսիա եւ անկէ ալ Ռումանիա տեղափոխուած են։ Մէկ մասն ալ գաղթած է Վանայ շրջանին Արճէշ գաւառէն։

Ռումանիոյ հայ գաղութը երեք խումբի կրնանք բաժնել.

1) Թրանսիլվանիոյ եւ Պուքովինայի գաղթականութիւնը, որ շատոնց հոն հաստատուած ու մինչեւ իսկ հայկական քաղաքներ շինած է։ Այդ հայերուն մեծ մասը լեզուով հունգարախօս է, իսկ դաւանութեամբ՝ կաթոլիկ։ Անոնց թիւը մօտ 25 հազար է։

2) Հին Ռումանիոյ (Վալաքիոյ ու Մոլտավիոյ եւ Տոպրուճայի) հայեր, որոնց մէկ մասը երկեն հինէն գաղթած է հոն, իսկ միւս մասը Թուրքիայէն՝ 1895էն ի վեր։ Անոնց թիւն է 25 հազար. լուսաւորչական հայեր են եւ մեծ մասով պահած են իրենց մայրենի լեզուն ու ազգային գիտակցութիւնը։ Հինէն ի վեր հոն ապրող հայերը ռումանախօս են սակայն։ Ունին եկեղեցիներ, դպրոցներ, ազգային հիմնարկութիւններ, եւ այլն։ Կեդրոնացած են գլխաւորաբար Պուքրէշ, Քոսթանցա, Կալաց, Պրայիլա եւ ուրիշ քաղաքներ։

3) Պեսարապիոյ հայեր (մօտ 25 հազար)—ռուսահպատակ հայեր են եւ այդ նահանգին Ռումանիոյ կցուելէն ետք դարձան ռումանահայ։ Անոնք եւս լուսաւորչական հայեր են եւ մեծ մասով պահած իրենց ազգային լեզուն եւ սովորոյթները։ Կեդրոնացած են գլխաւորաբար Քիշնեվ, Աքքերման, Պենտերի եւ ուրիշ քաղաքներ։

Ռումանիոյ հայերը կը զբաղին գլխաւորաբար առեւտուրով. շատեր արհեստաւոր են, եւ կամ հողամշակութեամբ կը զբաղին։ Կան եւ խոշոր կալուածատէրեր (Պեսարապիա)։ Ոմանք պետական բարձր պաշտօններու հասած են։ Ընդհանրապէս բարեկեցիկ են։ Ռումանիոյ լուսաւորչական հայոց հոգեւոր գործերը կը կարգադրուին Քիշնեւի Հայոց առաջնորդարանին կողմէ։ Ռումանիոյ կցուելէն առաջ, Պեսարապիա եւ Ռուսիա առանձին եւ միացեալ հայկական թեմ մը կը կազմէին, ռուսահայ Առաջնորդի մը հոգեւոր իշխանութեան տակ։

ԻՏԱԼԻԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Իտալիոյ նախկին մասերը կը կազմէին՝ Լոմպարտական դաշտավայրը՝ Ալպեան լեռներու մերձակայ լանջերուն հետ միասին, Ապեննինեան թերակղզին և երկու մեծ կղզիներ՝ Սիկիլիա և Սարտենիա, ու էլպա փոքր կղզին։ Համաշխարհային պատերազմին հետեւանքով, Աւստրիայէն Իտալիոյ անցան՝ Թրէնթինօ, Թրիէսթի շրջանները և Իստրիա թերակղզին (Ադրիականի ծովեզերքը), իսկ Ֆիումէ քաղաքը իր շրջակայքով ստացաւ ինքնուրոյն վարչութիւն մը։ Ներկայիս Իտալիոյ հողերու ընդհանուր տարածութիւնն է 310 հազար քառ. քիլմ.։

Լոմպարտական դաշտավայրը կը գրաւէ Ալպերու և Ապեննինեան լեռներու միջեւ տարածուող ընդարձակ տարածութիւնը։ Այդ դաշտավայրին երկայնութեամբ կը հոսի Փօ գետը, որ ձախ կողմէն կ'ընդունի մէկ քանի մեծ ճիւղեր՝ Տորա-Ռիփարիա, Տորա-Պալթեա, Թիչինօ (Թէսսին), Ադդա, Մինչիօ։ Այս բոլոր գետերը իրենց սկիզբը կ'առնեն Ալպեան սառցադաշտերու և յաւերժական ձիւնին տակէն։ Այդ գետերէն մէկ քանին կը հոսին մեծ լիճերու մէջէն. Թիչինօ գետը կ'անցնի Լագօ-Մաճորէ լիճին, Ադդա գետը՝ Կոմօ լիճին մէջէն։

Փօ իր գետաբերանին մօտ կը կազմէ մեծ դելթա մը։ Փօէն զատ, Ադրիականի ծովը կը թափին էչ և շատ մը ուրիշ փոքր գետեր, որոնք կը հոսին Ալպերէն ու Ապեննինեան լեռներէն։

Լոմպարտական դաշտավայրը միայն արեւելեան կողմէն բաց է ծովու առջեւ, իսկ երեք կողմէն շրջապատուած է լեռներով․ ուստի և Ատլանտեան ովկիանոսէն ու Միջերկրական ծովէն փչող հովերը ազատ մուտք չունին Լոմպարտիա։ Այդ պատճառով Լոմպարտական դաշտավայրի կլիման բաւական խիստ է․ ձմեռը այնտեղ մինչեւ —10° ցուրտ կ'ըլլայ, գետերը երբեմն կը սառին, ձիւնը շաբաթներով գետնին փակած կը մնայ։ Սակայն ամառն ալ շատ տաք կ'ըլլայ ու երկարատեւ․ այնպէս որ հոն կը հասնին ոչ միայն ցորեն ու եգիպտացորեն, այլ մինչեւ անգամ բրինձ։

Ապենինեան թերակղզին մեծ մասով լեռնոտ է։ Ապենինեան լեռները, որոնցմէ թերակղզին ստացեր է իր անունը, երկայնաձիգ աղեղի ձեւով կը տարածուին ամբողջ թերակղզիին երկայնութեամբ՝ հիւսիսէն սկսելով մինչեւ թերակղզիին հարաւային մասին՝ Քալապրիայի ծայրը։ Ապենինեան լեռները ամէնէն աւելի բարձր են միջին մասին մէջ, ուր կը կոչուին Աբրուցցիներ: Աբրուցցիներու գագաթներէն մէկը՝ Կրան-Սասօ, 3 քլմ. բարձրութիւն ունի և ծածկուած է յաւիտենական ձիւնով։

Ապենինեան լեռները մեծ մասով բաղկացած են կրաքարերէ։ Այդ լեռնաշղթաները լերկ են, նման Տինարեան լեռներու, եւ ունին նոյն քարածայռերը, նոյն քարայրերը եւ ստորերկրեայ գետերը։

Ապենինեան լեռներուն արեւմտեան ստորոտը կը գտնուին մեծ և մարած հրաբուխներ։ Նափոլի ծոցին եզերքը կը գտնուի Վեզուվ անունով գործող հրաբուխը, 1300 մէթր բարձրութեամբ։

Թերակղզիին միջին մասէն կը հոսին ամէնէն մեծ գետերը՝ Արնօ և Տիբեր։ Նաւարկելի է միայն Տիբերը, շատ փոքր տարածութեան մը վրայ։

Որովհետեւ Ապենինեան թերակղզին թէ՛ արեւելեան և թէ՛ արեւմտեան կողմէն ողողուած է տաք ծովերով, ուստի և անոր կլիման բացի բարձր լեռնագագաթները, մերձարեւադարձային է, այսինքն՝ ամառը տաք ու չոր և ձմեռը՝ մեղմ ու անձրեւային։ Այդ պատճառով հոն կ'աճին մշտադալար ծառեր ու թուփեր։ Գարունը այդ ծառերը բոլորն ալ կը ծաղկին ու կը բուրեն, բայց ամառը կը ծածկուին փոշիով և կը ստանան մոխրագոյն տխուր տեսք մը։

Ապենինեան թերակղզին աւելի փոքր է, քան Պալքանեան կամ Պիրէնեան թերակղզին, սակայն անոր աշխարհագրական դիրքը աւելի նպաստաւոր է։ Երկայնութիւնը մօտ 1000 քլմ. է, իսկ լայնութիւնը՝ 215 քիլմ.։ Տարենթեան ծոցով թերակղզիին հարաւակողմը երկուքի կը բաժնուի՝ Աբուլիա եւ Քալապրիա երկրամասերը։

Սիկիլիա և Սարտենիա կղզիները լեռնոտ են և իրենց բնութեամբ նման են Ապենինեան թերակղզիին։

Սիկիլիոյ արեւելեան ծովեզերքը կը գտնուի հսկայական Էթնա հրաբխային գագաթը, որ գրեթէ 3 անգամ աւելի բարձր է, (3275 մ.) քան Վեզուվը և տարուան մեծ մասը ծածկուած է ձիւնով։

Իրենց ծագման նայելով՝ Սիկիլիան եւ Սարտենիան ցամաքային կղզիներ են։

1908 ի դեկտեմբերին տեղի ունեցաւ սոսկալի երկրաշարժ մը, որմէ կործանեցան Սիկիլիայի վրայ գտնուող Մեսինա մեծ քաղաքը եւ Քալապրիայի մէկ քանի փոքրիկ քաղաքները։ Այդ երկրաշարժին զոհ գացին 102 հազարէ աւելի մարդիկ։

Իտալիոյ բնական հարստութիւնը անոր բուսական աշխարհին մէջ է։ Իտալիան հանքերով հարուստ երկիր մը չէ։ Էլպա կղզիին վրայ միայն կը գտնուին երկաթահանքեր, Սիկիլիոյ մէջ՝ ծծմբահանքեր, Ապենիններուն մէջ՝ ընտիր մարմարներ։

Թերակղզիին արեւմուտքը գտնուող Քորսիքա կղզին Ֆրանսայի կը պատկանի, իսկ Մալթա կղզին՝ Անգլիոյ։

ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ, ԱՆՈՆՑ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ. —

Իտալիոյ բնակիչներուն թիւը մօտ 40 միլիոն է։ Գրեթէ ամբողջ ազգաբնակչութիւնը բաղկացած է իտալացիներէ։

Իտալացիներուն ապրուստի գլխաւոր միջոցները կը կազմեն երկրագործութիւնը և այգեգործութիւնը, որ կը ծաղկին մանաւորապէս Լոմպարտիոյ մէջ, Ապենիններու ստորոտը ու նաեւ Սիկիլիոյ մէջ։

Լոմպարտական արգաւանդ դաշտերու մէջէն կը հոսին ջրառատ գետեր, որոնցմէ իտալացիները կ'օգտուին մեծ չափերով և արուեստական կերպով կ'ոռոգեն իրենց դաշտերը։ Այդ գետերէն ձեւացուցած են ջրանցքներ, որոնցմով ամէն ուղղութեամբ կտրատուած է Լոմպարտական դաշտավայրը։ Այդ դաշտավայրին ամէնէն աւելի ցած ու ճահճային տեղերը իտալացիները կը մշակեն բրինձ կամ խոտաբոյսեր։ Խոտաբոյսերը այնչափ արագութեամբ կ'աճին հոն, որ տարուան ընթացքին մինչեւ ութը հունձք կը ստացուի։ Լոմպարտացիները խոտով կը կերակրեն իրենց կովերը, որոնց արտադրած կաթէն կը պատրաստեն առատ կարագ ու պանիր։ Այնտեղ, ուր հողը պակաս չափով խոնաւ է (մանաւանդ թերակղզիին հարաւը և Սիկիլիոյ վրայ), կը ցանեն ցորեն և եգիպտացորեն։ Յաճախ հացահատիկ կը ցանեն այնպիսի տեղեր, ուր արդէն տնկուած են խաղողի որթ և թթենիներ։ Լոմպարտիան այնքան տաք է և արեւաշատ, որ այնտեղ հացաբոյսերը կրնան նոյնիսկ ծառերու տակ աճիլ։ Բայց և այնպէս Իտալիոյ հացը իր ժողովուրդին համար բաւական չէ, ուստի հացահատիկներ կը ներածէ (Ամերիկայէն, առաջ նաեւ Ռուսիայէն)։

Մետաքսագործութիւնը շատ զարգացած է Լոմպարտիոյ մէջ։ Այն-

չափ շատ մետաքս կ'արտադրուի այնտեղ որ, օտար երկիրներ կ'արտածուի *)։

Ապենիններու ստորոտը արդէն այնչափ ջրառատ չէ, որչափ Լոմպարտիան։ Արուեստական ոռոգում գոյութիւն ունի այն տեղ միայն սակաւաթիւ վայրերու մէջ — գետերու եզերքը. օրինակ՝ Արնօ գետին եզերքը։ Մնացած տարածութիւնները կ'ոռոգուին անձրեւով, որ գլխաւորապէս ձմեռը կը տեղայ։ Ուստի այդ վայրերուն մէջ ցորեն կը ցանեն աշնան միայն։ Ամառուան չոր ըլլալը արգելք մը չէ սակայն որ հոն պտղատու ծառեր ալ աճին. այդ ծառերը իրենց երկայն արմատներով խոնաւութիւն կը ծծեն երկրին խորունկ շերտերէն։ Օրինակ՝ ձիթենին կ'աճի Ապենիններու ստորոտը ամենուրեք, նոյնիսկ ամենաչոր և ապառաժուտ վայրեր. Ամէն տեղ կ'աճի նաեւ խաղողի որթ։ Կեդրոնական և Հար. Իտալիոյ մէջ այգեգործութիւնը ժողովուրդին ամէնէն գլխաւոր զբաղումն է։ Ամբողջ երկրին $1/10$-ը ծածկուած է խաղողի այգիներով և ձիթենիի պարտէզներով։

Խաղողի և ուրիշ պտղատու ծառերու այգիներով ծածկուած է Ապենիններու ստորոտը գրեթէ ամբողջութեամբ. բայց այդ այգիները մանաւորապէս ճոխ են ա'յն լեռներու և բլուրներու լանջերուն վրայ, ուր գետնին տակէն աղբիւրներ կը բղխին։ Այսպիսի վայրերու մէջ լաւ կ'աճին՝ թզենի, դեղձի ծառ և նշենի, իսկ Նափոլիի ծոցէն դէպի հարաւ կ'աճին նաեւ՝ նարնջենի և կիտրոնի (լիմոնի ծառ)։

Աւելի ճոխ այգիներ կան Սիկիլիոյ մէջ, ուր լեռներու ստորոտներէն կը բղխին յորդ աղբիւրներ, որոնք հնարաւոր կը դարձնեն արուեստական ոռոգումը։ Նարինջ, կիտրոն, մանտարին, ա'յնչափ մեծ քանակութեամբ կը ստացուին Սիկիլիոյ մէջ, որ այդ բերքերով կը բեռնաւորեն ամբողջ նաւեր ու կ'արտածեն դէպի եւրոպական զանազան երկիրներ։

Իտալիոյ լեռնային շրջաններուն մէջ (Ալպեր և Ապենիններ) իտալացիք իրենց գլխաւոր զբաղման առարկայ բրած են անասնաբուծութիւնը։ Ալպերու լանջերու վրայ կը բազմացնեն խոշոր եղջիւրաւոր անասուններ, իսկ Ապենիններու վրայ՝ միայն էշ, ոչխար և այծ, որոնք կրնան գոհանալ նաեւ կոշտ խոտով ու թուփերով։

Իտալիոյ եզերքները թրջող ծովերը բաւական հարուստ են ձուկերով։ Այդ պատճառով՝ ձկնորսութիւնը, ինչպէս նաեւ նաւագնացութիւնը, ծովեզերեայ բնակիչներու ապրուստին համար կարեւոր միջոց մը կը համարուին։

*) Մետաքսի արտադրութեամբ Իտալիա ետ կը մնայ միայն Չինաստանէն ու Ճափոնէն։

Հանքագործութիւնը Իտալիոյ մէջ բաւարար չափով զարգացած չէ։

Լոմպարտական դաշտավայրին մէջ, Ալպերու ստորոտներուն մօտ, ներկայիս հիմնուած են շատ մը գործարաններ (բամպակի, մետաքսի, և այլն), որոնք կը բանեցուին արագահոս գետերով։ Հոն կը կը գտնուին նաեւ Իտալիոյ գործարանային ամենամեծ քաղաքները։ Իտալիոյ մնացած մասերուն մէջ սովորաբար կը գտնուին մաքարոնիի գործարաններ (մաքարոնին իտալացիներու ազգային կերակուրն է)։

Իտալիոյ առեւտուրը հին ատեն շատ զարգացած էր, իսկ Ամերիկայի գիւտէն վերջ ինկաւ։ Սուէզի ջրանցքը փորուելէն յետոյ նորէն կենդանացաւ։ Ճենովա, Թրիեսթէ և ուրիշ նաւահանգիստներ ունին առեւտրական մեծ նշանակութիւն։ Իտալացիները կ'արտածեն գլխաւորապէս՝ մետաքս, գինի, ձէթ, բրինձ, մրգեղէն։ Կը ներածեն՝ հացահատիկներ, բուրդ, բամպակ, մորթ, մետաղեայ գործիքներ, քարածուխ։ Միջերկրական և Սև ծովերու վրայ կ'երթեւեկեն բազմաթիւ իտալական առեւտրական նաւեր։ Այդ նաւերու թիւը շատցաւ և Իտալիոյ ծովային առեւտուրը աւելի եւս մեծցաւ ընդհ. պատերազմէն ետք, երբ Աւստրիայէն Իտալիոյ անցան Թրիեսթէ նաւահանգիստը ծովափով միասին, ինչպէս նաեւ աւստրիական մեծաքանակ նաւերը։ Ներկայիս անոնք Միջերկրականի և մանաւանդ Սև ծովու վրայ կարեւոր դեր կը խաղան։ Իտալիոյ առեւտուրը գլխաւորաբար Գերմանիոյ հետ է, որու կը ծախէ՝ մետաքս, մրգեղէն և գինի։ Այնուհետեւ առեւտրական յարաբերութեան մէջ է Անգլիոյ, Միացեալ-Նահանգներու և ի վերջոյ նաեւ Ֆրանսայի հետ։ Ներկայիս Իտալիա եռուն առեւտուր ունի նաեւ Փոքր Ասիոյ և Կովկասի հետ։

Այդպէս ուրեմն՝ Իտալիան ճարտարարուեստական երկիր մը չէ, այլ գլխաւորաբար գիւղատնտեսական։ Գիւղատնտեսական բերքերն են անոր գլխաւոր հարստութիւնը։ Մրգեղէնի (նարինջ, կիտրոն, խաղող, նուշ) արտադրութեամբ Իտալիան առաջինն է եւրոպական բոլոր պետութիւններու շարքին։ Իտալիա միայն Ֆրանսայէն ետ կը մնայ գինիի արտադրութեամբ։ Գինին Իտալիոյ մէջ այնչափ աժան է, որ կը կազմէ թէ' հարուստներու և թէ աղքատներու ամենօրեայ ըմպելին։

Իտալացիները, մանաւանդ գիւղացիները աղքատ կ'ապրին։ Անոր գլխաւոր պատճառը այն է որ բոլոր գիւղացիները բաւարար չափով սեփական հող չունին։ Սակայն հետզհետէ նկատելի կերպով կը բարելաւուի անոնց ալ վիճակը։

Թէեւ իտալացիները իրենց այգիներուն եւ արտերուն մէջ կ'աշխատին անընդհատ, տարին-տասներկու ամիս, բայց եւ այնպէս ապրուստի համար հազիւ

կրնան խեղճուկ միջոցներ հայթայթել: Անոնք հողէն կը քաղեն այն ամէնը, ինչ որ կարող է հողը տալ: Սակայն իտալացիներու հողաբաժինները փոքր են, շատ գիւղացիներ ալ բնաւ սեփական հող չունին, ուստի եւ հարկադրուած են կալուածատէրերէ սուղ վճարումներով հող վարձել: Այս անել դրութիւնը կը հարկադրէ բազմաթիւ իտալացիներ՝ թողուլ իրենց հայրենիքը: Ամէն տարի քանի մը հարիւր հազար իտալացիներ աշխատանք փնտռելու նպատակով կ'երթան Զուիցերիա, Գերմանիա, Ֆրանսա եւ կամ ընդ-միշտ կը գաղթեն Ամերիկա: (1906 թուականին Իտալիայէն հեռացեր են 788 հազար հոգի, որոնցմէ 512 հազարը՝ դէպի Ամերիկա):

Ժողովրդական կրթութիւնը Իտալիոյ մէջ շատ չէ զարգացած: Միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներ այնտեղ բաւական թիւով կան (քան և մէկ համալսարաններ). բայց տարրական դպրոցներու թիւը քիչ է, մանաւանդ Հարաւային Իտալիոյ և Սիկիլիոյ մէջ, ուր ազգաբնակութեան մէկ զգալի մասը գրել-կարդալ չի գիտեր:

Իտալիա ամենագեղեցիկ երկիրներէն մէկն է: Կեդրոնական եւ Հիւսիսային Եւրոպայի ժողովուրդներուն համար ան կը մարմնացնէ «Հարաւը» իր ջերմ, արեւաշատ եւ փարթամ բնութիւնով: Այդ պատճառով ալ անցեալին մէջ զանազան ժողովուրդներ հոդ կուգային եւ կը հաստատուէին: Բազմաթիւ ճամբորդներ ամէն տարի Իտալիա կ'այցելեն: Հիւսիսէն հոն այցելողին վրայ հմայիչ տպաւորութիւն մը կը թողուն, Իտալիոյ ջինջ ու կապոյտ երկինքը, հայելանման ծովը, պարզ ու առողջարար օդը, պայծառ արեւը, մշտականանչ բուսականութիւնը՝ մանաւանդ փարթամ այգիներու եւ ծառաստաններու մէջ, երկրին մեղմ ու քնքոյշ կլիման: Յունուար եւ փետրուար ամիսներուն երբ Ալպեաններէն դէպի Հիւսիս դեռ ցուրտ ձմեռը կ'իշխէ, նոյն այդ միջոցին Իտալիոյ մէջ կատարեալ գարուն է: Ամառատեն՝ երկար երաշտներու պատճառով իրաւ է որ բուսականութիւնը կը դալկանայ ու կը չորնայ, բայց ատոր փոխարէն երկինքը ա՛լ աւելի պայծառ ու գրաւիչ կը դառնայ: Իրենց գեղեցկութեամբ հռչակուած են Նափոլի քաղաքն ու շրջակայքը (Իտալական առածը կ'ըսէ՝ «Տես Նափոլին եւ ապա մեռի՛ր») ինչպէս նաեւ իտալական «Ռիվիէրան» (Ճենովայի ծովեզերքը) եւ Քափրի կղզին:

Եւրոպայի մեծ պետութիւններու թիւին մէջ Իտալիան է որ ամէնէն աւելի միասեռ բնակչութիւն ունի. 3-4 հարիւր հազար հոգիի բացառութեամբ՝ ամբողջը իտալացիներ են, Լատին (կամ Ռոման) ցեղին անմիջական սերունդն են: Կը դաւանին կաթոլիկ կրօնքը: Եւ սակայն Իտալիոյ հին բնակչութիւնը այլասեռ էր, զանազան ցեղերու կը բաժնուէր: Այսպէս, Լատին կամ Ռոման ժողովուրդները կը բնակէին թերակղզիին կեդրոնը եւ մասամբ միայն հարաւը: Հիւսիսը կը գրաւէին Կալլեր, իսկ հարաւային Իտալիոյ եւ Սիկիլիոյ ծովեզերքները յոյն գաղութներ հաստատուած էին: Հռոմի տիրապետութիւնը տարածուելուն հետ միասին Հռոմէական քաղաքակրթութիւնը եւ լատին լեզուն ալ տարածուեցան ամբողջ թերակղզին վրայ: Աւելի ուշ, Հիւսիսէն Իտալիա մտան Գերման ցեղեր. իսկ Սիկիլիոյ մէջ դարեր շարունակ Արաբներ կ'իշխէին: Սակայն ի վերջոյ այս բոլոր ժողովուրդները ձուլուեցան տեղացի լատին ցեղին կողմէ եւ ռոման դարձան, որոնց սերունդներն են ահա ներկայիս իտալացիները:

Իտալացիները կարճահասակ մարդեր են, սեւ աչքերով ու մազերով, թուխ մորթով: Բնաւորութեամբ աշխոյժ են, դիւրագրգիռ: Շատ կը սիրեն երաժշտու-

թիւնը: Հիւսիսային իտալացիները (որոնց մէջ գերման ցեղին խառնուրդ կայ) աւելի տոկուն են եւ ձեռներէց: Անոնց ջանքերով է որ գլուխ բերուեցաւ Իտալիոյ միութիւնը:

Նկ. 28.— Լատին ցեղին տարածումը

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.— Իտալիա, ոչ շատ առաջ, բաղկացած էր չարք մը անջատ մանր պետութիւններէ, որոնք միայն անցեալ դարուն հետզհետէ միացան իրարու: 1870 թուականին կազմուեցաւ Միացեալ Իտալիոյ սահմանադրական թագաւորութիւնը: Թագաւորին իշխանութիւնը սահմանափակուած է փարլամենթով:

Իտալիոյ մայրաքաղաքն է՝ ՀՌՈՄ (650 հազար բնակիչ): Հռոմը կը գտնուի Իտալիոյ կեդրոնը, Տիբեր գետի վրայ: Հռոմի մէջ կը նստին թագաւորը և աշխարհի բոլոր կաթոլիկներու հոգեւոր պետը՝ Պապը: Հոն կը գտնուի նաև իտալական փարլամենթը:

Հռոմը շատ հին քաղաք է, երկու-քուկէս հազար տարիէն աւելի է որ գոյութիւն ունի: Հոն մնացած կան հնութեան շատ յիշատակներ: Քաղաքին կեդրոնը կը գտնուի Հռոմի **Ֆորումը**, այն հրապարակը՝ ուր դեռ Քրիստոսի ծնունդէն առաջ տեղի կ'ունենային Հռոմի քաղաքացիներուն ժողովները: Ֆորումի վրայ եւ անոր մօտերը կան հեթանոսական տաճարներու աւերակներ: Անոր մօտ է նոյնպէս **Կոլիզէյը**՝ հսկայական կիսաւեր կրկէս մը ուր Հռոմի հեթանոս արիւնռուշտ կայսրերը քրիստոնեաներու վրայ գազաններ կ'արձակէին՝ զանոնք յօշոտել տալու համար: Աւելի ուշ շինուած շէնքերու թիւին մէջ նշանաւոր են՝ **Ս. Պետրոսի տա-**

ճարը, որ տիեզերքի ամէնէն ընդարձակ եւ ամէնէն ճոխ (իր նկարներով եւ արձաններով) տաճարն է։ **ՎԱՏԻԿԱՆԸ** հսկայական արքունիք մըն է, բաղկացած աւելի քան 10,000 սենեակներէ։ Այդ շէնքը Պապին վեհարանն է։ Վատիկանի մէջ կը պահուին բազմահատոր ձեռագիր եւ տպագիր գիրքերու, ինչպէս նաեւ նկարներու ընտիր ժողովածուներ։

Նկ. 29. — Ս. Պետրոսի Տաճարը։

ՄԻԼԱՆՕ (700 հազար բնակիչ) — Լոմպարտիոյ ճարտարարուեստի կեդրոնն է, մետաքսի բազմաթիւ գործարաններով. կը գտնուի մէկ քանի նաւարկելի ջրանցքներու և երկաթուղային գիծերու հանգոյցին վրայ։ Այդ երկաթուղիի գիծերէն ամենանշանաւորն է Սէն-Կոթարի գիծը (դէպի Զուիցերիա)։

ԹՕՐԻՆՕ (500 հազ. բն.) նմանապէս ճարտարարուեստական նշանաւոր քաղաք մըն է Լոմպարտիոյ մէջ՝ Տորա-Ռիփարիա գետին վրայ։ Տորա-Ռիփարիայի հովիտին մէջ շինուած է երկաթուղային գիծ մը, որ կ'երթայ դէպի Ֆրանսա, անցնելով Մօն-Սէնիս լեռան վրայէն.

Նոյն դաշտավայրին հիւսիսը կը գտնուին Վերոնա ու Փատուա քաղաքները, իսկ հարաւը՝ Պոլոնիա։

ՃԵՆՈՎԱ (350 հազ. բն.) համանուն ծոցին եզերքը։ Իտալիոյ ամէնէն նշանաւոր նաւահանգիստն է. մեծ նշանակութիւն ունի նաև Զուիցերիոյ և Հարաւային Գերմանիոյ հետ ըրնեցած առեւտուրին համար։

Ճենովայի մէջ կանգնեցուցած են Քոլոմպոսի արձանը։ Քոլոմպոս այդ քաղաքին մէջ ծնած, մեծցած ու նաւագնացութիւն սորված է։

Լիվորնօ, որ նաւահանգիստ է, Ճենովայէն ոչ շատ հեռու։

Նկ. 30. — Միլանոյի Տաճարը։

ՎԵՆԵՏԻԿ (200 հազ. բն.)։ Նշանաւոր նաւահանգիստ է Ադրիականի եզերքը։

Վենետիկ հաստատուած է բազմաթիւ կղզիներու վրայ։ Վենետիկի մէջ փողոց քիչ կայ. փողոցի դերը կը կատարեն կղզիներու մէջ գտնուող նեղուցները եւ արուեստական կերպով փորուած ջրանցքները։ Կառքերու փոխարէն կ'երթեւեկեն կոնտոլներ (նաւակ)։

Վենետիկէն ոչ հեռու, Ս. Ղազարի կղզիին վրայ կը գտնուի Մխիթարեան վանքը և միաբանութիւնը, որ երկու հարիւր քան տարի առաջ հիմնուած է Սեբաստացի Մխիթար աբբահօր կողմէ։ Մխիթարեան միաբանութեան նշանակութիւնը մեծ է հայոց լեզուի և գրականութեան զարգացման գործին մէջ։ Վանքը ունի հարուստ գրադարան, դպրոց և տպարան։ Հոն տպուած են ու կը տպուին շատ մը գրքեր և «Բազմավէպ» ամսագիրը։

ԹՐԻԷՍԹԷ (200 հազ. բն.) նշանաւոր նաւահանգիստ է Ադրիականի եզերքը և՝ ծովային առևտուրի կեդրոն: Բազմաթիւ նաւեր կ'երթեւեկեն Թրիէսթէի և Միջերկրականի ու Սև ծովու նաւահանգիստներուն միջև:

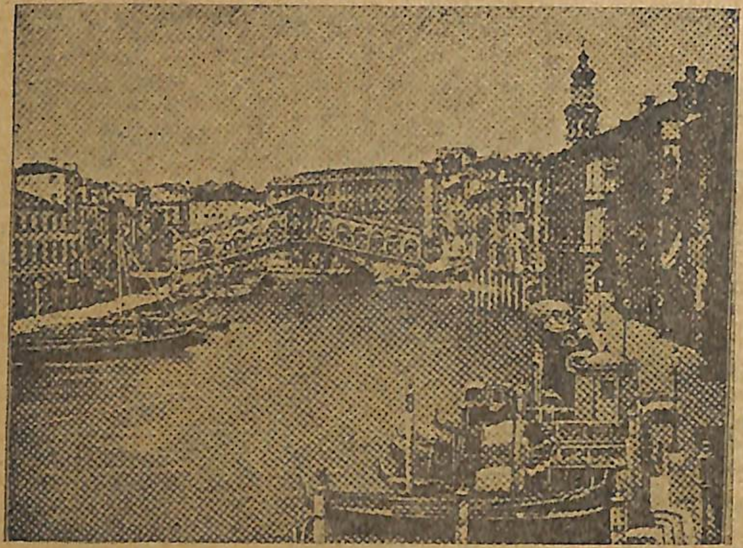

Նկ. 31. Ջրանցք Վենետիկի մէջ: Կոնտոլներ:

ՖԻՕՐԷՆՑԱ մեծ քաղաք մըն է (300 հազ. բն.) Արնօ գետին վրայ. շրջապատուած է բնդարձակ այգիներով: Ֆիօրէնցա հռչակաւոր է իր թանգարաններով: Իտալիոյ ամէնէն գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է: Միջին դարերէն սկսեալ նշանաւոր է իբրեւ արուեստի և գիտութեան կեդրոն:

ՆԱՓՈԼԻ (750 հազ. բն.) նշանաւոր նաւահանգիստ է համանուն ծոցին եզերքը. կը գտնուի Վէզուվ հրաբխային լերան մօտ:

Նափոլիէն ոչ հեռու կը գտնուի **Պոմպէյը**: Պոմպէյ հռոմէական հին քաղաքներէն մէկն է: 79 թուականին (Ք. յ.) տեղի ունեցած Վէզուվի ժայթքումէն կործանուեցաւ եւ մոխիրի տակ մնաց: Պեղումներ կատարելով երեւան հանեցին կործանուած քաղաքը: Նափոլիի թանգարանին մէջ կը պահուին Պոմպէյի պեղումներու միջոցին գտնուած ամէն տեսակ բազմաթիւ առարկաներ՝ հին հռոմայեցիներու տնային իրեր, զարդարանքներ եւ նկարներ:

Նափոլիէն դէպի հարաւ կը գտնուի **Սորրէնթոյի** հրաքարային թերակղզին: Նափոլին, Վէզուվը, Սորրէնթօ թերակղզին եւ անոր շարունակութիւնը կազմող **Քափրի** կղզին կը նկատուին տիեզերքի ամենաչքնաղ վայրերը:

Նկ. 32.— Պոմպէյ քաղաքին աւերակները:

Փալէրմօ, Մէսինա՝ նշանաւոր նաւահանգիստներ են Սիկիլիա կղզիին վրայ. շրջապատուած են նարինջի եւ կիտրոնի ծառերու պուրակներով: Սարտենիոյ գլխաւոր քաղաքն է՝ Քալեարի:

Պառի եւ Պրինտիզի՝ նաւահանգիստներ են Ադրիականի հարաւային եզերքը. կը գտնուին այգեշատ հարթութեան մը ծայրը, որ ծածկուած է միլիոնաւոր ձիթենիներով:

Թրիէնթինօ քաղաքը կեդրոնն է համանուն շրջանին (Ալպեան երկրամաս մը) որ պատերազմէն ետք Աւստրիայէն Իտալիոյ անցաւ: Կը գտնուի Ատիճէ գետին վերին հոսանքին վրայ:

Իտալիա առաջնակարգ դեր խաղացած է համաշխարհային պատմութեան մէջ: Ան ծնունդ տուած է (միջին դարուն) աշխարհահռչակ դէմքերու՝ **Տանթէ**, **Փեթրարքա**, **Արիոսթօ** (բանաստեղծներ), **Ռաֆայէլ**, **Լէօնարտօ-տա-Վինչի**, **Միքէլ Անճէլօ** (նկարիչներ եւ քանդակագործներ): Երաժշտութեան զարգացումը եւս մարդկութիւնը մեծ չափով պարտական է Իտալիոյ: Իտալացիք տուած են նաեւ ականաւոր ճամբորդներ եւ նորանոր երկիրներ գտնողներ. **Քոլոմպոս** ծնած էր, **Մարքօ-Փօլօ**՝ Վենետիկցի:

Իտալիոյ քաղաքները իրենց բազմաթիւ պատկերասրահներով, թանգարաններով եւ հնութեան յուշարձաններով, նաեւ Իտալիոյ հիասքանչ բնութիւնը դէպի իրենց կը գրաւեն բազմաթիւ ճամբորդներ (սովորաբար ձմեռուան վերջը եւ գարնան սկիզբները) Եւրոպայի եւ Ամերիկայի զանազան երկիրներէն: Տասնեակ հազարաւոր կաթոլիկներ ամէն տարի ուխտի կ'երթան Հռոմ՝ կաթոլիկութեան կեդրոնը եւ Պապին աթոռանիստ քաղաքը:

Նկ. 33. Նափոլի քաղաքին մէկ տեսարանը՝ Վեզուվ հրաբուխին հետ։

ԻՏԱԼԻՈՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ.— Իտալիա Ափրիկէի մէջ գաղութներ ունի, որոնք երկու կարգի կը բաժնուին.

1. Ափրիկէի Արեւելքը, ուր Իտալիա երկու գաղթավայրերու տէր է. ա) **Էրիթրէա**՝ **Մասաուա** գլխաւոր քաղաքով, որ Կարմիր ծովու եզերքը կը տարածուի (Հապէշիստանէն հիւսիս)։ Չոր երկիր մըն է, որ սակայն արուեստական կերպով եթէ ոռոգուի, կրնայ արտադրել հացահատիկներ եւ բամպակ։ բ) Իտալական **Սոմալի**, **Պրաւա** գլխաւոր քաղաքով։ Կը տարածուի Հնդկաց Ովկիանոսին եզերքը եւ աւելի չոր երկիր մըն է։ Ներկայիս Իտալիա այդ գաղութներէն չ՚օգտուիր։

2. Միջերկրականի եզերքը՝ ուր եւս Իտալիա երկու գաղթավայրեր ունի. ա) **Թրիպոլի**, համանուն գլխաւոր քաղաքով. բ) Աւելի արեւելք կը տարածուի **Կիրենէիքա** գաղթավայրը՝ **Տերնա** նաւահանգիստով։ Թրիպոլին ցած եւ չոր երկիր մըն է, եւ կերպով մը Սահարայի շարունակութիւնը կը կազմէ։ Իսկ երկրորդ գաղթավայրը աւելի լեռնային է եւ ոռոգուած։ Հողը եթէ լաւ մշակուի, կրնայ արտադրել ցորեն, խաղող, ձիթենի եւ ամէն կարգի պտուղներ։ Այդ գաղութները ռազմագիտական կարեւոր նշանակութիւն պիտի ունենան Իտալիոյ համար։ Անոնք Թուրքիոյ իշխանութեան տակ կը գտնուէին Իտալիոյ անցնելէն առաջ (մինչեւ 1913 թ.) Իտալիոյ բոլոր գաղութները 1,633,615 քառ. քլմ. տարածութիւն կը գրաւեն եւ ունին մօտ 2 միլ. բնակիչ։

Իտալիոյ թագաւորութեան մէջ չէ մտած Ապենինեան թերակղզիին հիւսիս-արեւելեան կողմը ինկած շատ փոքրիկ շրջան մը՝ 10 հազար բնակիչներով։ Այդ ՍԷՆ-ՄԱՐԻՆՕ կոչուած աննշան հանրապետութիւնն է, համանուն մայրաքաղաքով (1,000 բնակիչ), որ Իտալիոյ հովանաւորութեան տակ կը գտնուի։

ՊԻՐԵՆԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂԶԻ
(ՍՊԱՆԻԱ ԵՒ ՓՈՐԹՈՒԿԱԼ)

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Պիրենեան թերակղզին երկու անգամ աւելի մեծ է տարածութեամբ, քան Ապենինեան թերակղզին, և քիչ մը աւելի մեծ՝ Պալքանեան թերակղզիէն։ Պիրենեանի եզերքները քիչ կտրտուած են, որով կը յիշեցնէ հարաւան Ափրիկէն։ Այդ պատճառով ալ ան յարմար նաւահանգիստներ շատ չունի։ Ծովեզերեայ կղզիներ չկան։ Պիրենեան բարձր և անմատչելի լեռներով թերակղզին գրեթէ անջատուած է մայր ցամաքէն և կարծես առանձնացած, անջատ աշխարհ մը ըլլայ։ Իր մակերեւոյթին կազմութեամբ ալ այդ թերակղզին կը յիշեցնէ աւելի Ափրիկէն, քան Եւրոպան։ Թերակղզիին տարածութեան կէսէն աւելին կը գրաւէ Սպանիական ընդարձակ բարձրաւանդակը։ Լեռնաշղթաներ կան միայն թերակղզիին ծայրերը. հիւսիսը՝ Պիրենեան և Քանթապրեան լեռները, իսկ հարաւը՝ Կրընատեան լեռները։

Սպանիական բարձրավանդակը օվկիանոսին մակերեւոյթէն աւելի քան 1/2 քլմ. բարձր է։ Սիերրա–Գուադարրամա լեռնաշղթան՝ Սպանիական բարձրաւանդակը կը բաժնէ երկու մասի՝ Հին-Կաստիլիա (հիւսիսը) և Նոր-Կաստիլիա (հարաւը)։ Բարձրաւանդակին հարաւային մասը կը կոչուի Սիերրա-Մորենա։

Սպանիական բարձրաւանդակը արեւելեան կողմէն աւել բարձր է, քան արեւմտեան կողմէն. այդ պատճառով անոր գետերը կը հոսին դէպի արեւմուտք՝ Ատլանտեան ովկիանոս. նշանաւոր են՝ Դուերո գետը Հին Քասթիլիոյ մէջ և Թախօ. Գուադիանա՝ Նոր Քասթիլիոյ մէջ։ Այս գետերը կ՚անցնին խոր հովիտներու մէջէն և արագահոս են. շատ տեղեր կը կազմեն ջրվէժներ։

Սպանիական բարձրաւանդակին կլիման ցամաքային է։ Ովկիանոսէն փչող քամիները իրենց հետ բերած խոնաւութիւնը կը թողուն թերակղզիին ծայրերը։ Ամառը սաստիկ տաք (մինչև 40°) և երաշտ կ՚ըլլայ, իսկ ձմեռը՝ մինչև 10° ցուրտ։

Բարձրաւանդակին բուսականութիւնը աղքատ է։ Անտառներ չկան։ Ամէն տեղ կը տարածուին ընդարձակ տափաստաններ՝ փշաւոր թուփերով և կոշտ խոտով ծածկուած։

Պիրենեան լեռները կը տարածուին 400 քլմ.է աւելի երկայնութեան մը վրայ. իրենց բարձրութեամբ անոնք Եւրոպայի մէջ երկրորդ տեղը կը բռնեն Ալպերէն յետոյ։ Պիրենեան լեռները որ բաղկացած են մէկ քանի զուգահեռական լեռնաշղթաներէ, թերակղզին կը բաժնեն մայր ցամաքէն։

Պիրենեան լեռներու շարունակութիւնը կը կազմեն արեւմտեան կողմը՝ Կանթաբրեան լեռները, Հարաւային կողմը, ասոնք ալ բուսա-զուրկ են և ամայի, իսկ հիւսիսային լանջերուն վրայ բնութիւնը բոլորովին հակառակն է:

Կրանատեան լեռները կ'երկարին թերակղզիին հարաւ-արեւելեան կողմը. Ասոնց կատարները մինչև ամառուան կէսը ձիւնով ծածկուած են: Ամէնէն բարձր լեռնաշղթան է՝ Սիերրա Նեվադա, որ տեղ-տեղ յաւերժական ձիւնով ծածկուած է: Ամենաբարձր գագաթն է՝ Մուլհասէն (3481 մէթր): Կրընատեան լեռներու լանջերը ապառաժուտ են և լերկ:

Միջերկրականի և Փորթուկալի ծովեզերեայ մասերուն վրայ, Պիրենեան թերակղզիին կլիման մերձարեւադարձային է:

Նարինջենի, թզենի, նշենի և ուրիշ պտղատու նուրբ ծառեր կ'աճին այդ ծովեզրերը ամէն տեղ:

Անտալուզեան (հարաւը) և Արակոնեան (արեւելքը) դաշտավայրերը իրենց բնութեամբ նման են մերձակայ ծովեզերքներուն և անոնց կլիման ալ մերձարեւադարձային է, միայն թէ՝ շատ չոր. բուսականութիւնը տափաստանային է: Անտալուզի մէջէն կը հոսի Կուատալքիվիր գետը, իսկ Արակոնի մէջէն՝ Էպրօ գետը. Այդ գետերու հովիտներուն մէջ կը տարածուին մշտադալար ծառերու և խաղողի այգիներ, որոնք կ'ոռոգուին արուեստական կերպով:

Բնական հարստութիւններով Պիրենեան թերակղզին շատ ետ չի մնար Ապենինեան և Պալքանեան թերակղզիներէն: Ճիշտ է, անոր հողը պակաս արգաւանդ է, կլիման ալ բաւարար չափով խոնաւ չէ, բայց ատոր փոխարէն երկիրը հարուստ է հանքերով, մասնաւորապէս երկաթի և պղինձի հանքերով:

ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ (ՍՊԱՆԻԱՑԻՆԵՐ ԵՒ ՓՈՐԹՈՒԿԱԼՑԻՆԵՐ), ԱՆՈՆՑ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ. — Պիրենեան թերակղզիի ազգաբնակութիւնը կը կազմեն՝ մեծ մասով Սպանիացիներ և Փորթուկալցիներ. ամէնքն ալ կաթոլիկ են:

Պիրենեան թերակղզիին ամէնէն հին ժողովուրդը իբերացիք էին, որոնց անունով թերակղզին Իբերական ալ կը կոչուի: Անոնց սերունդները՝ պասքերը մինչեւ այժմ ալ կ'ապրին թերակղզիին հիւսիս-արեւմտեան լեռնոտ մասերուն վրայ: Յետագային թերակղզի եկան կելտերը: Անոնք գրաւեցին ամբողջ հիւսիսը, մասամբ քշելով պասքերը հեռուները, մասամբ ալ ի մի ձուլուելով անոնց հետ: Ասոնցմէ զատ, Միջերկրականի ծովեզերքը հինէն կը գտնուէին փիւնիկեցիներու, ինչպէս նաեւ յոյներու եւ յետոյ՝ կարթագենացիներու (հիւսիս. Աֆրիկէի հին քաղաք) գաղութներ: Աւելի ուշ այդ ամբողջ թերակղզին նուաճեցին հռոմայեցիները: Ասոնց իշխանութեան

տակ մնացած ժողովուրդները աստիճանաբար իւրացուցին հռոմայեցիներու լեզուն եւ քաղաքակրթութիւնը: Այսպէս ահա յառաջ եկան թերակղզիի արդի ժողովուրդները՝ սպանիացիք եւ փորթուկալցիք:

Աւելի ուշ ժամանակները բնակչութեան կազմին ու նկարագրին վրայ մեծ ազդեցութիւն ունեցան արաբները, որոնք հոդ մաւր անունը ստացան: Արաբները 8-րդ դարէն սկսան նուաճել թերակղզին, որ բացի հիւսիս-արեւմտեան մասէն՝ ի վերջոյ ամբողջապէս անոնց ենթարկուեցաւ: Իրենց քաղաքակրթութեամբ արաբները այն ժամանակ աւելի բարձր էին քան եւրոպացիները, ուստի եւ անոնց նըուաճած երկիրներն ալ բարձր զարգացումի հասան: Արաբական շրջանէն ճարտարապետական շատ յիշատակներ կան մնացած թերակղզիին վրայ (մաւրիտանական ոճ): Անոնք թերակղզիին հարաւը՝ հսկայական առուներ եւ ջրամբարներ փորեցին, հողը արուեստական կերպով ոռոգելու նպատակով:

Մաւրերը, սակայն, աստիճանաբար ետ քշուեցան քրիստոնեայ ժողովուրդներու կողմէ եւ 15-րդ դարու վերջը ա՛լ չկային հոն: Այնուհետեւ արդէն, երբ Ամերիկան գտնուեցաւ, ինչպէս նաեւ ծովային ճամբան՝ դէպի Հնդկաստան, Սպանիան եւ Փորթուկալը, այն ժամանակուան ծովային առաջին պետութիւնները դարձան՝ շնորհիւ անոր որ նորագիւտ երկիրներուն ամէնէն մօտ կը գտնուէին: Փորթուկալցի էին յայտնի ճամբորդներ **Վասքօ-Տէ-Կամա, Մակելլանը** եւ ուրիշներ: Հին եւ Նոր աշխարհի մէջ իրենց ձեռք բերած գաղութները մեծամեծ հարստութեանց աղբիւր դարձան երկու ժողովուրդներուն համար ալ, մանաւանդ Սպանիացիներուն: Սակայն այդչափ արագ հարստանալը նուազեցուց անոնց աշխատելու կորովը եւ երկու պետութիւններն ալ անկման դուռը հասցուց, մանաւանդ Սպանիան: Ասոր վրայ աւելցան նաեւ ուրիշ աղէտներ. ծայր տուին յաճախակի արիւնահեղ պատերազմներ, ժողովուրդը սկսաւ քաշուիլ դէպի Նոր Աշխարհ, աշխատասէր արաբ ժողովուրդն ալ քշուեցաւ երկրէն դուրս եւ սկսեցան կրօնական հալածանքներն ու կռիւները: Այդ ժամանակէն սկսած ահա՝ Սպանիան եւ Փորթուկալը ա՛լ չկրցան կազդուրուիլ եւ իրե՛նց առաջնութիւնը ծովուն վրայ ստիպուած եղան զիջելու Արեւմտեան Եւրոպայի աւելի ուժեղ եւ ձեռնարկու ժողովուրդներուն՝ հոլանտացիներուն եւ անգլիացիներուն: 19-րդ դարու ընթացքին, Սպանիոյ եւ Փորթուկալի գաղթավայրերու մեծագոյն մասը անջատուեցան ու կազմեցին անկախ պետութիւններ (հարաւ-ամերիկեան երկիրներ եւ Մեքսիկա) եւ կամ ուրիշ պետութիւններու (հոլանտացիներու, անգլիացիներու, ֆրանսացիներու եւ ամերիկացիներու) ձեռքը անցան: Անգլիացիները տիրապետած են մինչեւ իսկ Պիրենեան թերակղզիին մէկ կարեւոր վայրը՝ Ճիպրալթարը, որ ուժով ամրոց մըն է եւ կ'իշխէ համանուն նեղուցին վրայ: Ճիպրալթար ահագին նշանակութիւն ունի Անգլիացիներու համար, ի հարկին ան կրնայ փակել օտար նաւերու մուտքը դէպի Միջերկրական ծով: Ճիպրալթարը միաժամանակ յարմարագոյն կայան մըն է Միջերկրականէն դէպի Ասիա ու Աւստրալիա երթեւեկող նաւերու համար:

Ներկայիս Սպանիոյ կը պատկանին համեմատաբար աննշան (371 հազ. քառ. քլմ., 650 հազ. բն.) գաղութներ միայն Աֆրիկէի մէջ. գլխաւորն է՝ Սպանիական Մարոքը (29 հազ. քառ-քլմ. 500 հազ. բն.):

Փորթուկալի գաղութները աւելի շատ են եւ 20 անգամէն աւելի ընդարձակ տարածութիւններ կը գրաւեն, քան ինքը Փորթուկալը (մօտ 2 միլ. քառ-քլմ.) ունենալով 9½ միլ. բնակիչ: Գլխաւոր գաղթավայրերը Աֆրիկէի մէջ կը գըտ-

նուին՝ Անկոլա եւ Մոզամպիք: Ասիոյ եւ Ովկիանիոյ մէջ եւս փոքր գաղթավայրեր ունի Փորթուկալ: Սակայն ո՛չ Սպանիա եւ ոչ ալ Փորթուկալ բաւարար չափով չեն հետեւիր իրենց գաղթավայրերու տնտեսական յառաջդիմութեան, ուստի եւ փոքր է անոնց նշանակութիւնը:

Սպանիոյ հիւսիսակողմը, Պիրենեան լեռներու մէջ կը գտնուի **Անտորրա** կոչուած անկախ, բայց աննշան հանրապետութիւնը, որ ընդամէնը 450 քառ.-քլմ. տարածութիւն եւ $5^1/_2$ հազար բնակիչ ունի: Սպանիոյ հովանաւորութեան տակ կը գտնուի:

Պիրենեան թերակղզիի բնակիչները կը զբաղին գլխաւորապէս գիւղական տնտեսութեամբ:

Միջերկրական ծովուն եզերք Սպանիացիք կը զբաղին գլխաւորապէս այգեգործութեամբ: Սպանիական բարձրաւանդակին եւ Կրենատեան լեռներու լանջերուն վրայ կան բազմաթիւ այգիներ ուր կը մշակեն պտղատու փափուկ ծառեր՝ նարինջենի, արմաւենի, նռենի, նշենի, խաղողի որթ եւ ձիթենի, ինչպէս նաեւ՝ բրինձ, շաքարեղէգ եւ բամպակ:

Հողը շարունակ կը պարարտացնեն: Արուեստական ոռոգման համար ալ ջանք չեն խնայեր. այդ միջոցներով 20—30 անգամ կ'աւելցնեն բերքը: Պտղատու ծառերու տակ եւս կը ցանեն հացահատիկներ, գետնախնձոր, սպանիական սոխ, եւայլն: Միեւնոյն հողաբաժինէն այսպէսով տարեկան մէկ քանի հունձք կը ստանան:

Կան մարգագետիններ, որոնցմէ տարեկան 12 անգամ խոտ կը քաղեն: Սպանիացիները մեծ քանակութեամբ կ'արտածեն թարմ միրգ, մանաւանդ նարինջ: Կը պատրաստեն չամիչ, գինի եւ ձէթ:

Արեւմտեան ծովեզերք՝ Փորթուկալցիները՝ նմանապէս կը մշակեն պտղատու ծառերու այգիներ. գլխաւոր ուշադրութեան առարկայ ըրած են խաղողի մշակութիւնն ու գինեգործութիւնը. այդտեղի գինին յայտնի է փորթվէյն անունով եւ կ'արտածուի ուրիշ երկիրներ, գլխաւորապէս Անգլիա: Փորթուկալցիները կը զբաղին նաեւ երկրագործութեամբ եւ անասնաբուծութեամբ. անոնք իրենց արտերը տարին երկու անգամ կը հնձեն:

Թերակղզիին հիւսիսային կողմը կլիման մերձարեւադարձային չէ, այլ՝ բարեխառն եւ շատ խոնաւ: Հոն բնակիչներու գլխաւոր զբաղումն է անասնաբուծութիւնը:

Բոլորովին տարբեր է տնտեսական զբաղումը թերակղզիին մէջտեղը — Սպանիական բարձրաւանդակին վրայ: Հոն ահագին տարածութիւններ բնաւ չեն մշակուած եւ կը ծառայեն իբրեւ արօտատեղիներ՝ ոչխարի հօտերու համար: Վերջերս Սպանիացիները սկսեր են հետզհետէ վարել տափաստանները եւ աշնանացանք ընել՝ ցորեն ու հաճար ցանելով: Կլիմային չորութիւնը արգելք կ'ըլլայ երկրագործութեան զարգացման: Միւս կողմէ Սպանիացիները հողը կը մշակեն ոչ նորագոյն երկրագոր-

ծական միջոցներով այլ աւելի նախնական եղանակով մը:

Սպանիացիները իրենց սնունդին համար բաւարար չափով հացահատիկ չեն ստանար իրենց հողէն, ուստի ստիպուած են մաս մը գնել օտարներէ: Նոյն բարձրաւանդակին վրայ կը զբաղին նաեւ բանջարամշակութեամբ:

Ծովեզերեայ բնակիչներու համար ապրուստի միջոց մը կը կազմէ ձկնորսութիւնը: Կարեւոր զբաղում մըն է նաեւ ծովային աղի արտադրութիւնը, որուն կը նպաստեն կլիմային չոր ըլլալը, ինչպէս նաեւ ծովերուն մէջ մեծ քանակութեամբ աղ գտնուիլը:

Հանքագործութիւնը Պիրենեան թերակղզիին մէջ գոյութիւն ունի հին ժամանակներէ սկսեալ: Անտալուզիոյ լեռները եւ Սիերրա-Նեվատայի մէջ կը շահագործեն հարուստ պղնձահանքեր, կ'արդիւնաբերեն նաեւ երկաթ, անագ, կապար, արծաթ եւայլն: Սակայն հանքագործութիւնը ամբողջապէս կը գտնուի օտարներու, գլխաւորապէս անգլիացիներու ձեռքը. անոնք սպանիական հանքերէն հանուած հում նիւթը նաւերով կը փոխադրեն իրենց հայրենիքը եւ իրենց երկրին գործարաններուն մէջ կ'արդիւնագործեն:

Ճարտարարուեստը զարգացած չէ: Ատոր գլխաւոր պատճառներէն մէկն ալ եղած է այն որ, երկրին մէջ չկայ հանքածուխ: Որոշ նշանակութիւն ունի միայն բամպակէ եւ բուրդէ գործուածքներու արտադրութիւնը: Երկրին մէջ գլխաւորաբար կ'արտադրեն գինի եւ ձէթ: Գինիի արտադրութեան կողմէ Սպանիա երրորդ տեղը կը գրաւէ Եւրոպայի պետութիւններու շարքին:

Երկրին մէջ (թէ Սպանիա եւ թէ Փորթուկալ) եղած երկաթուղիները ալ կառուցած են օտարները, մեծ մասով ֆրանսացիները: Ծովային նաւագնացութիւնը կը գտնուի անգլիացիներու ձեռքը, մինչդեռ հին ժամանակներուն մէջ սպանիական եւ փորթուկալական ծովագնացները երկար ճամբորդութիւններ կ'ընէին ծովերուն մէջ եւ նորանոր երկիրներ կը գտնէին: Ֆրանսացիներու եւ անգլիացիներու ձեռքը կը գտնուի նաեւ արտաքին առեւտուրը:

Ժողովրդական կրթութիւնը խղճալի վիճակի մէջ է: Սպանիացիներու եւ Փորթուկալցիներու կէսէն աւելին գրել-կարդալ չի գիտեր: Անոնց մէջ քիչ կան ձեռներէցութեան ոգի ունեցող եւ ուսեալ մարդիկ: Շատերը տրամադիր են անգործութեան եւ զանազան զուարճութիւններու. ծանօթ են օրինակ՝ սպանիական ցլամարտերը: Ուսման համար սակայն վերջերս համեմատաբար աւելի ջանք կը թափուի:

Սպանիացիները եւ փորթուկալցիները աղքատ կեանք մը կ'ապրին:

Գիւղայիններու մեծ մասը զուրկ է սեփական հողէ. բարձր տակեր վըճարելով՝ կալուածատէրերէն հող կը վարձեն. տոկից զատ, պետութեան մեծամեծ հարկեր ալ կը վճարեն: Այդ է պատճառը, որ նոյնիսկ Միջերկրականի ծովեզերքը գտնուող փարթամ, այգեշատ վայրերու մէջ հողագործները կիսաքաղց կեանք մը կ'անցնեն:

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ.—

Պիրենեան Թերակղզին վրայ կը գտնուին Սպանիա սահմանադրական Թագաւորութիւնը և Փորթուկալ հանրապետութիւնը: Սպանիա կը գրաւէ Թերակղզիին մեծ մասը (5/6-ը) և Պալէարեան կղզիները. Փորթուկալ կը գրաւէ Թերակղզիին արևմտեան ծովեզերեայ մասը, Մինիօ գետէն դէպի հարաւ:

ՍՊԱՆԻԱ բաւական ընդարձակ պետութիւն մըն է, (505 հազ. քառ. քլմ.) աւելի ընդարձակ է տարածութեամբ, քան Իտալիան կամ Անգլիան (առանց գաղութներու): Սպանիոյ կը պատկանին Պալէարեան կղզիները՝ Միջերկրականի մէջ: Բնակիչներու թիւն է ընդամէնը 20 միլիոն:

Սպանիացիք տարբեր ցեղերու կը բաժնուին, իրենց յատուկ բարբառներով ու սովորոյթներով, որոնք իրարմէ շատ կը տարբերին: Սպանիացիներու ընդհանուր ազգային բնաւորութիւնը առաւելապէս կ'արտայայտուի լեռնադաշտին բնակիչներուն՝ Քաստիլիացիներուն մէջ, որոնց լեզուն դարձած է ամբողջ ժողովուրդին գրական եւ պետական լեզուն:

Սպանիոյ մայրաքաղաքն է **ՄԱՏՐԻՏ** (650 հազար բնակիչ), որ կը գտնուի Պիրենեան Թերակղզիին կեդրոնը: Ունի համալսարան: Մատրիտէն կը մեկնին երկաթուղային գիծեր դէպի Թերակղզիին բոլոր կողմերը:

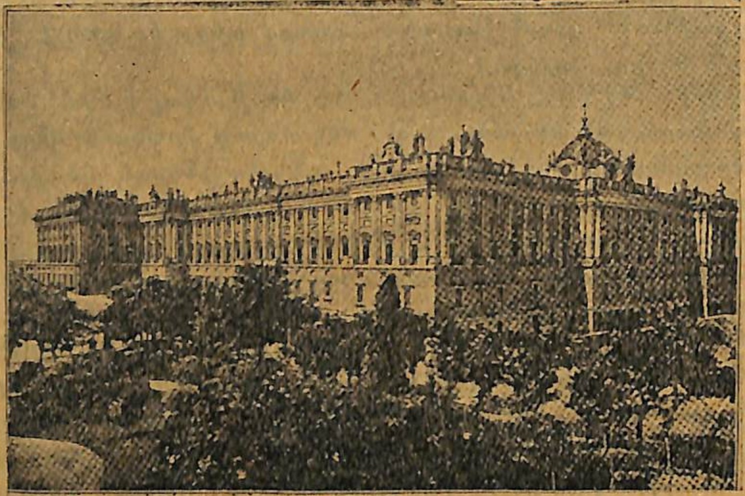

Նկ. 34.— Մատրիտի արքայական պալատը

Սպանիոյ միւս նշանաւոր քաղաքները կը գտնուին երկրին ծայրերը:

ՊԱՐՉԵԼՈՆԱ (620 հազ. բ.), որ նաւահանգիստ է Միջերկրականի հիւս-արևելեան եզերքը և Սպանիոյ ամենանշանաւոր առևտրական ու գործարանային (բամպակեղէնի ճարտարարուեստ) քաղաքը: Բնակիչներու թիւով գրեթէ ետ չի մնար Մատրիտէն:

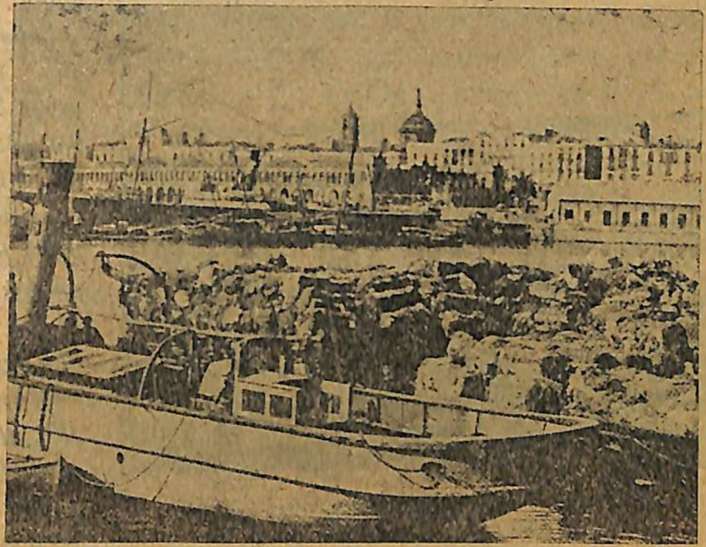

Նկ. 35.— Պարչելոնա

ՎԱԼԵՆՑԻԱ (250 հազ. բ.), ՄԱԼԱԿԱ, ԽԵՐԷՍ քաղաքները եւս Միջերկրականի եզերքը կը գտնուին, փարթամ այգիներու եւ դաշտերու մէջ: Նշանաւոր են մըրգեղէնի եւ գինիի արտադրութեամբ:

ԳԱՏԻԶԷ, պատերազմական եւ առեւտրական նաւահանգիստ է Անտալուզիոյ մէջ, Ատլանտեանի եզերքը:

ՍԷՎԻՅԼ, (170 հազ. բ.) գործարանային (մետաքսեղէնի) քաղաք է եւ նաւահանգիստ՝ Կուատալքիվիրի վրայ (Անտալուզիա): Երբ գետը կը յորդի, ծովային փոքր նաւեր գետէն անցնելով կուգան մինչեւ Սէվիյլ քաղաքը:

Հիւսիսը՝ Պիսքայեան ծոցին եզերքը կը գտնուին ՊԻԼՊԱՕ եւ Ս. ՍԵԲԱՍՏԻԱՆ քաղաքները:

Երկրին ներքին քաղաքներէն նշանաւոր են՝ ՍԱՐԱԿՈՍ՝ Էպրօ գետին եզերքը (Արակոնիոյ մէջ), ԹՈԼԷՏՕ՝ Թակօ գետին եզերքը, Մատրիտէն ոչ հեռու, ՔՈՐՏՈՎԱ՝ Անտալուզիոյ մէջ, Կուատալքիվիր գետին եզերքը:

ԿՐԸՆԱՏ.— (100 հազ. բ.) համանուն նահանգին կեդրոնը, Սիերրա Նէվատայի ստորոտը, այգիներու մէջ: Հոս կը գտնուի Ալհամպրա կոչուած գեղեցիկ պալատը, որ ատենին շինուած է Մաւրերու (արաբներ) կողմէ:

ՓՈՐԹՈՒԿԱԼ կը գրաւէ 92 հազ. քառ. քլմ. տարածութիւն և ունի 6 ½ միլ. բնակիչ. ծովային երկիր մըն է: Մայրաքաղաքն է՝ ԼԻԶՊՈՆԱ (500 հազ. աւելի բնակիչ). նշանաւոր նաւահանգիստ է Թակօի գետաբերանին մօտ, չատ լաւ նաւակայանով:

Լիզպոնայի մէջ կանգ կ'առնեն հիւսիս-արեւմըտեան Եւրոպայէն դէպի Հարաւային Ամերիկա, Ափրիկէ, Ասիա (Միջերկրական ծովէն) և Աւստրալիա գացող նաւերը: Լիզպոնա միեւնոյն ժամանակ երկաթուղային գիծերու արեւմտեան վերջին կէտն է: Հարաւային Ամերիկա և Հարաւային Ափրիկէ ուղեւորուողները սովորաբար երկաթուղիով կ'երթան մինչեւ Լիզպոնա և հոն նաւ կը նստին:

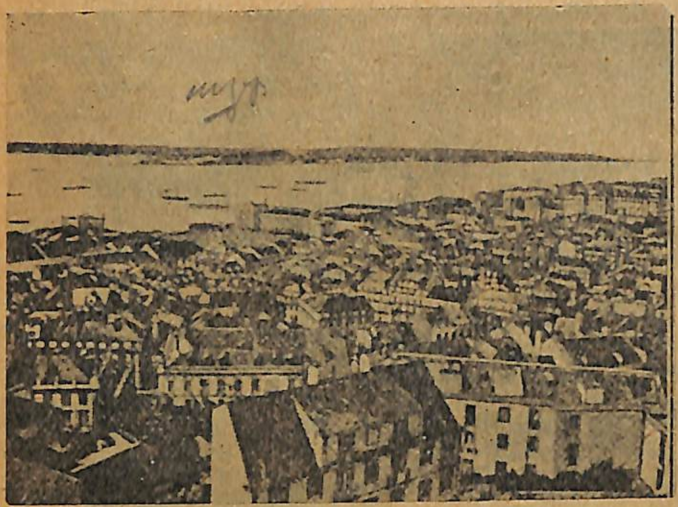

Նկ. 36.— Լիզպոնա

ՕՓՈՐԹՕ՝ (200 հազ. բ.) Տուէրօի գետաբերանը. նշանաւոր է գինիի արտածութեամբ: ՔՕԻՄՊՐԱ՝ որ ունի համալսարան:

Փորթուկալ իր եւրոպական ստացուածքները կը նկատէ Ազորեան և Մատէրա կղզիները:

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԵՒՐՈՊԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.— Եւրոպայի միջին մասը, որ կը տարածուի Ալպեան լեռներէն դէպի հարաւ, մինչեւ Դանուբ գետին ստորին հոսանքը, և դէպի հիւսիս՝ մինչեւ Հիւսիսային ու Պալթիկ ծովերը՝ առանձին աշխարհագրական շրջան մը կը կազմէ և ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԵՒՐՈՊԱ կը կոչուի: Այդ շրջանը հեռու է ովկիանոսներէ և միայն հիւսիսի կողմէ կ'ողողուի ներքին ծովերէ:

Կեդրոնական Եւրոպան կազմող երկիրներն են՝ ԶՈՒԻՑԵՐԻԱ, ԳԵՐՄԱՆԻԱ, ԱՒՍՏՐԻԱ, ՀՈՒՆԳԱՐԻԱ և ՉԵԽՕ-ՍԼՈՎԱՔԻԱ (այս վերջին երեքը նախկին Աւստրօ-Հունգարիա կայսրութեան սահմաններուն մէջ կը մտնեն:

Կեդրոնական Եւրոպայի մակերեւոյթին կազմութիւնը հարաւէն հիւսիս երթալով կը ցածնայ. հարաւը կ'երկարաձգուի Ալպեան բարձր լեռնաշղթան, իսկ հիւսիսը կը տարածուի Գերմանական դաշտագետինը: Այդ երկուքին միջեւ կը գտնուին միջին բարձրութեամբ բազմաթիւ լեռնագօտիներ և լեռնադաշտեր: Մակերեւոյթի կազմութեան այդ բազմազանութիւնը Կեդրոնական Եւրոպայի բնորոշ կողմը կը կազմէ: Ատոր հետ մէկ տեղ, երկրի կեղեւը հոս այնչափ սասանումներու ենթակայ չէ, որչափ Հարաւային Եւրոպայի մէջ: Հրաբխային ժայթքումները հինէն դադրած են. երկրաշարժներ եթէ պատահին ալ, չատ թեթեւ կ'անցնին:

Կեդրոնական Եւրոպայի կլիման միջին տեղը կը գրաւէ Արեւմըտեան Եւրոպայի ծովային մեղմ և Արեւելեան Եւրոպայի ցամաքային դաժան կլիմաներուն մէջ: Մթնոլորտային տեղումներ տարուան բոլոր եղանակներուն ալ կը թափին: Հակառակ Միջերկրականի երկիրներուն՝ Կեդրոնական Եւրոպա հարուստ է գետերով: Գետերուն մեծ մասը իր սկիզբը կ'առնէ լեռներու մէջ, ուր անոնց սնունդ կուտան ձիւները և սառնարանները և ուր ամէնէն աւելի տեղումներ կը թափին ու քիչ ալ կը չոգիանան: Այդ պատճառով ալ գետերը ջրառատ են ամբողջ տարին: Ձմեռը գետերը թէեւ կը սառին, բայց ոչ այնչափ երկար ատեն, որչափ որ Արեւելեան Եւրոպայի մէջ (օրինակ Հռենոս գետը իր միջին հոսանքին վրայ՝ միայն երեք շաբաթ կը սառի): Բացի վերին հոսանքներէն՝ գետերը իրենց բոլոր ընթացքին վրայ նաւարկելի են: Եւ այդ կողմէ, իբրեւ հաղորդակցութեանց միջոցներ, գետերը չատ կարեւոր դեր մը կը խաղան Կեդրոնական Եւրոպայի երկիրներուն համար, Հարաւային Եւրոպայի երկիրներու ծովուն տեղը բռնելով գրեթէ: Մասնաւորաբար մեծ ծառայութիւն կը մատուցանեն Հռենոսը և Էլպան՝ Գերմանիոյ համար և Դանուբը՝ Աւստրիոյ, Հունգարիոյ, ինչպէս նաև Ռումանիոյ համար:

Կեդրոնական Եւրոպան այդ ցամաքամասին ամէնէն չատ բնակչութիւն ունեցող շրջաններէն մէկն է: Առաջին տեղը անոնց մէջ կը գրաւէ Գերմանիան (63 միլ.): Կեդրոնական Եւրոպայի ժողովուրդները խաղախկրթութեամբ աւելի բարձր են, քան Հարաւային Եւրոպայի ժողովուրդները. ուսումն ալ աւելի՛ տարածուած է լայն խաւերուն մէջ.

Կեդրոնական Եւրոպայի բաւական բազմազան, բայց ընդհանրապէս ո՛չ հարուստ բնութիւնը աւելի աշխատանք և եռանդ կը պահանջէ մարդոցմէ իրենց գոյութիւնը պաշտպանելու համար, քան Միջերկրականի երկիրներու մէջ. ատկէ ալ առաջ կուգայ քաղաքակրթութեան աւելի բարձր զարգացումը:

Ճարտարարուեստը, Հարաւային Եւրոպայի հետ բաղդատելով, հասած է շա՛տ բարձր զարգացման մը, որ մեծապէս կախում ունի քարածուխի ու երկաթի հանքերուն առատութենէն այդ շրջաններու մէջ:

ԶՈՒԻՑԵՐԻԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Զուիցերիան լեռնոտ երկիր մըն է: Հարաւարեւելեան կողմը կ'երկարաձգուին Ալպեանները, որոնք Եւրոպայի ամէնէն բարձր լեռներն են և Զուիցերիոյ տարածութեան կէսէն աւելին կը գրաւեն: Հիւսիս-արեւմտեան կողմը կ'երկարաձգուի Ժիւրա լեռնագօտին: Ժիւրաներուն և Ալպեաններու միջև կը տարածուի Զուիցերիական լեռնադաշտը:

Զուիցերիական Ալպեանները կը կազմեն շարունակութիւնը Աւստրիական Ալպերուն, զորս կը գերազանցեն իրենց բարձրութեամբ, գեղեցիկ դիրքով և վեհութեամբ: Իրենց կազմութեան նայելով՝ Զուիցերիական Ալպերը գրեթէ բոլորն ալ բիւրեղացած լեռներու տեսակներէ բաղկացած են:

Ռոն գետին և Վերին Հռենոսի հովիտներով Ալպերը կը բաժնուին լեռնային երկու շրջաններու՝ հիւսիսային և հարաւային:

Հարաւային շրջանի ամէնէն բարձրերը Վալլիսեան կամ Պեննինեան Ալպերն են՝ ծածկուած յաւերժական ձիւնի զանգուածով: Վալլիսեան Ալպերու ամենաբարձր գագաթներն են՝ Մոնթէ-Ռոզա և Մաթթերհորն: Այս վերջինը Ալպեան բոլոր լեռնագագաթներու մէջ ամէնէն անմատչելին է:

Հիւսիսային շրջանին մէջ կը գտնուին Պեռնեան Ալպերը: Թէև ատոնց գագաթները, օրինակ՝ Եունկֆրաուն, աւելի ցած են քան Մոնթէ-Ռոզան և Մաթթերհորնը, բայց իրենց սառնարաններով և ձիւնադաշտերով ետ չեն մնար Վալլիսեան Ալպերէն:

Մոնթէ-Ռոզա, Մաթթերհորն եւ Եունկֆրաու լեռնագագաթները բոլորն ալ 4 քլմ. է աւելի բարձրութիւն ունին: Ատոնք Եւրոպայի ամէնէն բարձր լեռնագագաթներն են, իրենց բարձրութեամբ ետ կը մնան միայն **Մոնպլանէն** (4810 մէթր), որ Ալպեան ամենաբարձր լեռնագագաթն է եւ կը գտնուի աւելի արեւմուտք, ֆրանսական հողի վրայ:

Զուիցերիական միւս լեռնագօտիներու շարքին նշանաւոր է Սեն-Կոթարը: Ասիկա շատ բարձր չէ (գագաթները 3 քլմ. է աւելի բարձր չեն), ոչ ալ երկարաձիգ, բայց գտնուելով Զուիցերիական Ալպերու կեդրոնը, նշանաւոր է իր դիրքով: Սեն-Կոթարի մօտ ակիզբ կ'առնեն

քանի մը գետեր, որոնք կը հոսին զանազան ուղղութեամբ, դէպի երեք ծովեր: Ատոնք են՝ Հռենոս և իր վտակը Աար, այս վերջինին վտակը՝ Ռոյս, որոնք կը հոսին դէպի Հիւսիսային կամ Գերմանական ծովը. Ռոն գետը կը հոսի դէպի Միջերկրական ծովը և Թիչինօ գետը՝ (Փօ գետին վտակներէն) դէպի Ադրիական ծովը:

Այդ գետերը ջրառատ են և Զուիցերիոյ մէջ արագ կը հոսին, կազմելով աղմկայոյզ ջրվէժներ եւ սահանքներ: Նաւարկութեան յարմար չեն: Ալպերէն դուրս գալով՝ այդ գետերը կը հոսին մեծ լիճերու մէջէն. Հռենոսը՝ Պոտենի, Ռոյսը՝ Ֆիրվալդշթեթերի. Ռոնը՝ Ժընեւի, Թիչինօն՝ Լագօ-Մաճօրէ լիճերուն մէջէն:

Զուիցերիական լեռները յարմար չեն մարդկային բնակութեան: Ձիւնապատ մասերուն մէջ ամենեւին բնակութիւն չկայ: Ամբողջ երկրին տարածութեան 25 %-ը միայն յարմար է մշակութեան (26 %-ը արօտատեղիներ են, 21 %-ը անտառ և 28 %-ը բոլորովին անպէտ): Լեռները կը գրաւեն երկրին $^{2}/_{3}$ տարածութիւնը, իսկ լեռնադաշտը $^{1}/_{3}$-ը: Լեռնադաշտն է Զուիցերիոյ երկրագործութեան և ճարտարարուեստին կեդրոնը: Հոն կեդրոնացած է նաև բնակչութեան $^{2}/_{3}$-ը:

Ժընեւի լիճէն սկսած մինչև Պոտենի լիճը կը տարածուի Միջին Զուիցերիական բարձրաւանդակը: Զուիցերիոյ այդ մասը Ալպերու գեղեցկութիւնը և բազմազանութիւնը չունի, բայց բնակութեան ամենայարմար մասն է. կլիման բարեխառն է և հողը մշակելի:

Զուիցերիական Ժիւրան կը գտնուի Զուիցերիական բարձրաւանդակին հիւսիս-արեւմտեան կողմը. բաղկացած է կրաքարերէ, որով և ծածկուած է խեղճ բուսականութեամբ մը, այսինքն շատ ցած անտառներով և թփուտներով:

Նկ. 37.— Համր եւ բարձրաքանդակ Զուիցերիա

ԶՈՒԻՑԵՐԻՈՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ, ԱՆՈՆՑ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ.— Զուիցերիան Եւրոպայի ամէնէն փոքր պետութիւններէն մէկն է (41 հազ. քառ. քլմ.)։ Անոր ազգաբնակութիւնը (4 միլ.) խառն է։ 100 հոգիէն 70-ը գերմանացիներ են, 22-ը՝ ֆրանսացիներ, 7-ը՝ իտալացիներ, 1-ը ռոմանշ: Հարաւ-արեւմտեան մասին մէջ կ'ապրին ֆրանսացիներ, Ալպերու հարաւային լանջերուն վրայ՝ իտալացիներ, իսկ մնացած տեղերը գերմանացիներ։ Բնակիչներու կէսէն աւելին (60 %) բողոքական է, մնացածն ալ (40 %) կաթոլիկ։

Զուիցերիական Ալպերու բնակիչները գլխաւորապէս կը զբաղին անասնաբուծութեամբ. մեծ քանակութեամբ կ'արտադրեն ընտիր պանիր և իւղ. զուիցերիական պանիրը համբաւաւոր է ամէն տեղ և մեծ քանակութեամբ կ'արտածուի ուրիշ երկիրներ։

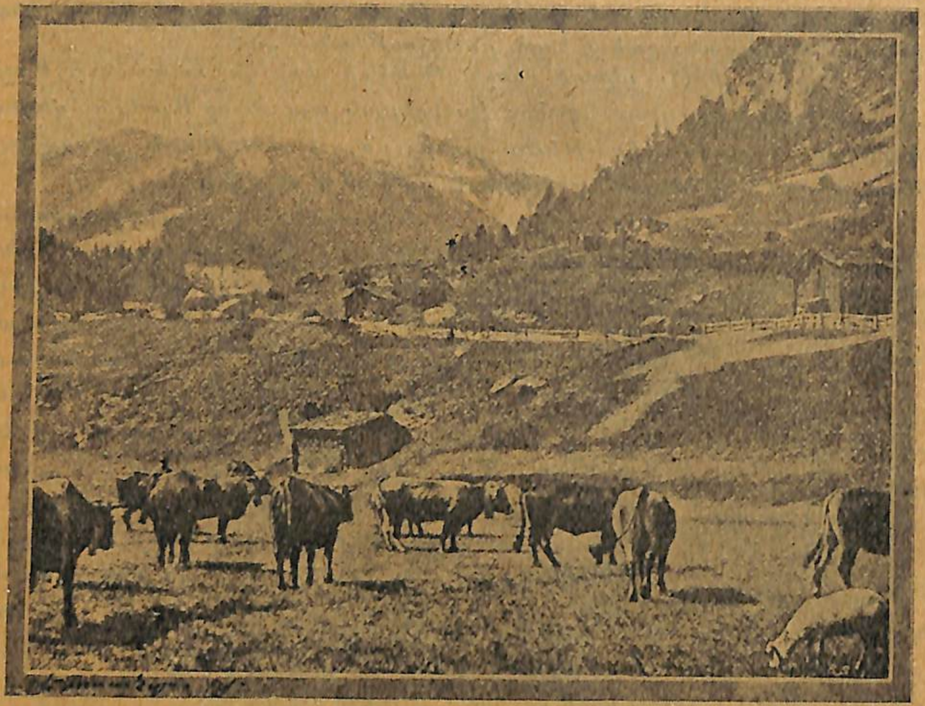

Նկ. 38.— Ալպեան արօտատեղիներ

Ալպեան լեռներու ստորոտը, անասնաբուծութենէ զատ, կարեւոր զբաղում մը համարուած է այգեգործութիւնը։

Զուիցերիական բարձրաւանդակը երկրին կարեւորագոյն մասն է։ Բնակիչները հոն կը զբաղին երկրագործութեամբ. բայց վերջին ժամանակներս այդ զբաղումը սկսած է տեղի տալ անասնաբուծութեան։ Հացահատիկներու փոխարէն գիւղացիները աւելի սկսած են խոտաբոյսեր ցանել, նաև բազմացնել կաթնատու կենդանիներ։ Զուիցերիոյ արտադրած հացահատիկները չեն բաւեր ժողովուրդին, ուստի և մէկ մասը կը ներածեն օտար երկիրներէ։

Գիւղատնտեսութեան հետ միասին Զուիցերիոյ մէջ շատ զարգացած է (դարձեալ բարձրաւանդակին վրայ) նաև ճարտարարուեստը։ Հինէն ի վեր արհեստներու զանազան ճիւղերը յառաջ տարուած են հոն։ Թէև Զուիցերիա սեփական քարածուխ չունի, սակայն իր գործարանները կը բանեցնէ հոսուն ջուրերու (ճերմակ հանքածուխ) օգնութեամբ։ Նոյնպէս մղում տրուած է բամպակէ և մետաքսէ հիւսուածքներու արտադրութեան որոնց նախնական նիւթերը կը ներածեն ուրիշ երկիրներէ։ Զուիցերիական ժամացոյցները հռչակաւոր են և կը վաճառուին աշխարհիս ամէն կողմը։ Այս ճիւղին ճարտարարուեստն է որ առաւելապէս զարգացած է Զուիցերիոյ մէջ։

Վաճառականութիւնը ևս զարգացած է։ Զուիցերիա կը ներածէ՝ հացահատիկներ, գինի, մետաղեայ գործիքներ նաև բամպակ և մետաքս՝ իր ճարտարարուեստին համար։ Կ'արտածէ՝ բամպակի և մետաքսի հիւսուածեղէն, միս, պանիր, ժամացոյց, չօքօլա և այլն։ Զուիցերիոյ առևտուրը գլխաւորաբար Գերմանիոյ, Անգլիոյ, Ֆրանսայի, Իտալիոյ և Մ. Նահանգներու հետ է։ Երկրին բնակիչներուն համար ապրուստի կարևոր միջոց մը կը հայթայթեն նաև ճամբորդները։ Զուիցերիոյ գեղեցիկ և վեհապանծ լեռները, մաքուր, առողջարար օդը՝ խաղաղ ժամանակ, ամէն տարի, գարնան և ամրան, անհագին թիւով ուղևորներ կը գրաւեն դէպի այդ երկիրը՝ Գերմանիայէն, Անգլիայէն, Ֆրանսայէն, Ռուսաստանէն և նոյն իսկ Ամերիկայէն։ Ամէն տարի քանի մը հարիւր հազար օտար ճամբորդներ կ'այցելեն Զուիցերիա, որոնք այդ երկրի բնակիչներուն աշխատանք կը հայթայթեն ու հոն կը թողուն ամէն տարի անհագին գումարներ։ Պատերազմէն ետք նախկին այս վիճակը տակաւին չէ վերահաստատուած։ Ճամբորդներէ զատ, Զուիցերիա կ'երթան նաև բազմաթիւ հիւանդներ, մանաւանդ թոքախտաւորներ՝ օգտուելու համար լեռնային մաքուր և կենդանարար օդէն։ Այդ նպատակով լեռնային բարձր և յարմարաւոր վայրերու մէջ հիմնուած են շատ մը բուժարաններ (սանաթօրիում), ինչպէս օրինակ՝ Տավոսի և Լէյզընի մէջ։

Հաղորդակցութեան ճամբաները Զուիցերիոյ մէջ շատ զարգացած են։ Ամէն ուղղութեամբ շինուած են երկաթուղային գիծեր, հակառակ որ վերին աստիճանի դժուար է անոնց շինութիւնը լեռներու մէջ։ Լեռնային երկաթուղիներով ճամբորդները կրնան ելլել բարձր լեռները՝ այնտեղէն դիտելու շրջակայքը և հիանալու Ալպեան տեսարաններով։

Ամբողջ Զուիցերիան կտրտուած է բազմաթիւ և յարմարաւոր խճուղիներով։ Լիճերու վրայ ալ կը կատարուի շոգենաւերու կանոնաւոր երթևեկութիւն։

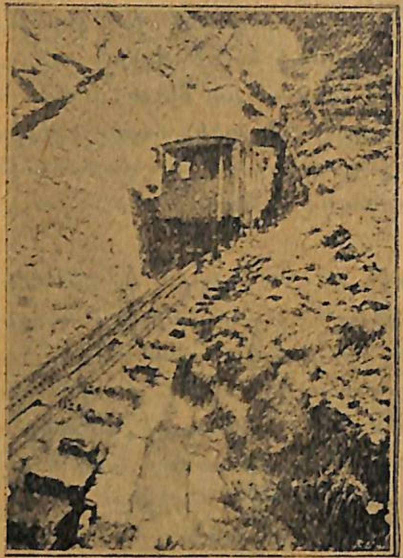

Նկ. 39.— Լեռնային երկաթուղի

Զուիցերիա բնութեամբ հարուստ երկիր չէ. բայց շնորհիւ ժողովուրդին աշխատասիրութեան ու եռանդին, ապրուստը շատ լաւ է։ Զուիցերիացիները բարեկեցիկ կեանք կը վարեն։ Ժողովրդական կրթութիւնը բարձր զարգացման հասած է անոնց մէջ։ Ամէն գիւղ, նոյնիսկ ամէնէն յետամնաց գիւղը, ունի իր տարրական դպրոցը, որ սովորաբար ամենալաւ շէնքին մէջ տեղաւորուած կ'ըլլայ։ Տարրական դպրոցին դասընթացքը վեցամեայ է։ Զուիցերիա Եւրոպայի ամէնէն քաղաքակիրթ երկիրներէն մէկն է. ուսումը պարտադիր ըլլալուն պատճառով գրել կարդալ չգիտցող մարդ գրեթէ չկայ հոն։ Զուիցերիոյ մէջ կան նաև գիւղատնտեսական ու ճարտարագիտական բազմաթիւ միջնակարգ դպրոցներ, ինչպէս նաև երկրորդական ուսման յատուկ զանազան վարժարաններ։ Բարձրագոյն կրթութիւն տալու համար գոյութիւն ունին վեց համալսարաններ և մէկ քանի ուրիշ բարձրագոյն դպրոցներ։ Այդ համալսարաններուն և բարձրագոյն դպրոցներուն մէջ կ'ուսանին նաև զանազան երկիրներէ գացած բազմաթիւ ուսանողներ։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՆՇԱՆԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.— Զուիցերիա (Հելվէտիա) բաղկացած է 25 փոքրիկ հանրապետութիւններէ, որոնք կը կոչուին քանթոններ։ Այդ բոլոր քանթոնները դաշնակցելով (միանալով) իրարու հետ՝ կազմած են Զուիցերիոյ Դաշնակցային Հանրապետութիւնը։

Իւրաքանչիւր քանթոն իր ներքին գործերուն մէջ ինքնավար է..

ներքին գործեր են՝ ճամբաներ շինել, դպրոցներ պահել և նման ձեռնարկութիւնները։ Այդ բաներուն համար ամէն մէկ քանթոն կը հրատարակէ իրեն յատուկ օրէնքներ։ Նոյնպէս, ամէն մէկ քանթոն ինքն իսկ՝ իր բնակիչներուն կողմէ կ'ընտրէ իր պետական պաշտօնեաները։

Գերմանախօս քանթոններն են. Ուրի, Շվից, Ունթերվալտէն, Գլարուս, Ցուկ, Ապէնցել, Սէն-Գալլ (բոլորն ալ Ալպեաններու մէջ), Ցիւրիխ, Թուրգաու, Աարկաու, Պազէլ, Պալ, Լուցերն, Սոլէօր եւ Պեռն՝ բարձրաւանդակին եւ Ժիւրայի վրայ։ Ֆրանսախօս քանթոններն են՝ Վալէ, Վօ, Ֆրիպուրկ, Նէօշաթէլ եւ Ժընեւ՝ նոյն շրջանը։ Ռոմանշ լեզուն կը խօսին Կրիզոն քանթոնի մէջ (Ալպեան լ.). իսկ իտալերէն՝ Թէսին քանթոնին մէջ (նոյն տեղ)։

Ամենէն հին քանթոնները կը գտնուին Ֆիրվալտշթէթեր լիճին շուրջը։ Ասոնք են՝ Շուից (որմէ ծագած է Զուիցերիա կամ Շուէյցարիա անունը), Ուրի եւ Ունթերվալտէն։ Ասոնք 14-րդ դարուն ապստամբելով Աւստրիոյ դէմ՝ ձեռք բերին անկախութիւն (յիշել Վիլհելմ Թէլի պատմութիւնը)։ Հետզհետէ, մինչեւ 19-րդ դարու սկիզբը, այդ երեք քանթոններուն միացան միւս 22 քանթոնները։

Ամբողջ պետութեան վերաբերող գործերու համար (մաքսատուներ, նամակատուն, հեռագիր, երկաթուղի, դրամահատութիւն, զօրք) գոյութիւն ունի առանձին օրէնսդրական հաստատութիւն մը, որ կը կոչուի Դաշնակցային Ժողով։ Այդ ժողովին անդամները կ'ընտրուին բոլոր Զուիցերիացիներու կողմէ։ Վերոյիշեալ ընդհանուր պետական գործերը կառավարելու և օտար պետութիւններու հետ յարաբերութիւններ վարելու համար Դաշնակցային Ժողովը կ'ընտրէ Դաշնակցային Խորհուրդ (Նախարարներու խորհուրդ) և Նախագահ (1 տարուան համար) Զուիցերիոյ դաշնակցային հանրապետութեան համար։

Զուիցերիոյ մայրաքաղաքն է՝ Պեռն, որ կը գտնուի Աար գետին վրայ։ Պեռնի մէջ կը գտնուին Դաշնակցային Ժողովը և Դաշնակցային Խորհուրդը. հոն կը նստի նաև Հանրապետութեան Նախագահը։

Զուիցերիոյ ամենամեծ քաղաքն է Ցիւրիխ՝ համանուն լճին վրայ (մօտ 200 հազար բնակիչ.)։ Ցիւրիխ ունի համալսարան, մասնագիտական բարձրագոյն վարժարան, միջնակարգ և տարրական բազմաթիւ դպրոցներ։ Ցիւրիխ Զուիցերիոյ մետաքսագործութեան, մեքենաներու ճարտարարուեստին կեդրոնն է։

Պազլ՝ Հռենոսի վրայ։ Նշանաւոր է Գերմանիոյ հետ իր վաճառականութեամբ։ Այս քաղաքին մէջ կը գտնուի Գերմանիայէն Իտալիա ու Ֆրանսայէն Աւստրիա և Հունգարիա տանող երկաթուղային գիծերու հանգոյցը։ Հռենոս գետին վրայ դէպի վար նաւարկութիւնն ալ կը սկսի Պազլէն։

Լուցերն՝ Ֆիրվալդշթէթեր լճին ափը։ Լուցերն կը գտնուի լեռնե-

-րու մէջ և գեղեցիկ դիրք ունի. այդ պատճառով ալ դէպի իրեն կը -գրաւէ բազմաթիւ ճամբորդներ։

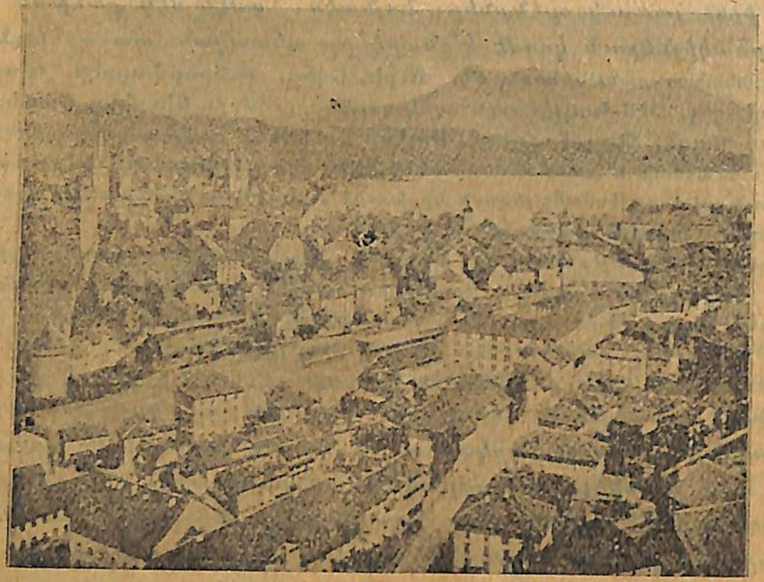

Նկ. 40.— Լուցերն

Ինթէրլաքէն՝ Աար գետին վրայ, Թուն և Պրիենց լիճերուն մէջ-տեղ։ Ինթէրլաքէնի մէջ կը հաւաքուին Պեռնեան Ալպերը բարձրանալ փափաքող ճամբորդները։

Ժընէվ՝ Լէման լիճին ափը. Նշանաւոր է իր առեւտուրով Ֆրանսա-յի հետ։ Ժընէվ զուիցերիական ժամացոյցներու արտադրութեան կեդ-րոնն է։ Ունի համալսարան։

Լոզան՝ Ժընէվի լճին (Լէմանի) ափը, երեք բլուրներու վրայ և ա-նոնց միջև գտնուող հովիտներուն մէջ։ Ունի գեղեցիկ շրջակայք. կլի-ման շատ մեղմ է և առողջարար։ Լոզանի մէջ կայ համալսարան։

Ժընէվի կամ Լէմանի լիճին վրայ կը գտնուին Վէվէ եւ Մոնթրէ քաղաք-ները, որոնք հիանալի դիրք մը ունին եւ՝ շատ մեղմ կլիմայ։ Նէօշաթէլ քաղա-քը, որ համանուն լճին վրայ կը գտնուի, անուանի է ժամացոյցներու արտա-դրութեամբ։ Ֆրիպուրկ՝ համալսարանական քաղաք է։ Քոնսթանց՝ Պոտէնի լիճին եզերքը կը գտնուի։

ԱՒՍՏՐԻԱ

Նախկին Աւստրո-Հունգարիա կայսրութիւնը, որ իր մեծութեամբ (676 հազ. քառ. քլմ.) եւրոպական ցամաքին վրայ երկրորդ տեղը կը գրաւէր (առաջինը ըլ-լալով Ռուսիա), իսկ բնակիչներուն թիւով (մօտ 55 միլ.) երրորդ տեղը կը բռնէր (Ռուսիայէն եւ Գերմանիայէն ետք), համաշխարհային պատերազմին հետեւանքով քայքայուեցաւ։ Անոր մէկ քանի մասերը անջատուելով կցուեցան դրացի ցեղակից պետութիւններուն. Թրէնթինօ եւ Թրիէսթէ կցուեցան Իտալիոյ. Պոսնա, Հերսէկ, Խրուաթիա, Սլովենիա եւ Տալմաչիա՝ յարակից սլաւոն գաւառ-ներով միասին կցուեցան Սերպիոյ, որով եւ Հարաւ-Սլաւիա նոր պետութիւնը կազ-մուեցաւ. Թրանսիլվանիա եւ Պուքովինա կցուեցան Ռումանիոյ, իսկ Կալի-ցիա՝ Լեհաստանի։ Կայսրութեան հիմնական միութիւնները՝ ԱՒՍՏՐԻԱ եւ ՀՈՒՆ-ԳԱՐԻԱ եւս իրարմէ բաժնուելով, բոլորովին անկախ պետութիւններ դարձան։ Նոյն կայսրութեան հիւսիսային սլաւ երկիրները՝ Չեխիա կամ Պոհեմիա, Սլովաքիա եւ Մորավիա միանալով իրարու հետ՝ կազմեցին ՉԵԽՕ-ՍԼՕՎԱՔԻԱ պետութիւնը։ Աւստրիան, Հունգարիան եւ Չեխօ-Սլովաքիան, երեքն ալ ներկայիս հանրապետու-թիւններ են։

Աւստրիա իր այժմու սահմաններուն մէջ համեմատաբար փոքր պետութիւն մըն է (74 հազ. քառ. քլմ.)։ Ան իր մէջ կ'առնէ գերմա-նարնակ հեռեւեալ երկրամասերը. Վերին Աւստրիա, Ներքին Աւստրիա, Զալցպուրկ, Շտիրիա, Թիրոլ, ինչպէս նաև Կրայնայի ու Կարինթիոյ կից մասերը։

Մակերեւոյթին կազմութեան նայելով՝ Աւստրիա լեռնոտ երկիր մըն է։ Աւստրիական կամ Արեւելեան Ալպեան լեռները կ'երկարաձգուին հոն արեւմուտքէն արեւելք ուղղութեամբ։ Անոնք կը բաղկանան բազմա-թիւ ճիւղաւորումներէ, որոնք իրարմէ կը զատուին խոր և երկայնա-ձիգ հովիտներով։ Այդ հովիտներու մէջէն կը հոսին Դանուբ գետը և անոր ճիւղերը Ին, Դրավա, Էնս, Մուր և ուրիշներ։

Երկայնաձիգ հովիտներով Աւստրիական Ալպեանները կը բաժնուին երեք շարքերու՝ Հիւսիսային-կրաքարային, Կեդրոնական-բիւրեղային, Հարաւային-կրաքարա-յին Ալպեաններ։ Ամէնէն աւելի բարձր են կեդրոնական-բիւրեղային Ալպեանները։ Անոնց լեռնագագաթները՝ Օրթլէր եւ Մեծ-Կլոքնէր, չորս քիլոմէթր բարձրու-թիւն ունին։

Զուիցերիոյ լիճերուն մեծութիւնը ունեցող լիճեր չկան Աւստրիոյ լեռնե-րուն մէջ։ Աւստրիոյ կը պատկանի Պոտէնի լիճի արեւելեան մասը։ Հիւսիսը եւ հարաւը, կրաքարային Ալպեաններու վրայ ցրուած են բազմաթիւ փոքր՝ բայց շատ գեղադիր լիճեր։

Աւստրիոյ հողին փոքր մասը միայն յարմար է երկրագործութեամբ զբաղելու համար։ Մարդոց բնակութեան համար ամէնէն յարմարը գե-տահովիտներն են, ուր և կեդրոնացած է Աւստրիոյ բնակչութեան (մօտ

6½ միլիոն) մեծագոյն մասը։ Ամբողջ բնակչութեան մէկ քառորդէն աւելի մասը կ'ապրի երկրին մայրաքաղաքը՝ Վիէննայի մէջ։

Աւստրիոյ բնակիչները գրեթէ ամէնքն ալ գերմաններ են, դաւանութեամբ կաթոլիկ։ Անոնք գործունեայ, ձեռներէց ժողովուրդ մըն են։ Ժողովրդական կրթութիւնը շատ առաջ գացած է անոնց մէջ. գրել կարդալ չգիտցող մարդ շատ քիչ կայ։ Տարրական ուսումը պարտադիր է ամէնուն համար։

Ընդհանուր պատերազմէն առաջ աւստրիացիները բարեկեցիկ կեանք մը ունէին։ Ներկայիս սակայն անոնց տնտեսութիւնը խիստ քայքայուած ըլլալով՝ կ'ապրին ծանր պայմաններու մէջ։ Երկրին արտադրած հացը և կենսամթերքները չեն բաւեր ժողովուրդին, ուստի և մեծ չափով կը ներածեն ուրիշ երկիրներէ։ Աւստրիական Ալպեանները, մասնաւորաբար անոնց կեդրոնական մասը, հարուստ են անտառներով և արօտատեղիներով։ Այդ պատճառով ալ, հոդ բնակիչներու գլխաւոր զբաղումները անասնաբուծութիւնը և անտառագործութիւնն են։ Գրեթէ բոլոր գիւղերու մէջ սղոցարաններ կան, որոնք լեռնային գետակներու ջուրին ույժով կը գործեն և մեծաքանակ տախտակ ու շէնքերու համար փայտ կը պատրաստեն։ Կաթնատնտեսութիւնը ևս ժողովուրդին զբաղումներէն մին է և օրինակելի կերպով յառաջ կը տարուի, ինչպէս որ Զուիցերիոյ մէջ։ Հարաւը՝ հովիտներու մէջ և լեռներու ստորոտները, կը մշակեն խաղողի որթ և պտղատու ծառեր։

Ժողովուրդին համար մեծ կարևորութիւն ունի նաև հանքագործութիւնը։ Հիւսիսը (Զալցպուրկ) շատ աղ կ'արտադրուի լեռներէն։ Հիւս. Կրաք. Ալպեանները հարուստ են աղի աղբիւրներով, որոնց աղջուրը շոգիացնելով ևս աղ կ'արտադրեն։ Արևելքը՝ շատ երկաթ կը պարունակեն լեռները (Կրաց քաղաքին մօտ), ինչպէս նաև՝ բորակ և մասամբ՝ հանքածուխ։ Մէկ քանի տեղեր երկաթահանքերը կը գտնըւին լեռներու մակերևոյթին վրայ, սարալանջերը։ Ուստի և հանքագործութիւնը գլխաւորաբար արևելքը զարգացած է։ Հարաւային կրաքարային Ալպեաններու մէջ կ'արտադրեն սնդիկ և կապար։ Աւստրիոյ մէջ կան նաև պղինձի հարուստ հանքեր։

Ճարտարարուեստը նախկին Աւստրօ-Հունգարիա պետութեան մէջ շատ զարգացած էր։ Ներկայիս սակայն, անոր քայքայումով, Աւստրիոյ ճարտարարուեստը խեղճ վիճակ մը կը ներկայացնէ. գլխաւոր պատճառը այն է որ, երկրին արտադրած հանքածուխը չի բաւեր գործարաններուն համար ինչպէս նաև՝ նախանիւթերը մշակութեան համար, ուստի և այդ ամէնուն մեծ մասը դուրսի երկիրներէն ներածել

հարկադրուած են, ծանր պայմաններով։ Բաղդատաբար աւելի լաւ վիճակ մը ունի մետաղագործական ճարտարարուեստը։ Ալպեան գետերու, մանաւորաբար Ինի և Մուրի հովիտներուն մէջ՝ հիմնած են բազմաթիւ գործարաններ, ուր կը պատրաստեն մեծաքանակ մեքենաներ ու գործիքներ — շոգեշարժեր, վակոններ, ելեքտրական կազմածներ, և մանաւանդ երկրագործական մանր գործիքներ՝ մանգաղ, գերանդի, կացին և այլն։

Արտաքին առևտուրը նպաստաւոր պայմաններու մէջ չի գտնուիր։ Գրեթէ չորս անգամ աւելի ապրանքներ կը ներածէ (գլխաւորաբար կենսամթերքներ և հանքածուխ), քան կ'արտածէ ինք (գլխաւորաբար գործիքներ և մեքենաներ. կաթնեղէն և փայտեղէն)։

Վերջապէս, խաղաղ ժամանակի համար ժողովուրդի ապրուստի տեսակէտէն որոշ կարևորութիւն ունին բազմաթիւ ճամբորդներու և հիւանդներու այցն ու բնակութիւնը. առաջինները շրջագայութեան համար կ'այցելեն Աւստրիա, իսկ երկրորդները՝ բուժուելու նպատակով։

Ինչպէս Զուիցերիոյ, այնպէս ալ Աւստրիոյ մէջ ժողովուրդը կ'ապրի մեծ մասով (բացի մայրաքաղաքէն) ցրուած, գիւղերու մէջ։ Մինչև իսկ նահանգային քաղաքներն, ինչպէս օրինակ Ինսպրուքը՝ Թիրոլի մէջ, ընդամէնը երկու-երեք տասնեակ հազար բնակիչներ ունին։ Լեռները գիւղացիները կ'ապրին, իւրաքանչիւրը իր հողամասին վրայ՝ առանձին, իսկ հովիտները՝ փոքր գիւղերու մէջ։ Տուները մեծ մասով սպիտակ քարէ կը շինեն (ինչպէս Զուիցերիա), քան գեղեցիկ կ'ալլոն եւ դալարապատ։ Ճամբաներն ալ յարմարաւոր են. Ինչպէս Զուիցերիոյ մէջ, Ալպեաններու վրայ երկաթուղիներ եւս կը բարձրանան։

Հոդ, լեռներու ժողովուրդին մէջ, աւանդականօրէն պահուած կը մնան հին սովորութիւններ, երգեր եւ հագուստներ։ Ժողովուրդը, մանաւորաբար Թիրոլցիները, շատ կրօնասէր են։ Եկեղեցիներ շա՛տ ունին, ամէնուրե՛ք մատուռներ եւ խաչքարեր կան, ուր յաճախ ուխտի կ'երթան։ Կաթոլիկ հոգևորականութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունի ժողովուրդին վրայ։

Արևելեան կամ Աւստրիական Ալպեաններէն՝ քիչ մը հեռու կը մնան այն մեծ ճամբաները, որոնք Կեդրոնական Եւրոպան կը միացնեն Հարաւային Եւրոպայի հետ։ Այս պա ռով ալ այդ տեղէն անցնող երկաթուղագծերը նուազ կարևորութիւն ունին, քան Զուիցերիոյ մէջ։

Աւստրիոյ մայրաքաղաքն է՝ ՎԻԷՆՆԱ (մօտ 2 միլ. բնկչ.), որ կը գտնուի Դանուբին եզերքը, Ալպեաններու հիւսիս-արևելեան լեռնաշարքին կամ «Վիէննայի անտառին» ստորոտը։ Վիէննայի մէջ իրարու կը հանդիպին ամբողջ Եւրոպայի համար առաջնակարգ նշանակութիւն ունեցող երկաթուղագծերը, որոնք Ռուսիայէն և Կեդրոնական Եւրոպայէն դէպի Հռոմ, ու Փարիզէն, Լոնտոնէն և Պերլինէն դէպի Կ. Պոլիս կը տանին։ Վիէննա լուսաւորութեան կեդրոն մըն է, ունի նշանաւոր հա-

մայսարան, լաւ թանգարաններ, գրադարաններ և գիտական այլազան հիմնարկութիւններ։ Ան կեդրոնն է նաև Աւստրիոյ վաճառականութեան ու ճարտարարուեստին, որոնք պատերազմէն առաջ շատ զարգացած էին։ Վիէննական մեքենաները ու գործիքները, ճաշակաւոր կարասիները և

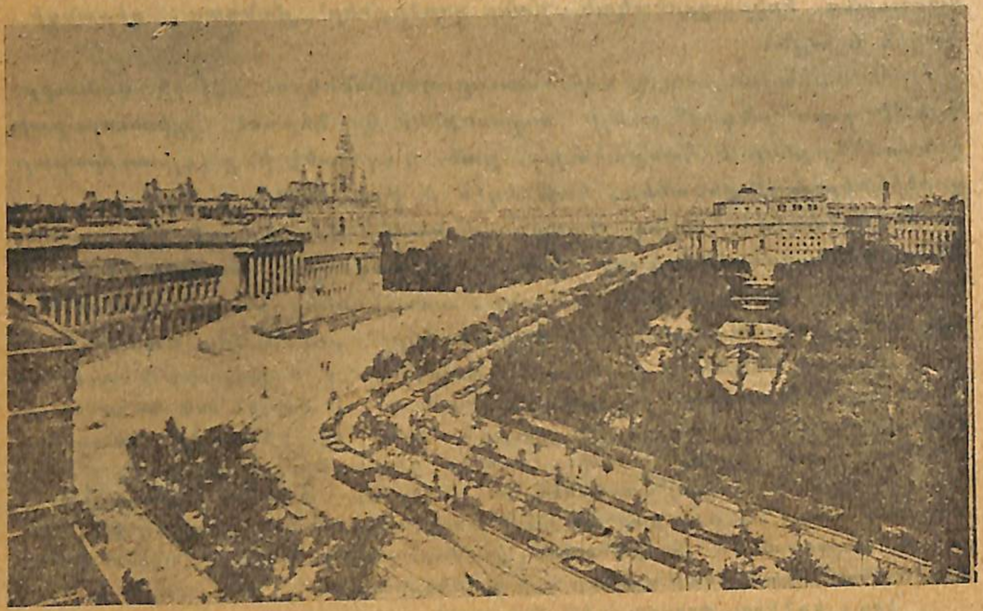

Նկ. 41. — Մեծ փողոց Վիէննայի մէջ

արդուզարդի առարկաները յարգի էին ամենուրեք և կ'արտածուէին ուրիշ երկիրներ։ Վիէննայի մէջ կը գտնուի հայ-կաթոլիկ Մխիթարեան միաբանութեան մէկ ճիւղը։ Հոդ Մխիթարեանները ունին վանք, դպրոց, հարուստ մատենադարան և տպարան։ Վիէննայի Մխիթարեաններու դերը շատ մեծ է հայ լեզուի ու մատենագրութեան ուսումնասիրութեան համար։ Անոնք կը հրատարակեն «Հանդէս Ամսօրեայ» հայագիտական ամսագիրը։

Վիէննա Եւրոպայի ամէնէն գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է։ Հարաւէն եւ արեւմուտքէն ան շրջապատուած է «Վիէննական անտառ» կոչուած լեռներով, որոնք Ալպեաններու վերջին փէշերն են։ Արեւելքէն կը հոսի Դանուբ գետը, որ շատ լայն է եւ նաւարկելի։ Անկէ հեռուն կը տարածուի արգաւանդ հարթութիւն մը։ Ինչպէս առհասարակ կեդր. Եւրոպայի հին քաղաքներէն շատեր, այնպէս ալ Վիէննա բաղկացած է համեմատաբար փոքր՝ կեդրոնական քաղաքամասէ մը, որ հին քաղաքն է եւ որ ոչ շատ առաջ պարիսպներ ունէր դեռ։ Կեդրոնական քաղաքին շուրջը, անկէ 10 - 12 անգամ աւելի ընդարձակ տարածութիւն մը կը գրաւեն ա-

նոր արուարձանները։ Հին պարիսպներուն տեղ ներկայիս լայն փողոցներ ձգուած են՝ պուլվարներ եւ ծառուղիներ, որոնց երկու կողմերը կը գտնուին քաղաքին հասարակական եւ անհատական ամէնէն գեղեցիկ շէնքերը։ Քաղաքին կեդրոնական մասին մէջ կը կատարուի գլխաւոր առեւտուրը, հոն կը գտնուին լաւագոյն վաճառատուները։ Գործարանները արուարձաններու մէջ կը գտնուին։ Վիէննա «Գերմանական Փարիզ» կոչուած է շատերուն կողմէ։

Աւստրիոյ մէջ ուրիշ մեծ քաղաքներ չկան։ Իր մեծութեամբ երկրորդ տեղը կը գրաւէ՝

ԿՐԱՑ քաղաքը (160 հազ. բն.), որ Շտիրիոյ կեդրոնն է. յայտնի է երկաթեղէնի ճարտարարուեստով, կը գտնուի Վիէննայէն Թրիէսթէ տանող երկաթուղագծին վրայ։

ԻՆՍՊՐՈՒՔ, որ Թիրոլ երկրամասին կեդրոնն է, երկաթուղագծերու հանգոյց մը. կեդրոնավայր է ալպեան ճամբորդներու։

ԼԻՆՑ, որ Վերին Աւստրիոյ գլխաւոր քաղաքն է։ Հոդ, ինչպէս նաև Վիէննայի ու անոր շրջակայքը գտնուող փոքրիկ քաղաքներու մէջ է որ կեդրոնացած է Աւստրիոյ ճարտարարուեստին մեծ մասը։

ՀՈՒՆԳԱՐԻԱ

Հունգարիա (90 հազ. քառ. քլմ.) կը գրաւէ մէկ կողմէն Ալպերու և Տինարեան լեռներու, իսկ միւս կողմէն Քարփաթեան լեռներու միջև գտնուող տարածութիւնը։ Այս երկիրը գրեթէ ամբողջապէս հարթութիւն է և Միջին - Դանուբեան կամ Հունգարական դաշտավայր անունը կը կրէ։ Քարփաթները աղեղնաձև կը շրջապատեն Հունգարական դաշտավայրը և կը վերջանան Դանուբի մօտ։ Ալպերու շարունակութիւնը ևս կ'իջնէ այդ դաշտավայրին վրայ։

Հունգարական դաշտավայրը արգաւանդ է, սեւահողով ծածկուած։ Անոր ծայրերը, լեռներու մօտ, կ'աճին անտառներ, իսկ կեդրոնը՝ ուր կլիման չոր է, կը տարածուի Հունգարական տափաստանը։ Հունգարական դաշտավայրէն կը հոսին Դանուբ գետը և անոր ճիւղերը — Թիսա, Դրավա, Սավա։

Բնակչութեան (մօտ. 8 միլ.) բնիկ տարրը կը կազմեն Հունգարացիները կամ մաճառները։ Անոնք ֆինն-մոնկոլական ծագում ունին, բայց եւրոպականացած են։ Կան նաև գերմանացիներ, հրեաներ և թափառաշրջիկ գնչուներ։

Մաճառները Հունգարիա եկան 9րդ դարուն Ք. Ե.։ Անոնք հաստատուեցան հոդ, ընդունեցին քրիստոնէութիւնը և հիմնեցին իրենց

պետութիւնը, որ անկախ մնաց մինչեւ 16րդ դարու կէսը, երբ Հունգարիոյ մէկ մասը տաճիկներուն կողմէ նուաճուեցաւ, իսկ միւս մասն ալ Աւստրիոյ անցաւ։ 18րդ դարուն տաճիկները դուրս քշուեցան Հունգարիայէն եւ երկիրը ամբողջապէս Աւստրիոյ միապետութեան մէջ մըտաւ։ Իրենց նկարագրի եւ կենցաղավարութեան մէջ մաճառները մինչեւ այսօր պահած են նախկին թափառաշրջիկ ժամանակուան շատ մը սովորոյթները։ Անոնք բոլորն ալ քաջ ձիավարներ են։ Հունգարական բնակավայրերը կա՛մ քաղաքներ են եւ կա՛մ իրարմէ հեռու ցրուուած ագարակներ։ Գիւղեր շատ քիչ ունին, բայց ատոր փոխարէն՝ մինչեւ իսկ մեծ քաղաքները շատ նման են գիւղերու եւ բոլորն ալ շինուած են միեւնոյն յատակագիծով։ Փողոցները սովորաբար լայն են եւ սալայատակուած։ Մաճառները կը սիրեն առանձնացած կեանք վարել, ամէն մէկ տուն ինք իր մէջ կ'ապրի, հեռու ուրիշներէն եւ ընդարձակ սեփական հողամասի մը վրայ, որ եղէգնեայ ցանկապատով շրջապատուած կ'ըլլայ։ Տուներուն պատերը եւ յատակը կաւէ կը շինուին։ Մաճառներուն նկարագիրին մէջ շատ ասպետական գիծեր կան։ Անոնք ազնիւ են, հիւրասէր եւ քաջ, Ուրիշ ազգութիւններու վրայ վերէն կը նային։

Մաճառներու գլխաւոր զբաղումը երկրագործութիւնն է։ Ներկայիս Հունգարական դաշտավայրը գրեթէ ամբողջապէս մշակուած է. հոն կ'ապրի խիտ բնակչութիւն մը։ Հունգարական տափաստանը հացի շտեմարան է։ Հոն կը տարածուին ցորենի եւ եգիպտացորենի ընդարձակ արտեր, ինչպէս նաեւ ծխախոտի տնկարաններ ու խաղողի այգիներ։ Ամենուրեք ձգուած են խճուղիներ եւ երկաթուղիներ։

Անասնաբուծութիւնը եւս կարեւոր նշանակութիւն ունի, Կը պահեն գլխաւորաբար եղջիւրաւոր կենդանիներ, իբրեւ մսացու. նաեւ՝ ձի, ոչխար եւ խոզ։ Մէկ քանի հազար անասուններէ բաղկացած շատ հօտեր մինչեւ այսօր Հունգարական տափաստանին վրայ կ'արածեն կիսաթափառաշրջիկ հովիւները։

Բարձունքներու ստորոտները կը մշակեն խաղող։

Ճարտարարուեստը եւ առեւտուրը քիչ զարգացած են։ Իրենք Մաճառները կա՛մ բարձր դասին կը պատկանին (ազնուականներ) եւ կա՛մ գիւղացիներ են։ Անոնք գրեթէ չունին միջին դասակարգ, ինչպէս միւս ժողովուրդներու մէջ, որ արհեստներով ու առեւտուրով զբաղի։ Առեւտուրի գլխաւոր առարկան հացահատիկներն են, զոր մեծ քանակութեամբ կ'արտածեն։ Հունգարիոյ մէջ շատ կան խոշոր ջրաղացներ։

Հունգարիոյ մայրաքաղաքն է ՊՈՒՏԱՓԷՇԹ (մօտ 1 միլիոն բնակ.), որ բաղկացած է երկու քաղաքներէ Պուտա (Դանուբի աջ՝ բարձրադիր եզերքը) եւ Փեշթա (ձախ՝ ցած եզերքը)։ Պուտափէշթ յայտնի է երկրագործական եւ ճարտարարուեստական մեքենաներ պատրաստող գործարաններով։ Ունի համալսարան։ Պուտափէշթ Եւրոպայի ամէնէն բարեզարդ եւ գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է։ Անկէ դուրս կ'ելլեն շարք մը երկաթուղագծեր, որոնք մայրաքաղաքը կը միացնեն միւս կեդրոններուն հետ։

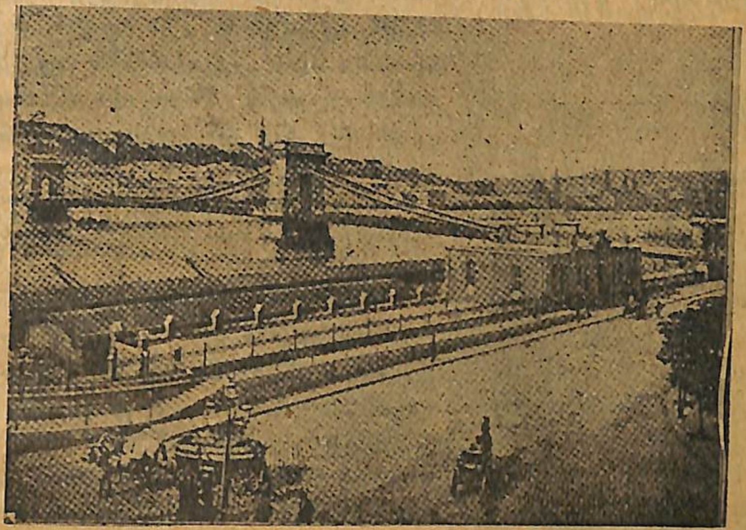

Նկ. 42. — Կախեալ կամուրջ Պուտափէշթի մէջ

ՍԷԿԷՏԻՆ (Թիսայի վրայ, 110 հազ. բն.) եւ ՄԱՐԻԱ-ԹԷՐԷԶԻՕՊՈԼ (90 հազ. բն.) քաղաքները անուանի են հացահատիկի վաճառականութեամբ։

ՉԵԽՕ-ՍԼՈՎԱՔԻԱ

Չեխօ-Սլովաքիոյ նորակազմ հանրապետութիւնը կը գրաւէ նախկին Աւստրիոյ հետեւեալ երկրամասերը՝ Պոհեմիա կամ Չեխիա, Մորավիա, եւ Աւստրիական Սիլեզիա։ Ան կը գրաւէ 140 հազար քառ. քլմ. տարածութիւն։

Մակերեւոյթին կազմութեան նայելով՝ Չեխօ-Սլովաքիա բարձրագիր երկիր մըն է։ Պոհեմական լեռները քառանկիւնի ձեւ ունին և կը շրջապատեն երկիրը։ Անոնք են. արեւմուտքը՝ Պոհեմական անտառ,(*) հիւսիսը՝ Սաքսոնեան Հանքային լեռներ և հիւսիս-արեւելքը՝ Սուտետներ։ Հարաւ-արեւելեան կողմը բաց է Դանուբի առջեւ։ Պոհեմական լեռնաշխարհի վրայ չկան ոչ բարձր լեռնաշղթաներ, ոչ աւելի կամ նուազ բարձր լեռնագագաթներ։ Ընդարձակ և ալիք-ալիք բարձրաւանդակ մըն է այդ, որուն կեդրոնը աւելի բարձր է և դէպի ծայրերը երթալով կ'իջնայ։ Կտրուած է հովիտներով։ Էլպա գետը իր ճիւղերով մէկտեղ (Մոլտավա և Էկեր) կը հոսի դէպի Հիւսիսային ծով։ Մորավա գետին ջուրերը (Դանուբին մէջ թափելով) դէպի Սեւ ծով կը հոսին, իսկ Օտերը՝ դէպի Պալթիկ ծով։

Նկ. 43. — Չեխեր

Հանքային տաք աղբիւրներ կամ ջերմուկներ շատ կան (ամէնէն աւելի՝ Քարլսպատի մօտերը)։

Պոհեմիոյ ծայրերը երկարաձգուող լեռները բարձր չեն, շատ քիչ տեղ մէկ քիլոմէթրէ վեր են։ Ամէնէն բարձր գագաթը, որ Շնէկոփփէ կը կոչուի (հիւսիս արեւելեան անկիւնը) հազիւ 1½ քլմ. բարձրութիւն ունի։

Պոհեմիոյ բնակչութիւնը կեդրոնացած է հարթութիւններու վրայ և հովիտները, ուր զարգացած է կեանքը։ Լեռներու վրայ բնակչութիւն քիչ կայ, ուր միայն գետնախնձոր կ'արտադրուի։ Հոն չկան արօտատեղիներ, ուստի և անասնաբուծութիւնը զարգացած չէ. բնակիչները փայտ կտրելով կ'ապրին կամ մանր առեւտուրներով կը զբաղին։

Պոհեմական լեռնաշխարհին ալետատան հարթութիւնները ծածկըւած են աւազահողով, որ շատ ալ բերրի չէ։ Բայց հակառակ ատոր, բնակչութիւնը (չեխեր և գերմանացիներ) կը զբաղի երկրագործութեամբ, ստանալով յաջող արդիւնք։ Պատճառն այն է որ, խնամքով

(*) «Անտառ» այսպիսի պարագաներու մէջ կը նշանակէ սար, լեռ։ Այդպէս կը կոչուին այն սարերը՝ որոնք ամբողջապէս անտառապատ են։

կը մշակեն հողը ու կը պարարտացնեն. որով հողէն առատ բերք կը ստանան։ Բաղդատաբար բարձր վայրերու մէջ կը ցանեն կորեկ, հաճար և գարի. աւելի ցած վայրերու մէջ կը մշակեն ցորեն, շաքարի ճակնդեղ, գայլուկ և այլն։

Հանքագործութիւնը շատ զարգացած է։ Պոհեմիոյ մէջ կ'արտադրեն՝ բորակ, աւելի քան Ալպերու մէջ, նաեւ քարածուխ, երկաթ, պողպատ և քարիւղ։

Ճարտարարուեստը եւս շատ առաջ գացած է։ Մեծ չափով կ'արտադրեն մետաղի ապրանքներ, կերպասեղէն, կաշեղէն և զանազան գործուածքներ։ Ատկէ զատ, մաքուր կաւէ կը թրծեն յախճապակիէ ընտիր ամաններ։ Սուտետներու մէջ ձեռք բերուող մաքուր քուարցէն կը պատրաստեն ապակի և բիւրեղ. պոհեմական բիւրեղը աշխարհահռչակ է։ Շաքարի ճակնդեղէ կը պատրաստեն այնչափ շաքար, որ կը գոհացնէ ո՛չ միայն երկրին կարիքները, այլ և կ'արտածեն մեծ քանակութեամբ։ Շաքարի ճարտարարուեստին մէջ Չեխօ-Սլովաքիան Եւրոպայի պետութիւններու շարքին մէջ երկրորդ տեղը կը գրաւէ (Գերմանիայէն ետք)։ Գարիէն և գայլուկէն կը պատրաստեն գարեջուր, որ անուանի է Եւրոպայի մէջ։ Նախկին Աւստրո-Հունգարիոյ հանքագործութեան և ճարտարարուեստին մեծ մասը Չեխօ-Սլովաքիոյ սահմաններուն մէջ կը գտնուէր, ուր ներկայիս ալ կը ծաղկին։ Ժողովուրդին ապրուստը բարեկեցիկ է։ Արտաքին առեւտուրը եւս զարգացած է։ Աւելի շատ կ'արտածէ, քան կը ներածէ։ Կը ներածէ կենսամթերքներ, իսկ կ'արտածէ գործարանային ապրանքներ։

Հակառակ նախկին աւստրիական իշխանութեանց ճնշումներուն, չեխօ-սլովաքները միշտ վառ պահած են ազգային գիտակցութիւնը. ժողովրդական կրթութիւնը անոնց մէջ շատ առաջ գացած է։ Ունին ամէն կարգի դպրոցներ։

Երկրին բնակչութեան (որու ընդհանուր թիւը 13 ու կէս միլիոն է) բնիկ տարրը կը կազմեն չեխերը և սլովաքները, որոնք սլաւ ցեղին արեւմտեան ճիւղին կը պատկանին և գրեթէ միեւնոյն ազգութիւնը կը կազմեն ու թիւով մօտ 7ու կէս միլիոն են։ Բաւական մեծ թիւ կը կազմեն գերմանները (3ու կէս միլիոն), մանաւանդ երկրին ծայրամասերուն մէջ, գլխաւորաբար քաղաքները կ'ապրին։ Չեխօ-Սլովաքներու և Գերմաններու մէջ երկար ատենէ ի վեր հակամարտութիւն մը գոյութիւն ունի։ Կան նաեւ բաւական թիւով մաճառներ (1 միլիոնէ աւելի), ուկրայնցիներ, լեհեր և այլն։

Նրկրին մայրաքաղաքն է ՓՐԱԳԱ, որ Էլպայի վտակ Մոլտաւայի երկու եզերքներուն վրայ կը գտնուի։ Փրական ճարտարարուեստի և լուսաւորութեան կարեւոր կեդրոն մըն է (կէս միլիոն բնակիչ)։ Ունի երկու համալսարան՝ չեխական և գերմանական։

ՊՐԻՒՆՆ (120 հազար բնակ.) քաղաքը Մորաւիոյ կեդրոնն է և յայտնի է բրդեղէնի գործարաններով։

ՓԻԼԶԻՆ քաղաքը Եւրոպայի գարեջուրի ճարտարարուեստի առաջնակարգ կեդրոններէն մէկն է։ ՔԱՐԼՍՊԱԹ և ՄԱՐԻԷՆՊԱԹ յայտնի են Եւրոպայի մէջ իրենց հանքային ջուրերով, իբրև առաջնակարգ բուժավայրեր, մանաւանդ Քարլսպաթը (Էկեր գետին հովիտը)։ Ամէն ամառ տասնեակ հազարաւոր հիւանդներ Եւրոպայի բոլոր երկիրներէն հոն կուգան բժշկուելու համար։

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Իր բնութեամբ Գերմանիա երեք մասի կը բաժնուի՝ Հիւսիսային, Կեդրոնական և Հարաւային։ Հիւսիսային Գերմանիոյ մէջ կը տարածուի Գերմանական դաշտավայրը, Կեդրոնական Գերմանիոյ մէջ կ'իյնան Գերմանական զանգուածային լեռները, իսկ Հարաւային Գերմանիոյ մէջ՝ Վերին Գերմանական կամ Պավերիական բարձրաւանդակը։ Ամբողջ Գերմանիա կը գրաւէ մօտ 470 հազար քառ. քլմ. տարածութիւն։ Իր ընդարձակութեամբ՝ ներկայիս Եւրոպական ցամաքին վրայ չորրորդ պետութիւնն է (առաջինը ըլլալով Ռուսիա, երկրորդը՝ Ֆրանսա, երրորդը՝ Սպանիա)։ Պատերազմին հետեւանքով Գերմանիա կորսնցուց Ալզաս և Լորէն երկրամասերը, որոնք Ֆրանսայի անցան, Փողէնը և Վերին Սիլեզիոյ մէկ մասը Լեհաստանի անցան, իսկ Հիւսիսային Շլէզվիկ-Հոլշթայնը՝ Տանիմարքայի։

Գերմանիա չունի սեփական ելք դէպի ովկիանոս։ Սակայն անոր դիրքը ունի իրեն յատուկ յարմարութիւնները, Հիւսիսային կամ Գերմանական ծովը, որուն եզերքները մօտաւորապէս 400 քիլոմէթր տարածութեան վրայ Գերմանիոյ կը պատկանին, Ատլանտեան ովկիանոսին շատ մօտ է եւ շրջապատուած է Եւրոպայի ամէնէն քաղաքակիրթ երկիրներով։ Ծովային սահմաններու պակասը կը փոխարինուի նաեւ Գերմանիոյ յարմար դիրքովը ցամաքին վրայ։ Ան կը գտնուի արեւելեան եւ արեւմտեան Եւրոպայի կեդրոնը, եւ իր սահմանները բոլորովին բաց են դէպի այդ երկու կողմերն ալ։ Միւս կողմէ՝ Գերմանիոյ մէջէն կ'անցնի հարաւ-արեւելեան Եւրոպայէն դէպի Ատլանտեան ովկիանոս տանող մեծ ճամբան։ Այս ամէնուն շնորհիւ, Գերմանիա Եւրոպական պետութիւններուն շարքին առաջին տեղերէն մէկը գրաւած է իր առեւտուրով ու քաղաքակրթութեամբ։

Ճակայն Գերմանիոյ այդ դիրքը, որով ան կ'իյնայ ուրիշ պետութիւններու մէջտեղը, բնական սահմաններու չգոյութիւնը, հետեւաբար եւ անպաշտպան ըլլալը արեւելեան եւ արեւմտեան կողմերէ՝ ունի իր բացասական կողմերն ալ։ Գերմանիա, հին ժամանակներէն ի վեր, եղած է այն երկիրը, ուրկէ եկեր-անցեր են զանազան ազգեր։ Միայն մօտ յիսուն տարի առաջ (1871ին) Գերմանիան կազմեց մեծ եւ հզօր պետութիւն մը։ Ատկէ առաջ գոյութիւն ունէին միայն իրարմէ բաժան բաժան գերման զանազան երկիրներ։

Իր բնութեամբ Գերմանիա անցման երկիր մըն է ծովային կլիմայ ունեցող Արեւմտեան Եւրոպայի ու ցամաքային կլիմայ ունեցող Արեւելեան Եւրոպայի միջեւ։ Մակերեւոյթի կազմութեան տեսակէտէն եւս անցում մըն է Հարաւային Եւրոպայի լեռնոտ երկիրներէն դէպի Հիւսիսային Եւրոպայի դաշտագետինները։

Հիւսիսային Գերմանիան կամ Գերմանական դաշտավայրը կը տարածուի Ռուսաստանի նախկին սահմանէն մինչեւ Հոլանտայի սահմանը։ Այդ դաշտավայրը գրեթէ ամբողջապէս ծածկուած է հին ատեն հիւսիսային

Նկ. 44. — Սառնադաշտային քարեր (վալուններ) Արեւելեան Գերմանիոյ մէջ

Գերմանիան բռնող սառնադաշտի մնացորդներով՝ տիղմով և աւազով. շատ տեղեր ալ ցրուած են վալուններ (սառնադաշտային կլոր քարեր)։ Հին սառնադաշտի այդ մնացորդները այնչափ շատ են, որ անոնցմով կարելի պիտի ըլլար լեցնել ամբողջ Պալթիկ ծովը։

Էլպա գետէն դէպի արեւմուտք՝ Գերմանական դաշտավայրը կը նըմանի Հոլանտականին (այս վերջինը առաջինին շարունակութիւնը կը կազմէ)։ Հիւսիսային կամ Գերմանական ծովուն մօտերը այդ դաշտավայրը շատ ցած է. ծովը այդտեղ եւս, ինչպէս Հոլանտայի մէջ, կը հեղեղէ եզերքի ցամաքը։ Այն ծոցը, ուր ներկայիս կը թափին Էլպա և Վէզեր գետերը, նախապէս ցամաք եղած է. յետոյ միայն ծովը ողողած և ծոցեր ձեւացուցած է։

Այժմեան Հելգոլանտ կղզին մայր ցամաքէն կտրուած է։

Էլպա գետէն արեւելք՝ Գերմանական դաշտավայրը այնքան ալ հարթ չէ։ Պալթիկ ծովուն եզերքներուն երկայնութեամբ կը ձգուին Մերձպալթեան բլրաշարքերը, որոնք գոյացեր են հին ատեն այդտեղ եղած սառնադաշտի շեղջերէ (մորեններ)։ Բլրաշարքերուն մէջ կը գտնուին բազմաթիւ լիճեր։ Այդ լիճերը եւս սառնադաշտային ծագում ունին։ Պալթիկ ծովուն եզրը աւելի բարձր է, քան Գերմանական ծովունը. ցած է միայն այն տեղերը, ուր ծով կը թափին Օտեր, Վիսլա և Նիեմէն գետերը։

Մերձպալթեան բլրաշարքերէն դէպի հարաւ՝ Գերմանական դաշտավայրը միապաղաղ է։ Այդ մասին մէջ ամէն կողմը կը գտնուին աւազոտ և ճահճային տեղեր. բայց մեծ տարածութիւն մը կը բռնեն նաեւ աւելի արգաւանդ հողեր։

Գերմանական դաշտավայրի կլիման բարեխառն է, սակայն արեւմտեան կողմը աւելի մեղմ է, ծովային, իսկ արեւելեան կողմը՝ աւելի խիստ։

Կեդրոնական Գերմանիոյ մէջ կ՚իյնան Գերմանական զանգուածային լեռները, որոնք կը գրաւեն գրեթէ այնչափ տարածութիւն, որչափ Գերմանական դաշտավայրը։ Այդ լեռներէն նշանաւոր են. Հարց՝ հիւսիսը, Վոկեզներ և Շուարցվալդ՝ հարաւը, Հռենոսեան լեռներ՝ արեւմտեան կողմը, Բոհեմեան լեռներու փէշերը՝ արեւելքը և Թիւրինկեան անտառը՝ միջին մասին մէջ։ Այդ լեռները բաղկացած են գլխաւորապէս՝ կրանիթէ, գղձաքարէ և բիւրեղացած ուրիշ տեսակներէ։

Լեռներու լանջերը ուղղաձիգ են, իսկ գագաթները՝ կլոր։ Բարձր լեռներ չկան (1—1 1/2 քլմ.) եւ մեծ մասով ծածկուած են խիտ անտառներով. այդ պատճառով կ՚ըսեն Թիւրինկեան «անտառ», (փոխանակ ըսելու՝ լեռ), Բոհեմեան անտառ, Շուարցվալտ (Սեւ անտառ) եւայլն։

Իրենց ձեւով՝ Գերմանական լեռները իրարու կը նմանին։ Յիշուած լեռներէն զգալի կերպով կը տարբերին միայն Հռենոսեան լեռները. ասոնք բարձրաւանդակի ձեւ ունին և կտրուած են Հռենոս գե-

տին և անոր ճիւղերը եղող Մոզելի և Լանի հովիտներով։ Հռենոսի միւս նշանաւոր վտակներէն՝ Մայնը իր ակիզբը կ՚առնէ Թիւրինկեան լեռներէն, իսկ Նեքքարը՝ Շուարցվալտէն։

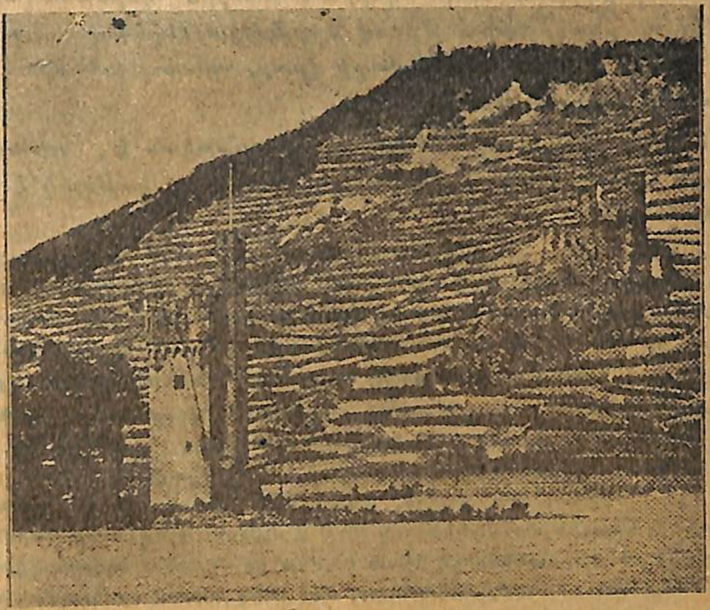

Նկ. 45. — Հռենոսեան տեսարան

Գերմանական լեռներու միջեւ կը գտնուին ցածութիւններ։ Նշանաւոր է՝ Շուարցվալտի և Վոկեզներու միջեւ ինկող Հռենոսեան Դաշտավայրը։ Այդ ցածութիւններու կլիման մեղմ է, հողը՝ շատ արգաւանդ, ուր նոյնիսկ խաղող կը հասնի։

Գերմանական լեռները կը տարածուին մինչեւ Դանուբ գետը, որ իր ակիզբը կ՚առնէ Շուարցվալտէն։ Դանուբէն դէպի հարաւ կը գտնուի Հարաւային Գերմանիան, ուր կը տարածուի Վերին Գերմանական կամ Պաւարիական բարձրաւանդակը։ Այդ բարձրաւանդակին համեմատաբար ցած դիրք ունեցող մասին՝ Դանուբի հովտին մէջ, հողը արգաւանդ է. իսկ աւելի բարձրադիր մասը, Ալպերէն ոչ հեռու, երկիրը ծածկուած է հին սառնադաշտերու մնացորդներով և լիճերով։ Այդտեղի կլիման աւելի տաք չէ, քան Պալթիկ ծովու ափերուն կլիման։

Ալպերու հիւսիսային՝ կրաքարային շարքերէն մէկ քանին միայն կը մտնեն Գերմանիոյ սահմաններուն մէջ։

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ, ԱՆՈՆՑ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ

ԿԵԱՆՔԸ.— Գերմանիոյ բնակիչներուն թիւն է ներկայիս 63 միլիոն։ Գրեթէ ամէնն ալ գերմաններ են։ Անոնց լեզուն, գերմաներէնը, երկու գլխաւոր բարբառ ունի՝ վերին և ստորին գերմանական բարբառներ(*)։ Իր բնակիչներու թիւով Գերմանիա ներկայիս ևս երկրորդ տեղը կը գրաւէ Եւրոպական ցամաքի վրայ, պետութիւններու շարքին մէջ (առաջինը ըլլալով Ռուսիա)։

Գերմանիոյ բնակիչներուն մօտ $^{2}/_{3}$ը բողոքական է, գլխաւորաբար Հիւսիսային և Կեդրոնական Գերմանիոյ մէջ. $^{1}/_{3}$ը կաթոլիկ է (Հարաւային Գերմանիա)։

Գերմանները շատ արագօրէն կ'աճին։ Այսպէս. 1872 թուականէն մինչեւ 1920 թ. Գերմանիոյ բնակիչներուն թիւը 41 միլիոնէ 63 միլիոնի բարձրացած է, մինչ Ֆրանսայի բնակիչներուն թիւը 36 միլիոնէ հազիւ 39ու կէս միլիոնի հասած է, հակառակ որ մեծ պատերազմին հետեւանքով Ալզաս-Լորէնը Գերմանիայէն Ֆրանսայի անցաւ, Գերմանիա մէկ քանի ուրիշ երկրամասեր ալ զրկուեցաւ։

Գերմանիայէն դուրս եւս կ'ապրին բազմաթիւ գերմաններ, որոնք երկու կարգի կը բաժնուին։ Առաջին՝ անոնք որ Գերմանիայէ գաղթած են եւ ուրիշ երկիրներու մէջ փոքրամասնութիւն կը կազմեն. Ամերիկայի մէջ՝ մօտ 10 միլիոն, Չեխօ-Սլովաքիոյ մէջ 3ու կէս միլիոն. Ռումանիա, Լեհաստան եւ Հունգարիա՝ 3 միլիոն. Ռուսիոյ նախկին սահմաններուն մէջ՝ 2 միլիոն։ Այնպէս որ Գերմանիոյ մէջ եւ անկէ գաղթած Գերմաններուն թիւն է՝ մօտ 82 միլիոն։ Երկրորդ կարգի Գերմանները անոնք են, որ ուրիշ երկիրներու մէջ բնիկ տարրը կը կազմեն եւ պետական ազգ են։ Այսպէս՝ Զուիցերիոյ Գերմաններուն թիւն է մօտ 3 միլիոն. Աւստրիոյ մէջ՝ 6$^{1}/_{2}$ միլիոն։ Մօտ 4 միլիոն ալ պէտք է հաշուել Ալզասի (Ֆրանսա), Ֆլանտրիոյ (Պելճիքա), Շլէզվիկ-Հոլշթայնի (Տանիմարքա) եւ այլ վայրերու Գերմաններու թիւը։ Այսպէսով բոլոր Գերմանները ներկայիս մօտ 95 միլիոն կը համրուին։

Գերմանիա Եւրոպայի միակ պետութիւնն է, ուր հաւասարապէս զարգացած են թէ՛ գիւղատնտեսութիւնը եւ թէ՛ գործարանային ճարտարարուեստը։ Հիւսիսային Գերմանիան առաւելապէս գիւղատնտեսական շրջան մըն է, Կեդրոնական Գերմանիան՝ ճարտարարուեստի, իսկ Հարաւ. Գերմանիան միջին տեղը կը գրաւէ։

Համաշխարհային պատերազմին հետեւանքով Գերմանիա, իբրեւ պարտուած պետութիւն, ոչ միայն իր բոլոր գաղութները եւ մէկ քանի նահանգներ կորսնցուց, այլ եւ անոր տնտեսութիւնը մեծ հարուած ստացաւ։ Այսպէս, Գերմանիա

(*) «Վերին» գերմանական բարբառով կը խօսին հարաւային գերմանացիները, իսկ «ստորին» գերմանական բարբառով՝ հիւսիսային գերմանացիները։ Վերին գերմանական բարբառը աւելի քաղցրահնչիւն է, աւելի մշակուած, ուստի եւ այդ բարբառը դարձած է գերմանացիներու գրական լեզուն։

պատերազմէն առաջ (1913 թ.) կ'արտադրէր շուրջ 28 միլիոն թօն երկաթ, որմէ 21 միլիոնը Ալզաս-Լօրէնի մէջ, որ ներկայիս Ֆրանսայի կը պատկանի։ Գերմանիոյ առեւտրական նաւատորմին տարողութիւնը 1914ին 5 հազար միլիոն թօնէն աւելի էր, իսկ 1920 թուականին՝ հազիւ 420 միլիոն։ Գիւղատնտեսական բերքերու արտադրութիւնը եւս շատ պակսեցաւ։ Այսպէս, Գերմանիա կ'արտադրէր, մօտաւոր հաշուով մը (թօներով հաշուուած, 1 թօնը = 1000 քիլօկրամ).

	1913 թ.	1919 թ.
Գետնախնձոր	54 միլ. թ.	21,5 միլ. թ.
Հաճար	12,9 » »	6,0 » »
Վարսակ	9,7 » »	4,4 » »
Ցորեն	5,0 » »	2,3 » »
Գարի	3,6 » »	1,6 » »

Քարածուխի արտադրութիւնն (1913ին՝ մօտ 190 միլ. թօն) ալ գրեթէ $^{1}/_{3}$ով պակսեցաւ։ Վերջին տարիներու ընթացքին սակայն Գերմանիոյ տնտեսական կեանքը զգալապէս կը լաւնայ, մանաւանդ ճարտարարուեստի ճիւղերու մէջ։

Գիւղատնտեսութիւնը Գերմանիոյ մէջ հասած է կատարելագործութեան բարձր աստիճանին։ Հիւսիսային Գերմանիա կամ Գերմանական դաշտավայրը շատ արգաւանդ չէ ինքնին. սակայն շատ լաւ մշակուած է և կու տայ գրեթէ այնչափ բերք, որչափ Հիւսիսային Ֆրանսական դաշտավայրը։ Գերման գիւղացիները հողը կը մշակեն շատ լաւ, գիւղատնտեսական գիտութեան օրէնքներուն համաձայն։

Գերմանական դաշտավայրին նուազ բերրի վայրերուն մէջ կը ցանեն գլխաւորապէս հաճար, որ գերմանացիներուն համար նոյն նշանակութիւնը ունի, ինչ որ ֆրանսացիներուն համար՝ ցորենը. կը ցանեն նաև վարսակ ու գարի։ Գետնախնձորի արտադրութեամբ Գերմանիա առաջին պետութիւնն է։ Առհասարակ գիւղատնտեսական բերքերու արտադրութեամբ Գերմանիա առաջնակարգ տեղ կը գրաւէ Եւրոպական պետութիւններու շարքին (պատերազմէն առաջ երրորդ տեղը կը գրաւէր, Մ. Նահանգներէն և Ռուսիայէն ետք)։

Երկրագործութեամբ զբաղող Գերմանները կը բազմացնեն նաև անասուններ՝ ձի, կով և խոզ։

Հարաւային Գերմանիոյ մէջ՝ լեռնալանջերուն և բարձրաւանդակներուն վրայ, գերմանացիները կը կատարեն նոյն ցանքերը, ինչ որ հիւսիսի մէջ. Իսկ լեռնագոգերը, ուր կլիման աւելի տաք է և հողն ալ աւելի արգաւանդ, կը մշակեն՝ ցորեն, եգիպտացորեն, խաղող, գայլուկ և զանազան պտղատու ծառեր։ Այգեգործութիւնը և երկրագործութիւնը առանձնապէս զարգացած են Հռենոսի դաշտավայրին մէջ։

Պավարիական բարձրաւանդակին վրայ և, Դանուբի հովտին մէջ, կը ծաղկի երկրագործութիւնը։ Այդտեղի արգաւանդ հողին մէջ լաւ կ'աճին ցորեն և գայլուկ։

Աչպերու ստորոտին մօտ ապրող բնակիչները կը զբաղին անասնաբուծութեամբ։ Այնտեղ ամենուրեք կը տարածուին հիւթաչատ խոտով ծածկուած կանանչ արօտատեղիներ, որոնց վրայ կ'արածին կաթնատու անասուններու հօտեր։

Մեծ հոգածութեամբ մշակելով հողը՝ Գերմանները միևնոյն ժամանակ լաւ կը պահպանեն իրենց անտառները, կը մաքրեն, կը պաշտպանեն զանոնք վնասակար միջատներէ, ևայլն։ Քիչ քիչ միայն կը կտրեն անտառը. շատ տեղ նոյնիսկ նոր անտառներ կը տնկեն, որոնց մէջ ծառերը աչքի կը զարնեն իրենց կանոնաւոր դասաւորութեամբ։

Հիւսիսային Գերմանիան գլխաւորաբար գիւղատնտեսական շրջան մը ըլլալով՝ ի մասնաւորի կեդրոնական Գերմանիոյ մէջ է զարգացած ճարտարարուեստը, Արևելքը՝ Սաքսոնիոյ և Սիլեզիոյ մէջ, արևմուտքը՝ Վեստֆալիոյ և Հռենոսեան մարզին մէջ։ Ատոր գլխաւոր պատճառը այն է որ, այդ շրջանները հարուստ են հանքածուխի և երկաթի հանքերով։

Այսպէսով անհա մեծ նշանակութիւն ունի Գերմանիոյ համար հանքագործութիւնը։ Գերմանիան հանքածուխի արտադրութեամբ ետ կը մնայ միայն Միացեալ Նահանգներէն և Անգլիայէն, երկաթի արտադրութեամբ պատերազմէն առաջ ետ կը մնար միայն Միացեալ Նահանգներէն, իսկ ներկայիս չորրորդ տեղը կը գրաւէ (Մ. Նահանգներէն, Ֆրանսայէն և Անգլիայէն ետք)։

Զինկի արտադրութեամբ Գերմանիա միւս բոլոր երկիրներէն առաջ է. իսկ պղինձի և կապարի արտադրութեամբ ետ կը մնայ միայն մէկ քանի երկիրներէ։ Հանքագործութեան մէջ Գերմանացիները շատ ճարպիկ են. անոնք յաջողութեամբ մետաղ կը ստանան նոյնիսկ այնպիսի աղքատ հանքերէ, որոնք ուրիշ երկիրներու մէջ բնաւ չեն շահագործուիր։

Գերմանիոյ մէջ կը շահագործուին նաև ուրիշ հանքեր՝ վիմագրական քար, նաւթ (Լիւնեպուրկի տափաստանը, Հիւսիս. Գերմանիա), գրաֆիտ և սալ։ Բայց մասնաւորապէս մեծ նշանակութիւն ունի աղի արտադրութիւնը. երբեմն $1^1/_2$—2 քլմ. հաստութեամբ աղահանքերու կարելի է պատահիլ Գերմանիոյ մէջ։ Բացի սովորական, կերակուրի աղէն, Գերմանացիները կ'արտադրեն մեծ քանակութեամբ նաև ուրիշ

տեսակ աղ մը, որ կը կոչուի «սթասֆուրթեան աղ», (*) և որ կը գործածուի գլխաւորապէս հողը պարարտացնելու համար։

Հանքագործութենէն աւելի զարգացած է Գերմանիոյ մէջ մշակողական արդիւնագործութիւնը կամ ճարտարարուեստը։ Գործարաններու և արհեստանոցներու մէջ աշխատող մարդերու թիւը վար չի մնար դաշտերու և արօտատեղիներու, այգիներու և անտառներու մէջ աշխատողներու թիւէն։ Գերմանիոյ բոլո՛ր կողմերը կան գործարաններ, բայց մանաւանդ՝ կեդրոնական Գերմանիոյ մէջ, մասնաւորապէս Հռենոսեան շրջանը և Սաքսոնիա(**)։

Ճարտարարուեստի բոլոր ճիւղերուն մէջ առաջին տեղը կը բռնէ մետաղագործութիւնը։ Ներկայիս ճարտարարուեստի այդ ճիւղին մէջ Գերմանիա միայն Մ. Նահանգներէն ետ կը մնայ, ինչպէս էր նաև պատերազմէն առաջ։ Գերման գործաւորները կ'արտադրեն մետաղեայ ամէն տեսակ գործեր՝ սկսած ամենափոքրերէն և հասարակներէն, օրինակ՝ ասեղ, գրիչ, դանակ, ատաղձագործական և փականագործական գործիքներ, — մինչև ամենախոշոր ու բարդ գործիքները, օրինակ՝ թնդանօթ, շոգեմեքենայ, շոգենաւ և ամէն կարգի մեքենաներ։ Այս բոլորը կ'արտադրուի շատ մեծ քանակութեամբ։ Մետաղեայ ապրանքները կը կազմեն Գերմանիոյ արտաքին առեւտուրին գլխաւոր առարկաները։

Հռենոսի վտակ Ռուրի հովիտն է Գերմանիոյ մետաղագործական ամէնէն աչքառու շրջանը։ Հոդ՝ Էսսէն քաղաքին մէջ՝ կայ մետաղաձուլական ամէնէն մեծ գործարանը, որ է Քրուփի գործարանը, ուր կը շինուին երկաթուղիի գիծեր, վակոններու անիւներ եւ առանցքներ, շոգեմեքենաներու եւ շոգենաւերու կաթսաներ, ամէն տեսակ մեքենաներ եւ գործիքներ, իսկ պատերազմէն առաջ՝ գլխաւորապէս՝ թնդանօթներ։ Քրուփի գործարանը քաղաքի մը չափ ընդարձակ է եւ

(*) Այս աղը «սթասֆուրթեան» կը կոչուի այն պատճառով որ, սկիզբները զայն արտադրել սկսան Սթասֆուրթ քաղաքին մօտակայքը, Հարց լեռներու հիւսիսային ստորոտներուն մօտ (Կեդրոնական Գերմանիա)։ Այդ աղէն տարեկան 5 միլիառ քիլօ կ'արտադրուի։

(**) Հռենոսեան շրջանին մէջ երկրագործութեամբ կը պարապի ազգաբնակութեան ընդամէնը $^1/_5$ մասը, իսկ Սաքսոնիոյ մէջ՝ $^1/_{10}$ մասը։ Տարուէ տարի Գերմանիոյ քաղաքներու բնակիչները կ'աւելնան ի հաշիւ գիւղերու։ Այսպէս, մինչ 1870ին Գերմանիոյ ամբողջ բնակչութեան կէսը գիւղերը կ'ապրէր, իսկ միւս կէսը՝ քաղաքները, 1901ին քաղաքներու բնակիչները 67 առ 100 կը կազմէին, իսկ ներկայիս՝ աւելի եւս։ Ներկայիս 50 քաղաքներ կան հոն, որ 100 հազարէ աւելի բնակիչներ ունին, ընդամէնը 14 միլիոն բնակիչներով։ Բազմաթիւ են աւելի փոքր քաղաքները (Ֆրանսայի մէջ 100 հազարէ աւելի բնակիչ ունեցող քաղաքներու թիւն է՝ 15)։

ունի քաղաքի մը ամբողջական կազմակերպութիւնը։ Հոն աշխատող բանուորներու թիւն է 150 հազար։ Գործարանը ունի իր սեփական երկաթուղագիծը, որու վրայէն ամէն օր կ'անցնին բազմաթիւ կառախումբեր։ Գործարանը ունի նաեւ հանքածուխի եւ երկաթի սեփական հանքեր. երկաթահանքեր ունի նոյնիսկ Սպանիոյ մէջ, ուրկէ հում նիւթը գործարանին տէրերը իսկէն կը փոխադրեն իրենց իսկ սեփական շոգենաւերով։ Գործարանը ունի 25 քլմ. երկայնութեամբ (Էմս գետի մօտ) դաշտ մը, ուր փորձի համար կ'արձակէին գործարանին մէջ պատրաստուած թնդանօթները։ Քրուփի գործարանին այն բաժնին մէջ որ կը գտնուի ծովեզերեայ Քիլ քաղաքը, կը շինուին մարդատար եւ ապրանքատար շոգենաւեր, իսկ պատերազմէն առաջ՝ նաեւ զրահանաւեր, մարտանաւեր եւ ականանաւեր։

Մետաղագործական ճարտարարուեստի զարգացումը
(1000 ական թոներով հաշուուած)

Երկիրներ	1913 թ.	1921 թ.
Մ. Նահանգ.	63 264	36,850
Գերմանիա	33,706	16,500
Անգլիա	18,436	6,400
Ֆրանսա	9,894	6,100
Պելճիքա	4,957	1,585

Երկրորդ տեղը, մետաղի ճարտարարուեստէն ետք, կը բռնէ քիմիական արդիւնագործութիւնը, այսինքն՝ զանազան թթուուտներու, աղերու, ներկերու և օճառի արտադրութիւնը, ևայլն։

Երրորդ տեղը կը բռնէ բամպակեղէնի, բրդեղէնի և մետաքսեղէնի ճարտարարուեստը։

Նոյնպէս Գերմանիոյ մէջ մեծապէս յառաջ գացած է շաքարի և գարեջուրի արտադրութիւնը։ Ճակնդեղէ շաքար ստանալը գերմանական գիւտ մըն է։ Շաքարի արտադրութիւնը շատ զարգացած է մասնաւորաբար Սաքսոնիոյ և Հիւս. Փրուսիոյ մէջ։ Իսկ գարեջուրը գերմանացիներուն սիրած ըմպելին է։ Շաքարի և գարեջուրի արդիւնագործութեամբ Գերմանիա առաջին տեղը կը բռնէ Եւրոպայի մէջ։

Շաքարի արտադրութիւնը (ճակնդեղէ) Եւրոպական պետութիւններու
եւ Մ. Նահանգներու մէջ.
(1920/1 թ.ին, թոներով)

Գերմանիա	1,100,000	Պելճիքա	250,000
Մ. Նահանգ.	950,000	Սպանիա	200.000
Չեխո-Սլովաքիա	650,000	Շուետ	165,000
Ֆրանսա	305,000	Իտալիա	150,000
Հոլանտա	300,000		

Արտաքին վաճառականութեան կողմէ, պատերազմէն առաջ, Գերմանիա ետ կը մնար միայն Անգլիայէն։ Գերմանիայէն կ'արտածուէին գլխաւորապէս մեքենաներ, քիմիական նիւթեր, շաքար և

ամէն կարգի գործարանային ապրանքներ, իսկ կը ներածուէին հում նիւթեր (օրինակ՝ բամպակ, բուրդ) անասուն և հացահատիկ։ Գերման հողը չի կրնար արտադրել իր բնակիչներուն պէտք եղած հացը, ուստի Միացեալ-Նահանգներէն ալիւր կը ներածեն. պատերազմէն առաջ, Ռուսիայէն ալ կը ներածուէր ալիւր։ Գերմանիա իր գործարանային ապրանքները կ'արտածէր աշխարհիս բոլոր կողմերը, բայց գլխաւորաբար՝ Եւրոպական երկիրներ՝ Ռուսիա, Աւստրօ-Հունգարիա, Թուրքիա, նաև Մեծն Բրիտանիա, Ֆրանսա, Զուիցերիա, Հոլանտա ևայլն։

Գերմանիոյ արտաքին վաճառականութեան կը նպաստէր ծովային բազմաթիւ նաւեր ունենալը, որոնք կանոնաւոր կերպով կ'երթեւեկէին ո՛չ միայն Եւրոպայի, այլ եւ մնացած աշխարհամասերու նշանաւոր նաւահանգիստներուն մէջ։ Գերմանական մարդատար շոգենաւերը իրենց հսկայական մեծութեամբ եւ արագընթացութեամբ ետ չէին մնար Անգլիական շոգենաւերէն։ Պատերազմէն ետք Գերմանիա զրկուեցաւ իր բոլոր ռազմանաւերէն եւ առեւտրական նաւերու մեծագոյն մասէն (6/7)։

Հաղորդակցութեան ճամբաները Գերմանիոյ մէջ զերազանց են։ Երկաթուղային ցանցի խտութեամբ Գերմանիա ետ կը մնայ միայն Պելճիքայէն և Անգլիայէն։ Գերմանիոյ բոլոր երկաթուղային գիծերու երկայնութիւնը շատ աւելի է, քան օրինակ Եւրոպական Ռուսաստանինը, հակառակ որ Գերմանիա տարածութեամբ գրեթէ 10 անգամ փոքր է Ռուսիայէն։ Եւրոպայի մեծ կեդրոնները իրարու հետ միացնող երկաթուղագիծերէն շատեր Գերմանիոյ հողէն կ'անցնին։

Գերմանիոյ գետերը ևս, յատկապէս Հռենոսը, կը ծառայեն իբրև հաղորդակցութեան լաւ միջոցներ։ Այդ գետերուն հունը շատ տեղ խորացուցած ու հարթած են, եզերքներն ալ ամրացուցած են պատուարներով։ Նշանաւոր գետերը իրարու հետ միացուցած են ջրանցքներով. Այսպէս՝ Օտէր գետի վտակը եղող Վարթա միացած է ջրանցքով Վիսլայի հետ, Էլպայի վտակներ Հաֆել և Շփրէ՝ Օտէրի հետ, Մայն՝ Դանուբի հետ։ Ամէնէն նշանաւորն է՝ Քիլի [illegible] «Վիլհելմ կայսեր» ջրանցքը (մօտ 120 քլմ. երկայնութեամբ), որ Գերմանական ծովը կը միացնէ Պալթիկ ծովին հետ։ Այդ ջրանցքը մատչելի է նոյնիսկ ծովային մեծ նաւերու համար։

Գերմանիա բարեկեցիկ երկիր մըն է, հակառակ որ Գերմանացիք պատերազմէն առաջ ալ չունէին այնչափ խնայած կարողութիւններ, որչափ օրինակ Ֆրանսացիները, որովհետև առեւտուրը և արդիւնագործութիւնը Գերմանիոյ մէջ աւելի ուշ սկսած են զարգանալ, քան Ֆրանսայի մէջ։ Համաշխարհային պատերազմին մէջ պարտուելով Գերմանիա՝ ժո-

ղովուրդին բարեկեցութիւնը աստիճան մը եւս իջած է։ Գերման գիւղացիները մեծ մասով ունին սեփական հող եւ բաւականաչափ անասուն։ Գործարանային բանուորներն ալ համեմատաբար բաւական լաւ աշխատավարձ կը ստանան։

Հակառակ որ Գերմանիոյ մէջ շատ զարգացած են ճարտարարուեստը, առեւտուրը եւ գիւղատնտեսութիւնը, այնու ամենայնիւ ժողովուրդին մէկ որոշ մասը չի կրնար ապրուստի միջոցներ հայթայթել իր հայրենիքին մէջ, որովհետեւ երկիրը փոքր է՝ թիւով ու զարգացումով այդչափ մեծ ազգի մը համար։ Այդ է պատճառը, որ ամէն տարի տասնեակ հազարաւոր գերմանացիներ օտար աշխարհներ կը գաղթեն՝ գլխաւորաբար դէպի Ամերիկա (Հիւս. եւ Հար.)։ Օտար երկիրներ գաղթած Գերմանները սակայն կը շարունակեն բարոյական եւ առեւտրական սերտ կապեր պահպանել մայր հայրենիքին հետ։

Ժողովրդական կրթութիւնը Գերմանիոյ մէջ այնքան բարձր է, որքան չէ եւ ոչ մէկ ուրիշ պետութեան մէջ։ Գերմանիա ունի բազմաթիւ ժողովրդական դպրոցներ(*)։ Տարրական ուսումը պարտադիր է 6էն մինչեւ 14 տարեկան բոլոր տղոց համար անխտիր։ Ուսուցիչները ժողովրդական յարգանքի առարկայ են։ Գերմանիոյ մէջ շատ կան նաեւ միջնակարգ ու զանազան մասնագիտական դպրոցներ։ Շատ զարգացած է մանաւանդ թեքնիք ուսումը։ Գերմանական համալսարանները (թիւով 21) եւ արհեստագիտական բարձրագոյն դպրոցները համաշխարհային հռչակ կը վայելեն ու անմրցակից են։ Տպագրուած գիրքերու քանակով՝ Գերմանիոյ հետ չի կրնար բաղդատուիլ եւ ո՛չ մէկ երկիր։ Գերմանացւոց գրական բազմաթիւ աշխատութիւնները, մանաւանդ գիտական գրուածքները, կը թարգմանուին օտար լեզուներու։ Ժողովրդեան բոլոր խաւերը յաճախ կ'օգտուին թղթատարէն եւ հեռագիրէն։ Գերման ժողովուրդին մէջ զարգացած է ընկերակցութեան ոգին։ Հիմնուած են հազարաւոր ընկերակցութիւններ, որոնք զանազան նպատակներ կը հետապնդեն։

Նորակոչ անգրագէտներու թիւը (պատերազմէն առաջ) մէկ քանի եւրոպական պետութեանց մէջ.

Գերմանիա	3000 հոգիէն	1	Ֆրանսա	1000 հոգիէն	34
Տանիմարքա	1000 »	2	Պելճիքա	» »	95
Զուիցերիա	» »	5	Յունաստան	» »	30[illegible]
Շուէտ	» »	6	Իտալիա	» »	30[illegible]
Անգլիա	» »	10	Եւր. Ռուսաստան	» »	42[illegible]
Հոլանտա	» »	18	Ռումանիա	» »	69[illegible]

(*) Միմիայն ժողովրդական-տարրական դպրոցներու թիւն էր 1911ին Գերմանիոյ մէջ՝ 62,087, երկսեռ աշակերտներու թիւը՝ 10,338,949, իսկ ուսուցիչներու թիւը՝ 187,485։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ. — Գերմանիա 25 պետութիւններու դաշնակցութիւն մըն է։ Այդ դաշնակցութեան մէջ կը մտնեն՝ 4 նախկին թագաւորութիւն, 6 նախկին մեծ-դքսութիւն, 5 նախկին դքսութիւն, 7 նախկին իշխանապետութիւն, 3 ազատ քաղաք։ Ամբողջ Գերմանիոյ տարածութեան եւ բնակչութեան $^{3}/_{5}$էն աւելին կը պատկանի Գերմանիոյ դաշնակցութեան մէջ մտնող ամենամեծ պետութեան՝ Փրուսիոյ, որ կեդրոնական եւ հիւսիսային Գերմանիոյ մեծ մասը կը գրաւէ։ Միւս երեք նախկին թագաւորութիւններն են Պավարիա եւ Վիւրթեմպերկ՝ Հարաւային Գերմանիոյ մէջ, Սաքսոնիա՝ Հիւսիսային Գերմանիոյ մէջ։ Գերմանական միւս պետութիւններէն նշանաւոր են Կեդր. Գերմանիոյ մէջ՝ Հեսսէն, եւ Հար. Գերմանիոյ մէջ՝ Պատէն նախկին մեծ-դքսութիւնները։ Մնացած պետութիւններէն իւրաքանչիւրը ունի ընդամէնը մէկ քանի հարիւր, երբեմն ալ մէկ քանի տասնեակ հազար բնակիչ, իսկ տարածութեամբ՝ սովորական գաւառի մը չափ։ 25 պետութիւններէն զատ, Գերմանիոյ կը պատկանէին առաջ նաեւ Ալզաս եւ Լոռէն «կայսերական երկրամասերը», որոնք 1871ին ֆրանսեւփրուսիական պատերազմէն յետոյ Գերմանիոյ անցած էին, իսկ վերջին պատերազմէն ետք կրկին Ֆրանսայի ստացուածք դարձան։ 1918ի յեղափոխութեան հետեւանքով ջնջուեցան Փրուսիական, Սաքսոնական եւ միւս միապետական կառավարութիւնները, եւ Գերմանիոյ Դաշնակցութեան մաս կազմող բոլոր երկիրներուն մէջ ալ հաստատուեցաւ հանրապետական վարչութիւն։ Ամբողջական Գերմանիա ներկայիս Դաշնակցային Հանրապետութիւն է։

Գերմանական Դաշնակցութեան մէջ մտնող 25 պետութիւններէն ամէն մէկը ինքնավար է, անկախ՝ իր ներքին գործերուն մէջ, ունենալով իր առանձին կառավարութիւնը եւ սահմանադրութիւնը։ Ազատ քաղաքները են՝ Համպուրկ, Պրեմէն եւ Լիւպէկ, մէյմէկ փոքրիկ հանրապետութիւններ են, որոնք կը կառավարուին ժողովուրդին կողմէ ընտրուող պատգամաւորական ժողովի մը միջոցաւ։ Պետական ընդհանուր գործերուն մէջ բոլոր պետութիւններն ալ կ'ենթարկուին ընդհանուր գերմանական կառավարութեան։ Այդ ընդհանուր գործերն են՝ օտար պետութիւններու հետ յարաբերութիւն, զօրք, թղթատարութիւն, հեռագիր, մաքսատուն, եւայլն։

Յեղափոխութենէն առաջ, ամբողջ պետութեան գլուխը կը գտնուէր Փրուսիոյ թագաւորը, որ միեւնոյն ժամանակ կը համարուէր ամբողջ Գերմանիոյ կայսրը։ Ներկայիս, Հանրապետութեան գլուխը

կը գտնուի Նախագահը։ Գերմանիոյ համապետական օրէնսդիր ժողովը կամ փարլամենտը կը կոչուի ռայխսթակ։ Ռայխսթակը ամբողջ Գերմանիոյ բնակչութեան կողմէ ընտրուած պատգամաւորներու ժողովն է։ Դաշնակցային կամ պետական խորհուրդ կը կոչուի բոլոր 25 պետութիւններու կողմէ նշանակուած ներկայացուցիչներուն ժողովը։ Գերմանիոյ կառավարութեան նախագահը կամ նախարարապետը քանցլեր կը կոչուի, որ Հանրապետութեան նախագահին կողմէ պաշտօնի կը կոչուի, և ինքն ալ միւս նախարարները կ՛անուանէ, Հանրապետութեան նախագահին հաւանութեամբ։ Ասոնք պատասխանատու են ռայխսթակին առջև։

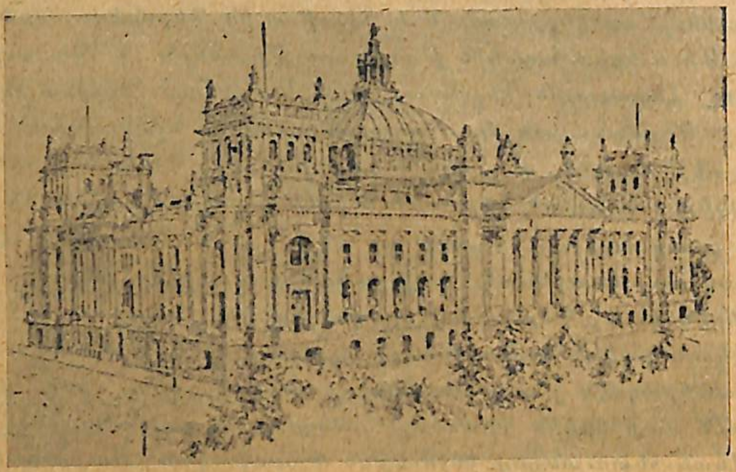

Նկ. 46. — Գերմանիոյ խորհրդարանը (Ռայխսթակ)

Գերմանական Հանրապետութեան, ինչպէս և Փրուսիոյ մայրաքաղաքն է՝ **ՊԵՐԼԻՆ**, որ հսկայական քաղաք մըն է և իր արուարձաններուն հետ միասին ունի 3½ միլիոնէ աւելի բնակիչ։ (19րդ դարու սկիզբը ան հազիւ 150 հազար բնակիչ ունէր)։ Պերլին կը գտնուի Փրուսիոյ կեդրոնը, Շփրէ գետին վրայ, և 15 երկաթուղային գիծերու հանգոյցը կը կազմէ։

Թէև Պերլին Գերմանիոյ համար չունի այն մեծ նշանակութիւնը, ինչ որ Փարիզը՝ Ֆրանսայի համար, բայց դարձեալ Պերլին Գերմանիոյ լուսաւորութեան, առևտուրի և արդիւնագործութեան կեդրոնն է։ Պերլին յայտնի է իր համալսարանով և բարձրագոյն միւս դպրոցներով։ Պերլինի վաճառատունները իրենց մեծութեամբ ետ չեն մնար

Փարիզի վաճառատուններէ։ Բնակիչներու կէսէն աւելին գործարաններու մէջ աշխատելով կը ճարէ իր ապրուստի միջոցները։ Ճարտարարուեստի ճիւղերէն հոն զարգացած է մանաւորաբար ելեքտրո-թեքնիկ մասը։

Պերլին աշխարհիս ամէնէն բարեզարդ քաղաքներէն մէկն է։ Հաղորդակցութիւնը հոն հասած է տիպար աստիճանի մը։ Կան նաև ելեքտրական հանրակառքի ստորերկրեայ գիծեր։ Փողոցներու վերև ալ,

Նկ. 47. — Մեծ փողոց Պերլինի՝ կեդրոնը

երկաթեայ բարձր սիւներու վրայ, կառուցած են երկաթուղիի և ելեքտրական հանրակառքի գիծեր։ Պերլինի արուարձաններէն նշանաւորն է Շարլոթենպուրկը, իր գեղեցկութեամբ և բարեզարդութեամբ։ Շրջակայ վայրերէն նշանաւորն է Փոցտամ, ուր նախկին կայսեր պալատները կը գտնուին. շինուած է Վերսայլի (Փարիզի մօտ) նմանողութեամբ։

ՄԱԿՏԵՊՈՒՐԿ՝ մետաղեայ գործիքներու և շաքարի ճարտարարուեստի կեդրոն է Էլպա գետին վրայ։ Քաղաքէն հարաւ կը տարածուին ճակընդեղի ընդարձակ տնկարաններ և շաքարի բազմաթիւ գործարաններ։ Մակտեպուրկ նշանաւոր է շաքարի առևտուրով։

ՀԱՆՆՈՎԵՐ՝ շաքարի և մետաղեայ գործիքներու ճարտարարուեստի կեդրոն է (320 հազ. բն.)

ՎԻՍՊԱՏԷՆ՝ յայտնի բուժավայր է։

ՊՐԵՍԼԱՒ՝ (500 հազ. բն.) Սիլեզիոյ մէջ, բրդեայ հիւսուածեղէնի ճարտարարուեստի կեդրոն է և առեւտրական քաղաք, Օտերի վրայ։

ՔԷՕՆԻԿՍՊԷՐԿ եւ ՇԹԷԹԻՆ՝ նաւահանգիստներ են Պալթիկ ծովի վրայ, Արեւելեան Փրուսիոյ մէջ։ Նշանաւոր են Արեւելեան Եւրոպայի հետ ունեցած առեւտուրով։ Շթէթին ունի մեծ նաւարաններ։

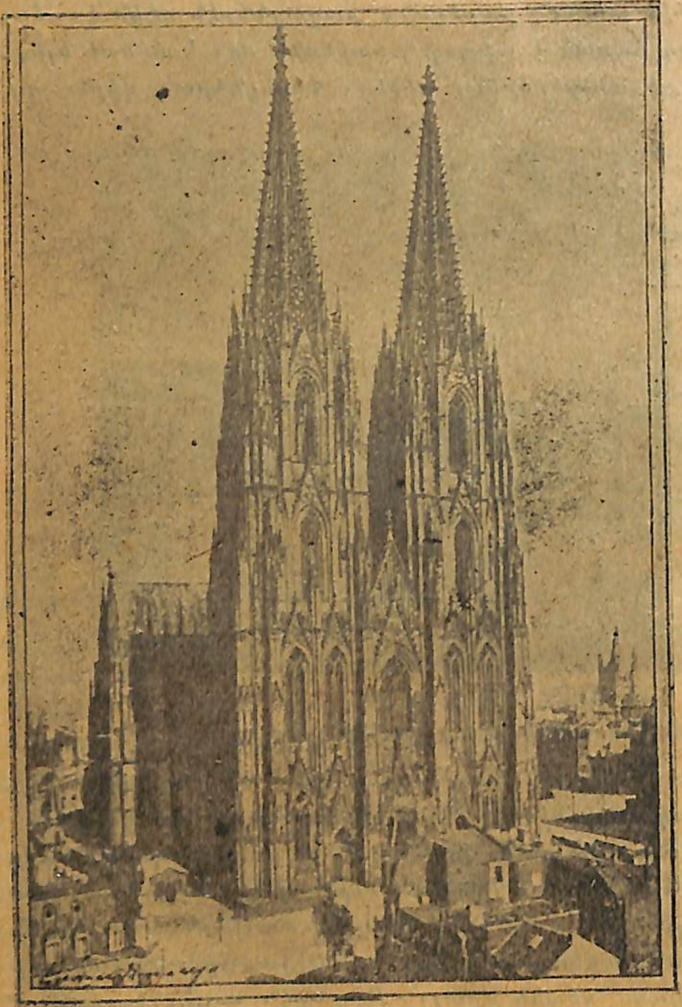

Նկ. 48. — Քէօլնի տաճարը

Քիլ՝ նաւահանգիստ է Պալթիկ ծովի վրայ, Քիլէ կամ «Վիլհելմ կայսեր» ջրանցքին բերանը։

Այս բոլոր քաղաքները Հիւսիսային Գերմանիոյ մէջ կը գտնուին եւ Փրուսիոյ կեդրոններն են։ Դարձեալ Փրուսիոյ մէջ կը գտնուին, սակայն Կեդրոնական Գերմանիոյ մէջ, նաեւ հետեւեալ քաղաքները.

ՔԷՕԼՆ և ՏԻՒՍԷԼՏՈՐՖ՝ առեւտրական եւ հիւսուածեղէնի արդիւնագործական քաղաքներ են Հռենոսի վրայ։ Կը գտնուին Պերլինէն դէպի Փարիզ և Լոնտոն տանող ճամբուն վրայ։ Նշանաւոր է Քէօլնի տաճարը։ (Քէօլնը ունի մօտ 600 հազ. բնակիչ)։

ՖՐԱՆՔՖՈՒՐԹ՝ Մայնի վրայ (450 հազ. բն.) առեւտրական նշանաւոր քաղաք է և երկաթուղային գիծերու հանգոյց։

ՏՈՐԹՄՈՒՆԴ եւ ԷՍՍԷՆ՝ նշանաւոր են մեքենաներ արտադրող գործարաններով։ —

ՊԱՐՄԷՆ եւ ԷԼՊԷՐՖԷԼՏ՝ յայտնի են քիմիական նիւթերու եւ բամպակեղէնի ծարաններով։ Կից քաղաքներ են եւ ներկայիս միացած են իրարու հետ։

ԶՈԼԻՆԿԷՆ՝ անուանի է դանակներ, մկրատներ, սղոցներ, խարտոցներ եւ ընդհանրապէս մետաղեայ մանր գործիքներ արտադրող գործարաններով։

ՔՐԷՖԷԼՏ՝ մետաքսեղէնի գործարաններով եւ ԱԱխէՆ՝ կերպասեղէնի եւ մետաքսեղէնի գործարաններով։

Գերմանիոյ 3 ազատ քաղաքներն ալ հիւսիսը կը գտնուին։ Ատոնք են՝ ՀԱՄՊՈՒՐԿ, որ ունի 1 միլիոնէ աւելի բնակիչ։ Իր բնակիչներուն թիւով Գերմանիոյ երկրորդ քաղաքն է։ Համպուրկ հսկայական նաւահանգիստ է՝ բազմաթիւ նաւարաններով. իր ունեցած կարեւորութեամբ, մինչեւ ընդհ. պատերազմին ծագիլը, ետ կը մնար ամբողջ աշխարհի միայն երկու նաւահանգիստներէն — Լոնտոնէն և Նիւ-Եորքէն։ Համպուրկ կը գտնուի Էլպայի վրայ, գետաբերանէն մօտ 110 քլմ. հեռու։

ՊՐԷՄԷՆ՝ նաւահանգիստ և վաճառաշահ քաղաք է Վեզերի վրայ։

ԼԻՒՊԷՔ, վաճառաշահ քաղաք և նաւահանգիստ է Պալթիկ ծովի վրայ։

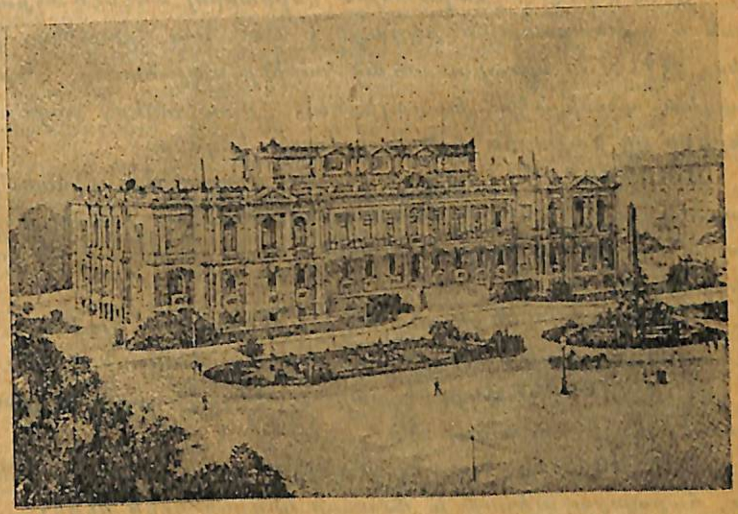

Նկ. 49. — Լայբցիկի Թանգարանը

Կեդրոնական Գերմանիոյ միւս քաղաքներէն նշանաւոր են.

ՏՐԷԶՏԷՆ՝ (600 հազ. աւելի բնակիչ) որ Սաքսոնիոյ մայրաքաղաքն է. կը գտնուի Էլպայի վրայ։ Հռչակաւոր է իր գեղարուեստական ճեմարանով, պատկերասրահներով և թանգարաններով։

ԼԱՅՓՑԻԿ՝ (650 հազ. աւելի բն.) — դարձեալ Սաքսոնիոյ մէջ։

Ունի համալսարան, որ ամէնէն հինն է ամբողջ Գերմանիոյ մէջ: Լայփցիկ հռչակաւոր է իր տօնավաճառներով: Նաև կեդրոնն է եւրոպական գրավաճառութեան և գերմանական տպագրութեան. ունի հսկայական տպարաններ և վիմագրատուներ:

Հարաւային Գերմանիոյ կեդրոններէն նշանաւոր են.

ՄԻՒՆԽԷՆ՝ (Միւնիխ) (650 հազ. բնակիչ) Պաւարիոյ մայրաքաղաքն է. կը գտնուի Դանուբի վտակ Իզարի վրայ. Գերմանիոյ մտաւոր առաջնակարգ կեդրոններէն մէկն է Միւնխէն: Ցայտնի է իր բարձրագոյն դպրոցներով, պատկերասրահներով և արուեստից ճեմարանով: Միւնխէն անուանի է ընտիր գարեջուրի գործարաններով: Ամբողջ Պավարիոյ մէջ առհասարակ զարգացած է գարեջուրի արդիւնագործութիւնը:

Միւնխէնը կամ Միւնիխը Գերմանիոյ ամէնէն գրաւիչ ու ինքնայատուկ քաղաքներէն մէկն է: Ան արուեստագէտներու եւ գրագէտներու քաղաքն է, Գերմանական Աթէնքը, ինչպէս որ զայն կ՚անուանեն իրենք գերմանացիները: Հոն կ՚ապրին ժամանակակից գրագէտներէն եւ արուեստագէտներէն շա՛տ շատեր: Հոն կը պատրաստուին նաեւ գեղարուեստական շարք մը առարկաներ՝ նկարներ, փորագրութիւններ, եւայլն:

ՆԻՒՐԸՆՊԷՐԿ՝ Հարաւային Գերմանիոյ ամէնէն աչքառու առեւտրական և գործարանային քաղաքն է (350 հազ. բն.), հիւսիսային Պավարիոյ մէջ: Հոն պատրաստուած հարիւր-միլիոնաւոր մեքենաներ, մետաղեայ գործիքներ, խաղալիքներ, մատիտներ, քարետախտակներ և ներկեր կը ծախուին աշխարհի բոլոր կողմերը:

ՇԹՈՒԹԿԱՐՏ՝ Նեքքար գետին վրայ. Վիւրթեմպերկի մայրաքաղաքն է: Շթութկարտ ճարտարարուեստական խոշոր քաղաք է Հարաւային Գերմանիոյ մէջ: Լայփցիկէն ետք՝ տպագրական գործին առաջին կեդրոնն է:

ՄԱՆՆՀԱՅՄ՝ մեքենաներու և քիմիական նիւթերու ճարտարարուեստական քաղաք է և նաւահանգիստ՝ Հռենոսի վրայ:

ՀԱՅՏԷԼՊԷՐԿ՝ փոքրիկ քաղաք մըն է Նեքքարի վրայ: Ցայտնի է Հայտէլպէրկի համալսարանը:

ՔԱՐԼՍՐՈՒՀԷ՝ Պատէնի մայրաքաղաքն է, ճամբաներու հանգոյց մը, ճարտարարուեստի և մտաւոր կեդրոններէն մէկը:

ՊԱՏԷՆ-ՊԱՏԷՆ՝ նշանաւոր է իր հանքային ջուրերով: Ցայտնի բուժավայր մըն է:

ՄԻՒԼՀԱՈՒԶԷՆ՝ Հռենոսեան-Ռոնեան ջրանցքին վրայ. արդիւնագործական քաղաք է. նշանաւոր է բամպակեղէնի ճարտարարուեստով:

Պատերազմէն առաջ Գերմանիա շատ մը գաղութներ ունէր, որոնք տարածութեամբ 5 անգամ աւելի մեծ էին քան թէ բուն Գերմանիան: Գլխաւոր գաղութները կը գտնուէին Ափրիկէի մէջ, ուր իրեն կը պատկանէին՝ Քամերունը, Հարաւ-Արեւմտեան Ափրիկէի մէկ մասը (Օրանժ գետէն հիւսիս) եւ Արեւելեան Ափրիկէի մէկ մասը (Ափրիկեան մեծ լիճերու մօտ): Գերմանիոյ կը պատկանէին նաեւ Աւստրալիոյ մէջ՝ Նոր Կուինէայի հիւսիս-արեւելեան մասը, Պիզմարքի արշիպելագոսը եւ Փոլինէզիոյ մէկ քանի ուրիշ կղզիները. իսկ Ասիոյ մէջ՝ Քիաօ-Չաու (Չինաստան): Այդ գաղութները պատերազմէն ետք բոլորն ալ առնուեցան Գերմանիայէն եւ մեծագոյն մասով Անգլիոյ անցան:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. - Հիւսիսային Եւրոպայի մէջ կը գտնուին Եութլանտ և Սկանտինաւեան թերակղզիները, ինչպէս նաև մայր ցամաքէն հեռու՝ Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ գտնուող Ֆարերեան և Իսլանտա կղզիները: Հիւսիսային Եւրոպայի մասեր կազմող պետութիւնները (Տանիմարքա, Շուէտ, Նորվէկիա) իրարու ցեղակից ժողովուրդներու երկիրներ են: Այդ ժողովուրդները իրենց ծագումով, լեզուով, պատմութեամբ, քաղաքակրթութեամբ և կրօնքով շատ նման են իրարու: Շատ հին անցեալին մէջ, այդ երկիրները ծածկուած էին սառնադաշտերով: Այդ երկիրներու բնութիւնը ընդհանրապէս շատ աղքատ է, իսկ աւելի հիւսիսային շրջանները՝ դաժան: Այդ պատճառով ալ երկրագործութիւնը բնակչութեան ապրուստի գլխաւոր աղբիւրը չի կրնար ըլլալ բնականաբար, այլ ձկնորսութիւնը, անասնապահութիւնը և անտառագործութիւնը: Ճարտարարուեստը քիչ զարգացած է, որովհետև հանքածուխ չկայ: Բնակչութիւնը շատ նօսր է (ընդամէնը $11\frac{1}{2}$ միլ.), ամէնն ալ գերման ցեղին կը պատկանին և բողոքական են: Հաղորդակցութեան գլխաւոր միջոցը ծովն է, ուստի և այդ երկիրներու բնակիչները հինէն ի վեր ձեռներէց և համարձակ նաւագնացներ են: Ինչպէս որ հարաւային եւրոպացիք ձգտելով դէպի հարաւ և արեւմուտք՝ հետզհետէ յայտնագործեցին Ափրիկէի և Ասիոյ եզերքները, իսկ յետոյ Ամերիկան, այդպէս ալ Հիւսիսային Եւրոպայի բնակիչներուն կը պատկանի առաջնութեան պատիւը՝ Հիւսիսային բեւեռային երկիրները ուսումնասիրելու գործին մէջ: Դեռ Քոլոմպոսէ առաջ անոնք գտան նախ Կրօէնլանտայի, յետոյ Հիւսիս. Ամերիկայի եզերքները, իսկ մեր օրերուն՝ Նորվէկիացի Նանսըն փորձ ըրաւ հասնելու մինչև իսկ հիւսիսային բեւեռ: Այդ երկիրներու բնակչութիւնը իր պայքարին մէջ ընդդէմ դաժան բնութեան՝ հասեր է շատ բարձր քաղաքակրթութեան մը, ուսումը տարածուած է ամենուրեք այդ երկիրներուն մէջ:

ԴԱՆԻԱ ԿԱՄ ՏԱՆԸՄԱՐՔԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ. — *Դանիա փոքր պետութիւն մըն է (40 հազ. քառ. քլմ.)։ Կը գրաւէ Եութլանտ թերակղզիին հիւսիսային մասը և դանիական կղզիները, որոնցմէ նշանաւոր են՝ Զելանտա և Ֆիւնէն։ Տանըմարքայի արևմտեան եզերքը կը թրջէ Հիւսիսային ծովը, որ Պալթիկ ծովու հետ կը միանայ Սքակերաք, Կաթեկաթ և Զունտ նեղուցներով, որոնք Տանըմարքան կը բաժնեն Սքանտինաւիայէն։ Ամէնէն նեղն է Զունտը (4 քլմ. լայն)։ Զելանտա և Ֆիւնէն կղզիները իրարմէ և ցամաքէն կը բաժնուին Մեծ-Պելթ նեղուցով։ Մեծ-Պելթ և Փոքր-Պելթ նեղուցները շատ նեղ են և ծովախութերով լի, ուստի անյարմար են նաւարկութեան համար։*

Իր բնութեամբ Դանիան նման է Հիւսիսային Գերմանիոյ։ Թէ՛ Եութլանտ թերակղզին և թէ՛ դանիական կղզիները հարթ են և ծածկուած սառնադաշտային կաւով, աւազով և վալուններով։

Եութլանտ թերակղզիին արևելեան ծովափին երկայնութեամբ կ'երկննան բլրաշարքեր, որոնք ուղղակի շարունակութիւնը կը կազմեն Գերմանական Մերձպալթեան բարձրութեանց։

Զելանտա և Ֆիւնէն կղզիները նման են Եութլանտի, բայց համեմատաբար աւելի արգաւանդ են։ Այդ կղզիները Տանըմարքայի ամենալաւ մասերն են։

Դանիա շրջապատուած է ծովերով, ծովեզերքները շատ կտրտուած են, կլիման ալ բաւական մեղմ՝ ծովային է։

Դանիոյ մէջ կ'ապրին գերմանացիներու (աւելի ևս՝ նորվէկիացիներու ու շուէտացիներու) ցեղակից դանիացիները։

ԴԱՆԻԱՑԻՆԵՐՈՒ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ. — *Տանըմարքան* գիւղատնտեսական երկիր մըն է։ *Բոլոր բնակիչներու (3 միլիոն) կէսէն աւելին կը զբաղի երկրագործութեամբ և անասնաբուծութեամբ*

Դանիոյ հողը գիւղացիներու սեփականութիւնը կը կազմէ։ Անոնք իրենց դաշտերը կը մշակեն մեծ խնամքով, գերմանացիներուն նման. հողէն կը ստանան հացահատիկներու լաւ բերք, որ սակայն չի բաւեր. ուստի և մէկ մասը կը ներածեն։ Դանիացիները իրենց գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձուցած են անասնաբուծութեան *վրայ, կը պահեն կովեր, խոզեր և ընտանի թռչուններ։ Դանիացիներու արտածութեան գլխաւոր առարկաները կը կազմեն՝ իւղը, միսը և ձուն (կ'արտածեն գլխաւորապէս Անգլիա)։ Գործարանային ապրանքներ կը ներածեն գլխաւորապէս Գերմանիայէն։*

Ճարտարարուեստը Դանիոյ մէջ զարգացած չէ։ Շատ զարգացած է սակայն գիւղատնտեսական արտադրական գործակցութիւնը *(քօօփերատիւ)։ Տանըմարքայի դիրքը շատ յարմար է առևտուրի զարգացման համար։* Հաղորդակցութեան *գլխաւոր միջոցը ծովն է. երկաթուղիի գծեր քիչ կան։*

Դանիացիները լիառատ ապրուստ *մ'ունին։*

Ժողովրդական կրթութիւնը բարձր է *Տանըմարքայի մէջ։ Բացի փոքր տղոց յատուկ դպրոցներէ, Դանիոյ մէջ կան նաև բազմաթիւ «ժողովրդական համալսարաններ»՝ չափահասներու համար։ Գիւղացիները և բանուորները այդ համալսարաններուն մէջ երեկոյները կը լրացնեն իրենց կրթութեան թերին։ Անուս մարդ գրեթէ բնաւ չկայ Տանըմարքայի մէջ։*

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ. — *Տանըմարքա* սահմանադրական թագաւորութիւն *է. Թագաւորին իշխանութիւնը սահմանափակուած է* փարլամենթին *կողմէ։*

Դանիոյ մայրաքաղաքը և միակ մեծ քաղաքն (մօտ 500 հազ. բն.)

Նկ. 50. — *Քոփէնհակ*

է՝ **ՔՈՓԷՆՀԱԿԷՆ՝** *Զելանտա կղզիին վրայ, Զունտ նեղուցին եզերքը. ունի համալսարան։*

Անցեալին մէջ Տանըմարքա Հիւսիս. Եւրոպայի ամէնէն մեծ եւ ամէնէն զօրեղ պետութիւնն էր։ 17րդ. դարուն մէջ անոր կը պատկանէին՝ Նորվէկիա, Հարաւ. Շուէտ եւ Հիւսիս. Գերմանիա։

Ներկայիս Դանիոյ կը պատկանին Եւրոպայի մէջ՝ Իսլանտա եւ Ֆարէրեան կղզիները, ինչպէս նաեւ Կրէօնլանտայի (Հիւս. Ամերիկա) հարաւ. մասը ու մէկ քանի մանր կղզիներ Ուէստ-Ինտիոյ մէջ։

ԻՍԼԱՆՏԱՆ երկրագունդիս ամենամեծ հրաբխային կղզին է. գրեթէ 3 անգամ մեծ է Դանիայէն։ Ծովի մակերեւոյթէն կէս քմ. բարձր է եւ սարահարթի ձեւ ունի։ Սարահարթին վրայ ամէն տեղ կը գտնուին բազմաթիւ հրաբուխներ, որոնցմէ նշանաւոր է Հէքլան։ Բոլոր հրաբուխներն ալ ծածկուած են յաւերժական ձիւնով եւ սառոյցով։

Իսլանտայի մէջ շատ տեղեր կը գտնուին տաք աղբիւրներ, կան նաեւ կէյզէրներ (տաք աղբիւրներ, որոնք շատրուանի նման շատ վեր կը ցայտեն)։

Իսլանտայի կլիման դաժան է։ Բնակիչներուն թիւը 100 հազարէն պակաս է։ Կը զբաղին ձկնորսութիւնով եւ անասնապահութիւնով։

Իսլանտան գրեթէ անկախ է, ունի իր յատուկ փառլամենթը։ Գլխաւոր քաղաքն է Ռէյքիավիկ, որ ընդամէնը 4,000 բնակիչ ունի։

ՖԱՐԷՐԵԱՆ կղզիները եւս (Իսլանտայէն հարաւ) հրաբխային ծագում ունին, ուր բոյն կը դնեն ծովային միլիոնաւոր թռչուններ։ Բնակչութիւնը հազիւ 15 հազար հոգի է։ Կը զբաղին ձուկ եւ թռչուն որսալով։

Դանիոյ գաղութները՝ Կրօէնլանտա եւ Ուեստ-Ինտիայի կղզիներէն մէկ քանին, գրեթէ ո՛չ մէկ նշանակութիւն ունին։

ՍՔԱՆՏԻՆԱՒԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂԶԻ

(ՇՈՒԷՏ եւ ՆՈՐՎԷԿԻԱ)

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.— Սքանտինաւեան թերակղզին Եւրոպայի բոլոր թերակղզիներուն մէջ ամէնէն մեծն է։ Թերակղզիի ափերը շատ կտրտուած են։ Ծովեզերքներու մօտ կը գտնուին բազմաթիւ ժայռոտ, մանրիկ կղզիներ, որոնք սկեր (շխեր) կը կոչուին։ Թերակղզիին հիւսիսարեւմտեան կողմը կը գտնուի բաւական մեծ կղզիներու արշիպեղագոս մը՝ Լոֆոտեան անունով։

Սքանտինաւեան թերակղզին լեռնոտ երկիր է. լեռները բաղկացած են բիւրեղացած տեսակներէ, այսինքն կրանիթէ և գղձաքարէ։

Թերակղզիին արեւմտեան եզերքին երկայնութեամբ, բաւական լայն տարածութեան մը վրայ, կ'երկարին Սքանտինաւեան լեռները՝ ծովին մակերեւէն $1^1/_2$—$2^1/_2$ քմլ. բարձր։ Սքանտինաւեան լեռները աւելի մեծ տարածութիւն կը գրաւեն քան Ալպերը, Ապենինեան և Պիրենեան լեռները՝ միասին առնուած։ Այդ լեռները իսկապէս կը ներկայացնեն շարք մը բարձրաւանդակներ, որոնք Սքանտինաւիոյ մէջ Ֆիէլս կը կոչուին։

Քանի մը ֆիէլներ, օրինակ՝ Եօսթէտալի ֆիէլը, ծածկուած են յաւերժական ձիւնով և սառնադաշտերով։ Լեռնագագաթներուն մէջ նշանաւոր է՝ Կալտհէօփիկ ($2^1/_2$ քլմ.), Եօթունն-Ֆիէլսին մէջ։

Արեւմտեան կողմը, այսինքն Ատլանտեան ովկիանոսի եզերքը, Սքանտինաւեան լեռները կտրտուած են բազմաթիւ նեղ և երկայն ծովախորշերով, որոնք Ֆիորտ կը կոչուին,

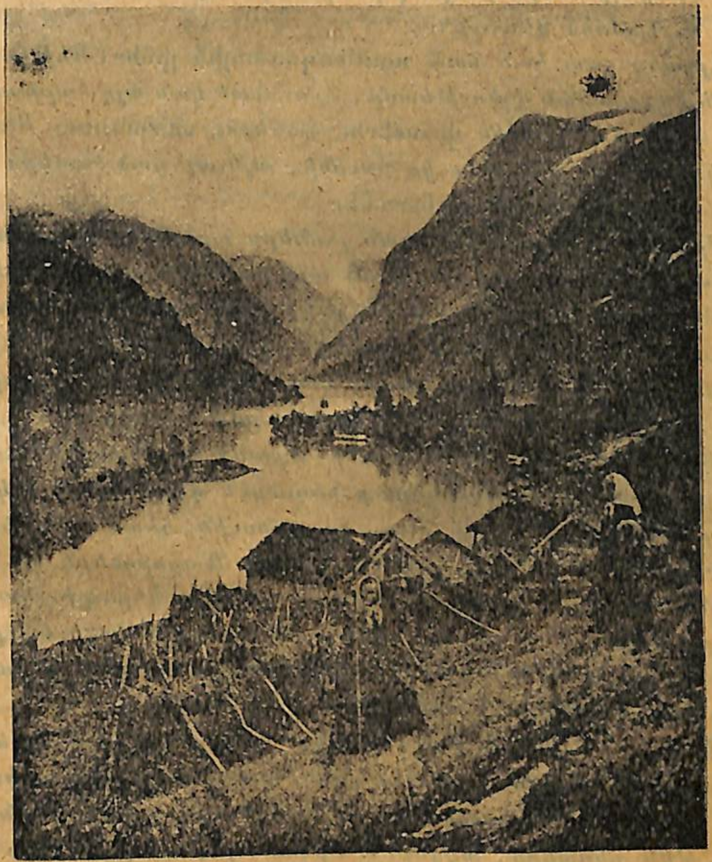

Նկ. 51. — Ֆիօրտ Նորվեկիոյ մէջ

Ֆիորտներու թիւը կը հասնի քանի մը հարիւրի։ Սոկնէ Ֆիորտը մօտ 220 քլմ. (1 քլմ. խորութեամբ) երկայնութիւն ունի։

Որովհետեւ Սքանտինաւեան թերակղզիին արեւմտեան երկայնութեամբ կ'անցնի Գոլֆստրիմ կոչուած ծովային տաք հոսանքը, ուստի թերակղզիին այդ մասին կլիման մեղմ է՝ ծովային։ Ֆիորտները բնաւ չեն սառիր։

Սքանտինաւեան լեռներուն արեւելեան կողերը չեղ են եւ աննկատելի կերպով կը միանան ընդարձակ, բլրաշատ հարթութեան մը հետ, որ աստիճանաբար կ'իջնայ դէպի Պոթնիոյ ծոցին ափերը։ Այդ հարթութեան վրայ կը հոսին բազմաթիւ գետեր։ Նշանաւոր են՝ Թոռնեօ, Տալ, Անկերմա եւ Կլոմմեն գետերը։

Այդտեղ շատ կան նաեւ սառնադաշտային լիճեր։ Անթիւ ջրվէժներ, երբեմն հսկայական մեծութեամբ, ցրուած կան այդ հարթութեան վրայ ամէն տեղ։ Հոն կ'աճին փշատերեւ ծառերու անտառներ։ Բեւեռային շրջանակէն հիւսիս քիչ ծառ կը բուսնի, այն ալ՝ ցած ծառեր։ Աւելի դէպի հիւսիս կը տարածուին տունդրաներ։

Որովհետեւ Սքանտինաւեան լեռները արեւմտեան քամիներու առաջքը կ'առնեն, այդ պատճառով ալ այդ լեռներէն դէպի արեւելք կլիման ցամաքային է․ ամառը աւելի տաք է, քան արեւմտեան մասին՝ ֆիորտներուն մէջ, իսկ ձմեռը՝ ցուրտ. սառնամանիքները 30°—40°-ի կը հասնին։ Պոթնիոյ ծոցը ամէն տարի ձմեռը իր եզերքներուն մօտ կը սառի, երբեմն ալ ամբողջովին կը ծածկուի սառոյցով։

Քիչ մը տարբեր է բնութիւնը Սքանտինաւեան թերակղզիին հարաւային մասին մէջ։ Սքակերաք նեղուցէն դէպի արեւելք կը տարածուի ընդարձակ ցածութիւն մը, ուր կը գտնուին հետեւեալ մեծ լիճերը․— ՎԷՆԷՐ, ՎԷԹԷՐ եւ ՄԵԼԱՐ։ Այդ լիճերը մնացորդներն են նեղուցի մը, որ հին ատեն կը միացնէր Պալթիկ ծովը Սքակերաքի հետ։ Լիճերուն շուրջը, նաեւ աւելի հեռու՝ հարաւ ինկող երկրամասը այնքան քարոտ չէ, ինչքան հիւսիսը։ Կլիման աւելի տաք է, ուստի եւ ատիկա թերակղզիին ամենաբերրի մասն է։

Ինչպէս Պիրենեան թերակղզիին վրայ, այնպէս նաեւ Սքանտինաւիոյ վրայ բնական պայմաններու տարբերութիւնը արեւմուտքին եւ արեւելքին մէջ՝ նպաստած են որ ստեղծուին եւ զարգանան երկու տարբեր, թէեւ ցեղակից, ազգեր եւ երկու ալ պետութիւններ։ Արեւմտեան՝ աւելի փոքր եւ պակաս բնակչութիւն ունեցող մասը կը գրաւէ Նորվէկիան, իսկ արեւելեան՝ աւելի մեծ եւ թիւով աւելի բնակչութիւն ունեցող մասը կը գրաւէ Շուէտը։ Սքանտինաւիոյ բոլոր բնակիչներուն թիւն է ընդամէնը մօտ $8^1/_2$ միլիոն։ Եւրոպայի ամէնէն նօսր բնակչութիւն ունեցող երկիրներէն մէկն է Սքանտինաւիա։ Բնակչութիւնը կը բաղ-

կանայ շուէտներէ ($5^1/_2$ միլիոն) եւ նորվէկիացիներէ ($2^1/_2$ միլիոն), որոնք բողոքական են եւ դանիացիներուն ազգակից։ Անոնց հետ ալ կը կազմեն գերման ժողովուրդներու հիւսիսային խումբը։ Երկրին հիւսիսային կողմը կ'ապրին նաեւ դեղին ցեղին պատկանող երկու ժողովուրդներ՝ լափլանտացիներ (լոփարներ) եւ ֆինլանտացիներ կամ ֆիններ, որոնց թիւը շատ փոքր է։

ՇՈՒԷՏՆԵՐՈՒ ԵՒ ՆՈՐՎԷԿԻԱՑԻՆԵՐՈՒ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ՆԵՐՔԻՆ ԿԵԱՆՔԸ.

— Սքանտինաւիոյ հարաւային՝ համեմատաբար արգաւանդ մասին մէջ բնակիչները՝ շուէտները կը զբաղին գլխաւորապէս երկրագործութեամբ եւ անասնաբուծութեամբ։ Այդ մասին մէջ շուէտները խնամքով կը մշակեն հողը եւ կը ցանեն՝ վարսակ, հաճար եւ նոյն իսկ ցորեն։ Կը բազմացնեն կաթնատու կենդանիներ եւ կ'արտադրեն մեծաքանակ իւղ, զոր կ'արտածեն ուրիշ երկիրներ, — գլխաւորապէս դէպի Անգլիա։ Աւելի հիւսիս՝ Սքանտինաւեան լեռներու արեւելեան կողերուն եւ անոնց մօտ տարածուող հարթութեան վրայ՝ երկրագործութիւնը եւ անասնաբուծութիւնը շատ զարգացած չեն, որովհետեւ երկիրը շատ քարոտ է։ Սքանտինաւեան թերակղզիին $^9/_{10}$ը անյարմար է երկրագործութեան։ Այդտեղ գլխաւոր նշանակութիւն ունի անտառագործութիւնը։ Փայտեղէնի առեւտուրի կողմէ Շուէտ Եւրոպայի առաջին պետութիւնն է։ Փայտի մէկ մասը կ'արտածեն, իսկ միւս մասը կը գործածեն՝ լուցկիի կոթ, խաւաքարտ եւ թուղթ պատրաստելու համար։ Շուէտական լուցկին կը ծախուի աշխարհիս բոլոր կողմերը։ Երկրին մէջ գտնուող սղոցարանները, թուղթի եւայլ գործարանները կը բանեցուին ջրվէժներու օգնութեամբ։

Նկ. 52. — Շուէտ աղջիկներ

Սքանտինաւիոյ արեւմտեան եզերքները, շնորհիւ տիրող մեղմ կլիմայ, երկրագործութեամբ պարապիլ կարելի է մինչեւ 70րդ աստիճանները։ Սակայն մշակելի հողը շատ քիչ է (*)։ Այդ մասին մէջ նորվէ-

(*) Նորվէկիոյ հողին ամբողջ տարածութեան միայն 2 առ 100ը կը հերկուի․ 3%ը մարգագետին է, 24%ը անտառ, իսկ 71%ը բոլորովին անպէտ է։

կիացիներու գլխաւոր զբաղումն է ձկնորսութիւնը։ Նորվէկիացիները առաջին քանակութեամբ ձուկ կ'արտածեն դէպի ուրիշ երկիրներ։ Ժողովուրդին $^{2}/_{3}$ ը ծովեզերքը կ'ապրի և միայն $^{1}/_{3}$ ը՝ ներսերը։

Շուէտներու և Նորվէկիացիներու համար մեծ նշանակութիւն ունի հանքագործութիւնը։ Սքանտինաւիոյ ծովեզերքները շատ տեղ կրանիթ կը կտրեն և նաւերով կը ղրկեն Գերմանիա, Հոլանտա և Անգլիա։ Սքանտինաւեան թերակղզին շատ հարուստ է մանաւանդ երկաթահանքերով։

Նկ. 53. — Նորվէկիացի

Հարուստ երկաթահանքեր կան **Տաննէմօրա** քաղաքին մերձակայքը, ուրկէ մեծ քանակութեամբ ընտիր երկաթ կը հանուի։ Բայց գլխաւոր հանքերը կը գտնուին հիւսիսը, Շուէտական Լափլանտայի մէջ, ուր կան սարեր՝ ամբողջապէս բաղկացած երկաթահանքէ, ինչպէս **Կիրունա** սարը։

Շուէտ կ'արտադրէ նաև բաւական քանակութեամբ պղինձ, ընտիր տեսակէ։

Սքանտինաւեան թերակղզին հանքածուխ չի պարունակեր։ Ուստի և երկաթը մեծ մասով չգործուած վիճակի մէջ կ'արտածուի Անգլիա և Գերմանիա։ Փայտեղէնը, երկաթը և ձուկը Շուէտի արտածութեան գլխաւոր նիւթերն են։ Կը ներածէ՝ հանքածուխ, հացահատիկ և մեքենաներ։ Իր առևտուրը գլխաւորաբար Անգլիոյ, Միաց. Նահանգներու և Գերմանիոյ հետ է։ Նորվէկիացիներու արտածութեան գլխաւոր առարկան ձուկն է։ Շատ զարգացած է նաև Նորվէկիական առևտուրը։

Գործարանային արդիւնագործութիւնը քիչ զարգացած է։ Վե ուղկ- միայն՝ Շուէտները և Նորվէկիացիները սկսած են, Զուիցերի ունե- րէն օրինակ առնելով, օգտուիլ երկրին առատահոս գետերու ան թիւ- բանեցնելու համար գործարանները։ կչու

Հաղորդակցութեան ճամբաները լաւ են թերակղզիին հարաւային մասին մէջ միայն, ուր կան երկաթուղային բազմաթիւ գիծեր։ Սքանտինաւիոյ գետերը նաւարկելի չեն, հակառակ իրենց ջրառատութեան, որովհետև շատ մը ջրվէժներ և սահանքներ ունին։ Նաւարկութեան համար մասամբ կ'օգտագործուին թերակղզիին հարաւը գտնուող մեծ լիճերը։

Հաղորդակցութեան ճամբաներու թերին որոշ չափով կը լրացնէ հեռաձայնը, որ բոլոր քաղաքները և նշանաւոր աւանները կը միացնէ իրարու հետ։ Ո՛չ մէկ ուրիշ երկրի մէջ հեռաձայնը չունի այն կարևորութիւնը, ինչ որ Սքանտինաւիոյ մէջ։

Ծովային նաւագնացութիւնը զարգացած է թերակղզիին բոլոր եզերքներուն երկայնքը, մանաւանդ արևմտեան կողմը։ Նորվէկիացիները յայտնի են իբրև առաջնակարգ ծովագնացներ։ Նորվէկիոյ առևտրական նաւատորմը իր մեծութեամբ ետ կը մնայ միայն անգլիականէն, նոյն իսկ ֆրանսական նաւատորմէն մեծ է. միայն թէ՝ Նորվէկիոյ մէջ կը գործածուին մեծ մասով առագաստանաւեր, որոնք կը պատրաստուին երկրին մէջ։

Շուէտները և Նորվէկիացիները բաւական բարեկեցիկ են, թէև ոչ Դանիացիներուն չափ։ Հողին մեծ մասը գիւղացիներու սեփականութիւնը կը կազմէ. բայց կան նաև հողազուրկ գիւղացիներ (թօրփարներ)։ Այդ է պատճառը որ, ամէն տարի հազարաւորներ օտար երկիրներ կը գաղթեն, գլխաւորաբար Միացեալ Նահանգներ և Գանատա։

Ժողովրդական կրթութիւնը շատ տարածուած է։ Բոլոր քաղաքներուն և գիւղերուն մէջ կան ուսումնարաններ։ Նորվէկիացիները և Շուէտները շատ ուսումնասէր են։ Ամենախուլ և յետամնաց վայրերուն մէջ ապրող բնտանիքներու տղոց կրթութիւն տալու համար կը պաշտօնավարեն շրջիկ ուսուցիչներ։ Տղոց յատուկ կրթարաններէ զատ, կան նաև չափահասներու յատուկ բազմաթիւ ուսումնարաններ, որոնք կը կոչուին «Ժողովրդական համալսարաններ»։ Կան նաև գիտութեանց բարձրագոյն համալսարաններ։ Շուէտ և մանաւանդ Նորվէկիացի գրողներէ ոմանք համաշխարհային հռչակ ունին։ Անոնց գրուածքները շատ մը լեզուներու թարգմանուած են։

Շուէտները շատ մեծ ուշադրութիւն դարձուցած են Ֆիզիքական դաստիարակութեան վրայ։ Երկար ատենէ ի վեր ստեղծած են իրենց յատուկ՝ «Շուէտական» ըսուած մարմնամարզը։ Այնպէս որ ներկայիս մարմնամարզը ոչ միայն պարտադիր առարկայ մըն է բոլոր դպրոցներուն մէջ, այլ և քաղաքներուն մէջ ամէն կողմ գոյութիւն ունին մարմնամարզարաններ, ուր կ'այցելեն բազմաթիւ մարդիկ, այր թէ կին։

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.—*Սքանտինաւեան թերակղզիին վրայ կը գտնուին երկու սահմանադրական թագաւորութիւններ՝ Շուէտ և Նորվէկիա։ Շուէտ ունի 448 հազար քառ. քլմ. տարածութիւն և 5½ միլ. բնակիչ, իսկ Նորվէկիան՝ 323 հազ. քառ. քլմ. տարածութիւն և 2½ միլ. բնակիչ։*

Շուէտի մայրաքաղաքն է՝ **ՍԹՈՔՀՈԼՄ** (300 հազար բն.)։ *Նշանաւոր նաւահանգիստ է և առևտրական կեդրոն. կը գտնուի Մելար լիճին և Պալթիկ ծովին միացման տեղը։ Շուէտի թագաւորը կը նստի Սթոքհոլմի մէջ, ուր կը գտնուի նաև խորհրդարանը («ռիքստակ»)։*

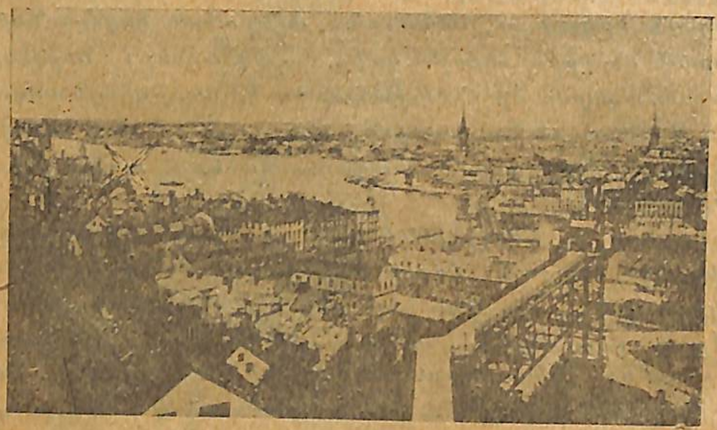

Նկ. 54. — Սթոքհոլմ

Ուփսալա՝ *Շուէտի նախկին մայրաքաղաքը. յայտնի է իր համալսարանով։*

Կէօթէպուրկ (150 *հազ. բն.*), *նշանաւոր նաւահանգիստ է Կէօթա գետաբերանին մօտ. ունի նաւարաններ։*

Նորվէկիոյ մայրաքաղաքն է՝ **ՔՐԻՍՏԻԱՆԻԱ** (250 *հազ. բն.*)։ *Նշանաւոր նաւահանգիստ է։ Թագաւորը կը նստի հոն. հոն է նաև փարլամանը («սթորթինկ»)։ Քրիստիանիա Նորվէկիոյ լուսաւորութեան կեդրոնն է։ Ունի համալսարան։*

Պէրկէն, Համէրֆեսթ, Վարտէ, Թրոմսէօ՝ *նշանաւոր են ձուկի արտածութեամբ։*

Նարվիք՝ *նաւահանգիստ է։ Այդտեղէն կ'արտածուի երկաթ՝ Շուէտական Լափլանտայէն. կը գտնուի երկրագունդի, ամենահիւսիսային երկաթուղագծին ծայրը։ Բոլորն ալ փոքր քաղաքներ են։ Գիւղերը իրարմէ երբեմն շատ հեռու կը գտնուին. Ամէն մէկ ընտանիք իր առանձնացած կեանքով կ'ապրի փայտաշէն ու գեղեցիկ երկյարկ տուներու մէջ։*

Նորվէկիոյ հիւսիսը՝ Ֆինմարքէն *կոչուած շրջանին մէջ կ'ապրին սակաւաթիւ* Լափլանտացիներ, *որոնք ֆիննական ծագում ունին։ Անոնց մէկ մասը նստակեաց է եւ ձկնորսութեամբ կը զբաղի, իսկ միւս մասը թափառաշրջիկ է եւ եղջերուարածով կը զբաղի։ Եւրոպա մայր ցամաքին հիւսիսը, Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ կը գտնուի* **Շփիցպերկէն** *մեծ կղզին, որ բոլորովին անբնակ է։*

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԵՒՐՈՊԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.— *Արևմտեան Եւրոպա իր մէջ կ'առնէ Պելճիքա, Հոլանտա, Ֆրանսա և Մեծն Բրիտանիա։ Հակառակ Կեդրոնական Եւրոպայի՝ այդ երկիրներու կլիման ովկիանոսային է։ Ձմեռը կ'անցնի մեղմ, ամառը՝ զով, անձրև շատ կ'ուգայ, գլխաւորաբար աշնան և ձմրան ամիսներուն։*

Եւրոպայի միւս մասերէն ան կը տարբերի նաև իր մակերևոյթի կազմութեամբ։ Ան մեծ մասով դաշտային է, հարթ, բարձր լեռներ գրեթէ չկան։ Այդ պատճառով ալ հաղորդակցութիւնը շատ կը դիւրանայ։

Արևմտեան Եւրոպայի մէջ կ'ապրին թէ գերման և թէ լատին ցեղին պատկանող ժողովուրդներ։ Ատոնցմէ անգլիացիները և ֆրանսացիները խառնուրդ ժողովուրդներ են. անգլիացիները գերման ծագում ունին, ֆրանսացիները՝ լատին ծագում։ Պելճիքայի մէջ երկու ցեղին պատկանող ժողովուրդները քով քովի կ'ապրին։

Արևմտեան Եւրոպան ամէնէն բարձր քաղաքակրթութեան հասած երկրամասն է։ Մանաւանդ Ամերիկայի գիւտէն ետքը՝ Ատլանտեան ովկիանոսի եզերքները գտնուող այդ երկիրները շատ ծաղկեցան. զարգացաւ առևտուրը, տիրացան շատ ընդարձակ գաղթավայրերու՝ միւս աշխարհամասերուն մէջ։ Զարգացած վիճակ մը ունի երկրագործութիւնը, ինչպէս նաև անասնաբուծութիւնը՝ ծովային կլիմայ ունենալուն շնորհիւ։ Ճարտարարուեստը հոդ աւելի ևս զարգացած է քան Կեդրոնական Եւրոպայի մէջ, որովհետև Արևմտեան Եւրոպա իր մէջ ունի երկաթի և հանքածուխի հարուստ հանքեր։

ՊԵԼՃԻՔԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԲՆԱԿՉՈՒԹԻՒՆԸ. — *Իր բնութեամբ Պելճիքա կը բաժնուի երկու մասերու՝ հիւսիսային և հարաւային։ Հիւսիսային Պելճիքան* հարթ է։ *Գերմանական ծովին ափերը կը տարծուին չարք*

մը աւազաթումբեր (տիւններ), որոնք կը սկսին Ֆրանսայի մէջ, Փա-տը-Քալէի մօտ, և կը շարունակուին Հոլանտայի մէջ։ Աւազաթումբերու ետեւը կը տարածուին մարգագետիններ, իսկ աւելի հեռուն՝ բլրաշատ հարթութիւններ։ Այդ հարթութիւնները արգաւանդ են։ Կլիման խոնաւ է և մեղմ։ Այդ վայրերը յարմար են երկրագործութեան և այգեգործութեան համար։

Պելճիքայի հիւսիս-արեւմուտքէն կը հոսի ոչ երկայն, բայց ջրառատ գետը՝ Շէլտ. իսկ հարաւ-արեւելեան Պելճիքայի մէջէն՝ Մաաս գետը, որ Հռենոսի ճիւղերէն է։

Հարաւային Պելճիքան լեռնոտ է։ Այդ մասին մէջ կը տարածուին Արտէնները, որոնք կը ներկայացնեն ընդարձակ լեռնաշխարհ մը։ Արտէնները բարձրաւանդակի նմանութիւն ունին, կտրտուած են խոր գետահովիտներով։ Թէև Արտէնները բարձր չեն, բայց միշտ ամպերով պատած են, որովհետեւ արեւմտեան խոնաւաբեր քամիներու բերանը կը գտնուին։ Արտէնները ծածկուած են անտառներով, մարգագետիններով և մացառուտներով։ Արտէններու հիւսիսային ստորոտներուն մօտ, ստորերկրեայ խաւերու մէջ կը գտնուին քարածուխի և երկաթի ընդարձակ հանքեր, որոնք կը կազմեն Պելճիքայի բնական հարստութիւնը։

Պելճիքա Եւրոպայի ամէնէն փոքր պետութիւններէն մէկն է ($29^1/_2$ հազար քառ. քլմ.)։ Բնակիչներու թիւն է $7^1/_2$ միլիոն։ Մէկ քառակուսի քիլոմէթրի վրայ Պելճիքայի մէջ միջին հաշուով կ'ապրին 260 հոգի։ Բնակչութեան խտութեամբ Պելճիքան ամբողջ երկրագունդի վրայ առաջին պետութիւնն է։

Պելճիքայի բնակիչներն են. հիւսիսը՝ Ֆլամանները, իսկ հարաւը՝ Վալոնները։ Ֆլամանները գերման ժողովուրդ են, կը խօսին հոլանտերէնի նման լեզու մը. իսկ վալոնները ռոմանական ժողովուրդ են, ֆրանսացիներու ցեղակից, և կը խօսին ֆրանսերէն լեզուով։ Թէ ֆլամանները և թէ վալոնները կաթոլիկ են (*)։

ՊԵԼՃԻՔԱՑԻՆԵՐՈՒ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ.— Պելճիքացիներու գլխաւոր զբաղումներն են, մանաւանդ հարաւային մասին մէջ՝ հանքագործութիւնը և գործարանային ճարտարարուեստը։ Քարածուխի արտադրութիւնը Պելճիքայի մէջ սկսած է շա՛տ վաղուց,— աւելի շուտ, քան Եւրոպայի ուրիշ ոեւէ երկրի մէջ։ Պելճիքայի մէջ քարածուխի արտադրութիւնը ներկայիս ալ կը շարունակուի ահագին չափերով, միայն թէ հանքահորերը երթալով աւելի կը խորանան. անոնցմէ մէկ քանին հասած են մինչև $1\,^3/_4$ քլմ. խորութեան, ծովի մակերեսէն աւելի քան 1 քլմ. ցած։ Անոնք երկրագունդի ամենախոր հանքահորերն են։

(*) Պելճիքայի ազգաբնակութեան 55 %ը ֆլամաններ են, 45 %ը՝ վալոնները։ Սակայն վերջինները առաջիններէն աւելի բարձր են իրենց մտաւոր կարողութիւններով եւ յառաջդիմութեամբ։ Պետական լեզուն ալ ֆրանսերէնն է։

Նկ. 55. — Քարածուխի եւ երկաթի հանքերու տարածումը Եւրոպայի մէջ

Քարածուխէն զատ Պելճիքայի մէջ կը ստացուի նաև մեծ քանակութեամբ երկաթ։ Եւ ահա, շնորհիւ երկաթի ու քարածուխի առատութեան՝ փոքրիկ Պելճիքան դարձեր է Եւրոպայի ճարտարարուեստական առաջնակարգ երկիրներէն մէկը։ Մանաւորապէս զարգացած է հոն մեքենագործութիւնը, հրազէններու, ապակեայ ամաններու և կերպասեղէնի արտադրութիւնը։

Գիւղատնտեսութիւնը Պելճիքայի մէջ երկրորդական նշանակութիւն ունի. բայց այդ զբաղումը եւս օրինակելի կերպով առաջ կը տարուի։ Հողը ամէն տեղ, բացի Արտէններէն, խնամքով կը մշակուի և կուտայ ցորենի, ճակնդեղի, կտաւատի առատ հունձք։ Ճակնդեղէն կը պատրաստեն մեծ քանակութեամբ շաքար։ Խոնաւ տեղերուն մէջ պելճիքացի-

ները կը մշակեն գլխաւորապէս խոտաբոյսեր և կը բազմացնեն ձիեր ու կովեր։ Պելճիքական բեռնակիր ձիերը հռչակուած են ամբողջ Եւրոպայի մէջ։

Հաղորդակցութեան ճանապարհները Պելճիքայի մէջ շատ զարգացած է։ Երկաթուղիի գիծերու ցանցը ո՛չ մէկ պետութեան մէջ այնչափ խիտ չէ, որչափ Պելճիքայի մէջ (*)։

Երկաթուղիներէն զատ՝ Պելճիքայի մէջ փորուած են նաև շատ մը ջրանցքներ, որոնց վրայէն գրեթէ ա՛յնչափ բեռ կը փոխադրուին, որչափ երկաթուղիի միջոցաւ։

Արտաքին առեւտուրի շրջանառութեամբ փոքրիկ Պելճիքան մինչեւ պատերազմ առաջ էր նոյնիսկ Ռուսաստանէն (նաև Աւստրո-Հունգարիայէն և Իտալիայէն)։ Ներկայիս ալ այդ տեսակէտէ չորրորդ տեղը կը գրաւէ պետութիւններու շարքին մէջ (Մ. Նհնգ., Անգլ. և Ֆրանսայէն ետք)։ Արտածութեան գլխաւոր առարկաներն են՝ մետաղեայ գործիքներ և քարածուխ։ Կը ներածուի գլխաւորապէս հացահատիկ։

Ճարտարարուեստի հսկայական զարգացման շնորհիւ, Պելճիքայի մէջ դիզուած են ահագին դրամագլուխներ։ Հարուստ մարդոց թիւը այդ երկրին մէջ շատ մեծ էր մանաւանդ պատերազմէն առաջ. իւրաքանչիւր 80 հոգիէն մէկը կ'ապրէր իր դրամագլխուն տոկոսով միայն։ Պելճիքական ահագին դրամագլուխներ կը շահագործուին օտարերկրեայ ձեռնարկներու մէջ։ Բայց հակառակ ատոր, բանուոր դասակարգը Պելճիքայի մէջ քիչ վաստակ ունի և բաւական խեղճ կ'ապրի, մանաւանդ ներկայիս, պատերազմէն ետք։ Ընդհանրապէս՝ ժողովուրդի տնտեսական կացութիւնը Պելճիքայի մէջ նախանձելի չէ։

Ժողովրդական կրթութեան կողմէ ալ Պելճիքա յետ է մնացած հարեւան երկիրներէն։ Բարձրագոյն և միջնակարգ դպրոցներու թիւը Պելճիքայի մէջ բաւարար է։ (Կայ 5 համալսարան, որոնց 3-ը՝ մասնաւոր)։ Սակայն տարրական դպրոցներու թիւը բաւարար չէ, ուսումը եւս պարտադիր չէ։ Բնակիչներուն 12 %ը անուս է։ Հոս նկատելի է կաթոլիկ հոգեւորականութեան բացասական ազդեցութիւնը, որուն ձեռքը կը գտնուէր երկար ատեն ժողովրդական կրթութեան ղեկը։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.— Պելճիքա սահմանադրական թագաւորութիւն է։

(*) Չկայ Պելճիքայի մէջ վայր մը, որ երկաթուղիէն հեռու ըլլայ աւելի քան 10 քիլոմէթր։

Մայրաքաղաքն է **ՊՐՈՒՔՍԷԼ** (600 հազար բն.)։ Կը գտնուի երկրին կեդրոնը, բազմաթիւ երկաթուղագծերու հանգոյցին վրայ. Նշանաւոր առեւտրական և ճարտարարուեստական քաղաք է։

Ճարտարարուեստական միւս նշանաւոր քաղաքներն են. ԼԻԷԺ Մաասի վրայ, զինագործական և մեքենագործական գործարաններով։ ԿԱՆԴ՝ Շելտայի վրայ, կտաւի և տպածոյի գործարաններով։

ԱՆԹՎԷՐՊԷՆ՝ նշանաւոր նաւահանգիստ է Շելտայի վրայ. ծովի մակընթացութեան շնորհիւ հոն կը հասնին նոյնիսկ ովկիանոսային շատ նաւեր։

ՕՍԹԱՆՏ՝ նաւահանգիստ է Գերմանական ծովին եզերքը։ Յայտնի է ծովային լոգարաններով։

Պելճիքա գաղութներ չունի. բայց Պելճիքայի թագաւորին հովանաւորութեան տակ կը գտնուի Ափրիկէի Քոնկո շրջանը, ուրկէ Պելճիքա կը բերին քաուչու եւ փղոսկր։

Պելճիքայի հարաւ-արեւելեան կողմը՝ Գերմանիոյ սահմաններուն մօտ կը գտնուի ԼՈՒՔՍԷՆՊՈՒՐԿ մեծ դքսութիւնը։ Իր բնութեամբ Լիւքսէնպուրկ նման է Հարաւային Պելճիքայի։ Մեծ դքսութեան ազգաբնակութիւնը բաղկացած է գերմանացիներէ և մասամբ ֆրանսացիներէ։ Կը զբաղին գիւղատնտեսութեամբ և հանքագործութեամբ (երկաթի արտադրութիւն)։

ՀՈԼԱՆՏԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ. — Հոլանտա կը գրաւէ Գերմանական դաշտավայրին արեւմտեան մասը։ Երկրին մեծ մասը կը կազմեն Հռենոս և Շելտա գետերուն տէլթաները։ Հոդ կը թափի Հռենոս գետին մէջ՝ նաև անոր ճիւղ Մաասը։ Հոլանտա եւս շատ փոքր պետութիւն մըն է. ունի 33 հազար քառ. քլմ. տարածութիւն և 6 1/2 միլիոն բնակիչ։ Հոլանտա կամ Նիտերլանտա (*) ցած երկիր մըն է։ Անոր 1/4 մասը կը գտնուի նոյն իսկ ծովի մակերեւոյթէն ցած։ Երկիրը ծովէն կը պաշտպանուի գլխաւորապէս ծովափի աւազաթումբերով (տիւն), որոնք կը ներկայացնեն բնական պատուարներ ծովին ալիքներուն դէմ։ Այդ աւազաթումբերը երբեմն 50 մէթր բարձրութիւն և 3-5 քլմ. լայնութիւն կ'ունենան։ Աւազաթումբերու մէջտեղ եղած բաց տարածութիւններուն վրայ հոլանտացիները կառուցած են 10-12 մէթր բարձրութեամբ արուեստական ամբարտակներ։ Այդ ամբարտակ-

(*) «Նիտերլանտա» անունն իսկ կը նշանակէ «ցած երկիր»։

ները այնքան լայն են որ, անոնց վրայ շատ տեղ շինուած են ծառուղիներ և խճուղիներ։ Այդպիսի ամբարտակներ (պատնէշներ) կանգնեցուած են նաև գետերու եզերքները։

Պատնէշներու կառուցումը պահանջած է հսկայ, երկարատեւ, յամառ աշխատանք եւ հսկայական ծախքեր։ Այդ պատնէշները կառուցեր են հոլանտացիները հետզհետէ, միջին դարերէն սկսած։ Միմիայն ծովեզերեայ պատնէշներուն շինութեան 10 միլիառ ֆրանկէ աւելի ծախսուած է։ Պատնէշներու պաշտպանութիւնն ալ մեծ ջանքեր կը պահանջէ կառավարութենէն. բազմաթիւ ճարտարապետներ կը հսկեն որ այդ պատնէշները չվնասուին, որովհետեւ ծովի ամէն մէկ հեղեղումը կարող է մեծամեծ աւերումներ առաջ բերել եւ տասնեակ հազարաւոր մարդիկ ջուրի տակ ձգել։ Այսպէս, 13րդ դարուն պատահած հեղեղումները ջուրով ծածկած են երկրի մէկ մասը եւ գոյացուցած են այժմեան Զուիտէրզէ ծոցը։ Ֆրիզլանտեան կղզիներն ալ այդ ձեւով կտրուած են մայր ցամաքէն։

Սակայն միմիայն պատնէշները բաւական չեն՝ ծովէն ցած գտնուող վայրերը հեղեղումներէ պաշտպանելու համար։ Այդպիսի վտանգ կը սպառնան երկրին ո՛չ միայն ծովը, գետերը, այլ և մթնոլորտային տեղումները և յորդ աղբիւրները։ Այս ջուրերը չեն կարող իրենք իրենց հոսիլ ծովը (ինչո՞ւ). ուստի երկիրը կը ցամքեցնեն՝ ջուրը հեռացնելով բազմաթիւ ջրանցքներով և հողմաղացներու միջոցով շարժուող ջրհան մեքենաներով։

Հոլանտացիները ո՛չ միայն կը պաշտպանեն իրենց երկիրը ծովի հեղեղումներէն, այլ և անընդհատ կռիւ մղելով ծովին դէմ, մեծ ճիգերով ծովէն ետ կը խլեն ընդարձակ հողամասեր, զորս ցամքեցնելով կը դարձնեն արգաւանդ դաշտեր։ Այդ կերպով հոլանտացիները ցամքեցուցած են 4 հազար քառ. քլմ. տարածութիւն։ Ներկայիս անոնք կը ձեռնարկեն նոյնիսկ ցամքեցնելու Զուիտէրզէ ծոցը (*)։

Հոլանտայի կլիման խոնաւ է, ծովային. ձմեռը մեղմ կ'ըլլայ։ Երկիրը շատ յարմար չէ երկրագործութեան. ամէնէն աւելի հոն կ'աճին մարգագետնի խոտեր։

ՀՈԼԱՆՏԱՑԻՆԵՐՈՒ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ. — Հոլանտայի բնակչութեան մեծ մասը կը կազմեն հոլանտացիները։ Հիւսիսը կ'ապրին նաև հոլանտացիներու ցեղակից փոքր թիւով ֆրիզներ, իսկ հարաւը՝ նմանապէս հոլանտացիներու ցեղակից ֆլամանները։ Հոլանտացիները կը պատկանին գերման ցեղին. կրօնքով անոնց մեծ մասը բողոքական է, փոքր մասը կաթոլիկ։

(*) Հոլանտացիները այսպիսի խօսք մը ունին թէ՝ «Աստուած ստեղծեր է ծովը, իսկ մենք ալ՝ ծովեզերեայ ցամաքը»։

Բնակիչներուն գլխաւոր զբաղումն է անասնաբուծութիւնը։ Հոլանտայի գիւղացիները կը պահեն ընտիր կովեր և կ'արտադրեն մեծ քանակութեամբ կաթ ու պանիր։ Հոլանտական պանիրը ևս, դանիականին պէս, լաւ հռչակ ունի։ Գրեթէ ամէն մէկ գիւղի մէջ կայ պանրագործարան։ Կաթը և պանիրը հոլանտացիներու արտածութեան գլխաւոր առարկաներն են. կ'արտածեն գլխաւորապէս դէպի Անգլիա և Գերմանիա։ Հոլանտացիները երկրագործութեամբ ալ կը պարապին, բայց ոչ շատ։ Երկրին մէջ որոշ չափով զարգացած է ծաղկաբուծութիւնը։

Հոլանտայի ափերը ողողող ծովերը և ծոցերը, նաև բազմաթիւ ջրանցքները հարուստ են ձուկերով. ուստի և հոլանտացիներու համար ապրուստի կարեւոր միջոցներէն մէկն է ձկնորսութիւնը. մանաւանդ շատ ձուկ կ'որսան հոլանտացիները՝ Գերմանական ծովին մէջ։

Հոլանտացիները ճարպիկ ծովագնացներ են։ Դեռ 17րդ դարուն անոնք ծովային հեռաւոր ճամբորդութիւններ կատարեցին և ձեռք բերին ընդարձակ գաղութներ։ Գաղութներու հետ ունեցած առեւտուրն ալ շատ շահաբեր է հոլանտացիներուն։ Արտաքին առեւտուրը Հոլանտայի մէջ շատ զարգացած է. այդ կողմէ ան Եւրոպայի առաջնակարգ երկիրներէն մէկն է։ Գործարանային ճարտարարուեստը Հոլանտայի մէջ չէ զարգացած. մեծ զարկ առած է միայն նաւաշինութիւնը։ Ճարտարարուեստը քիչ է զարգացած, որովհետեւ երկիրը զուրկ է երկաթի և ածուխի հանքերէ։

Հաղորդակցութեան միջոցները Հոլանտայի մէջ գերազանց են։ Երկաթուղիի գիծերու ցանցը թէև շատ խիտ չէ, բայց ատոր փոխարէն՝ ջրանցքներու վրայ կ'երթեւեկեն բազմաթիւ շոգենաւեր և լաստեր։

Ժողովուրդին բարեկեցութիւնը Հոլանտայի մէջ աւելի բարձր է, քան Պելճիքայի մէջ։ Հոլանտական գիւղացիները լիառատ ապրուստ ունին։ Անոնց տուներուն և բակերուն մէջ կը պահպանուին խիստ կարգ ու կանոն և մաքրութիւն։

Ժողովրդական կրթութիւնը շատ տարածուած է Հոլանտայի մէջ. 1000 հոգիէն միայն 18ը անուս են։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ, ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ ԵՒ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ. — Հոլանտա սահմանադրական թագաւորութիւն է։ Պետութեան մայրաքաղաքն է՝ ԼԱՀԷ կամ ՀԱԱԿ. փոքր, խաղաղ քաղաք մըն է՝ չքեղ ծառաստաններով շրջապատուած։

ԱՄՍԹԷՐՏԱՄ՝ Հոլանտայի ամենամեծ քաղաքն է (550 հազար բն.)։ Նշանաւոր նաւահանգիստ է Զուիտէրզէ ծոցին ափը։

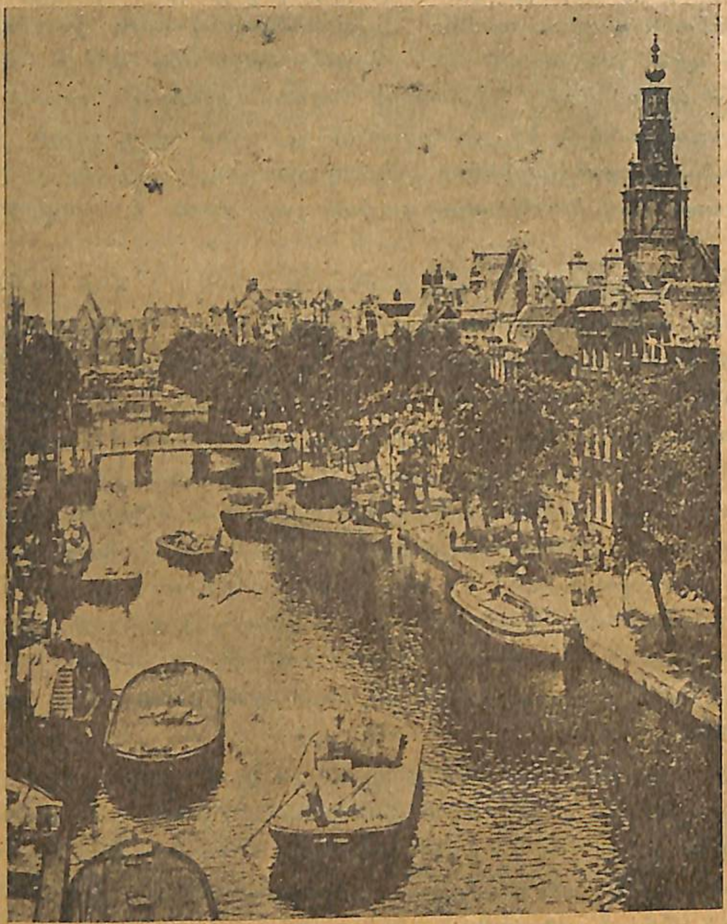

Նկ. 56. — Ջրանցք-փողոց Ամսթէրտամի մէջ

Մեծ ջրանցք մը, որ մատչելի է ծովային նաւերու համար իսկ, կը միացնէ Ամսթէրտամը ուղղակի Գերմանական ծովի հետ։ Քանի մը ուրիշ, աւելի փոքր, ջրանցքներ կը կապեն Ամսթէրտամը Հոլանտայի զանազան մասերու հետ։ Ըլլալով նշանաւոր նաւահանգիստ՝ Ամսթէրտամը միեւնոյն ատեն Հոլանտայի ճարտարարուեստի կեդրոնն է։ Այնտեղ կը շինուին եւ կը նորոգուին նաւեր. կը պատրաստուին խարիսխներ եւ այլն։ Ամսթէրտամը կը յիշեցնէ Վենետիկ քաղաքը. ամբողջապէս կտրտուած է ջրանցքներով, որոնք քաղաքը կը բաժնեն 90 կղզիամասերու։

ՌՈԹԵՐՏԱՄ՝ Հոլանտայի ամէնէն նշանաւոր նաւահանգիստն է։ Կը գտնուի Հռենոսի բազուկներէն մէկուն վրայ և միացած է Գերմանական ծովի հետ ջրանցքով. այդ ջրանցքով մինչև Ռոթերտամ կ'երթան ծովային նաւեր։ Ռոթերտամի մօտ կը գտնուին նաւաշինութեան մեծ գործարաններ։

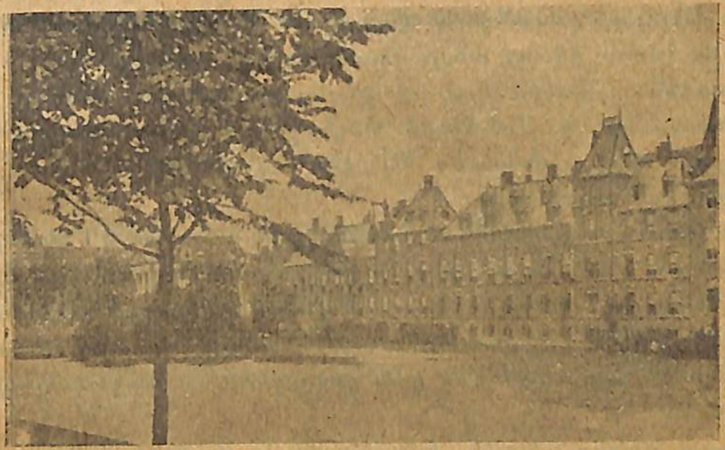

Նկ. 57. — Լահէյի խորհրդարանը

Միւս քաղաքներէն յիշատակելին են՝ Ութրեխթ, որ համալսարանական քաղաք մըն է, և Հաարլեմ, որ Հոլանտայի ծաղկեմշակութեան կեդրոնն է։

Հոլանտայի գաղութները շատ ընդարձակ են. իրենց տարածութեամբ անոնք 62 անգամ, իսկ բնակիչներու թիւով 7 անգամ մեծ են Հոլանտայէն։ Հոլանտայի կը պատկանին՝ **Սումաթրա**. **Ճավա** կղզիները։ **Պորնէօի** մէկ մասը, **Ցելեբէս**, **Մոլուքեան** կղզիները, **Նոր-Կուինէայի** մէկ մասը եւ **Ուէստ-Ինտիայի** մէջ մէկ քանի կղզիներ, նաեւ **Կուիանայի** մէկ մասը։ Այդ բոլոր գաղութներու թիւին մէջ ամէնէն նշանաւորն է Ճավա կղզին, ուրկէ հոլանտացիները կը բերեն մեծ քանակութեամբ շաքարեղէգ. սուրճ, ծխախոտ, պղպեղ եւ ուրիշ կենսամթերքներ։

ՖՐԱՆՍԱ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ. — Ֆրանսայի միայն երկու ծայրերն է որ կը բարձրանան ծալքաւոր լեռնաշղթաներ. արեւելքը՝ Ալպերը, Ժիւրայի հետ, իսկ հարաւը՝ Պիրենեան լեռները։ Երկրին միացած ամբողջ

տարածութիւնը կը գրաւեն կա՛մ գանգուածային լեռնախումբեր, կա՛մ ցած հարթութիւններ։

Ֆրանսայի ամենամեծ գանգուածային (մասսիֆ) լեռնախումբը կը գտնուի երկրին հարաւ-արեւելեան կողմը և բարձրաւանդակի նմանութիւն ունի. կը կոչուի Կեդրոնական-Ֆրանսական Բարձրաւանդակ։ Ֆրանսական բարձրաւանդակը դէպի արեւմուտք աստիճանաբար կը ցածնայ, իսկ դէպի հարաւ-արեւելք կը բարձրանայ. միջին մասը կը կոչուի Սեվեն։ Այդ բարձրաւանդակը կտրտուած է խոր հովիտներով, ուրկէ կը հոսին Լուար գետը, անոր վտակ Ալլիէ, եւայլն։

Բարձրաւանդակին վրայ տեղ տեղ կը գտնուին մարած հրաբուխներ. նշանաւոր են՝ Մոն-Դոր և Փիւի-դը-Դոմ հրաբուխները։ Գետահովիտներուն մէջ, մանաւանդ Ալլիէնի հովտին մէջ շատ տեղ կը բղխին հանքային տաք աղբիւրներ։

Կեդրոնական բարձրաւանդակին կլիման խոնաւ է։ Ձմեռը հոն շատ ձիւն կուգայ, ամառն ալ զով կ'ըլլայ և անձրևային։ Հոն կը տարածուին մարգագետիններ և մացառուտներ։ Բոլորովին տարբեր է Լուար և Ալլիէն գետերու հովիտներուն բնութիւնը. կլիման տաք է հոն, բուսականութիւնը՝ հարուստ։ Հոն կան ընկուզենիի և շագանակենիի ամբողջ պուրակներ։

Ուրիշ գանգուածային լեռնախումբ մը կը բռնէ Ֆրանսայի հիւսիս-արեւմտեան անկիւնը.— Բրըթանը թերակղզին և Նորմանտիոյ մէկ մասը։ Ամենաբարձր տեղերն իսկ ծովի մակերեւոյթէն ընդամէնը 300 մէթր բարձր են, իսկ մեծ մասը՝ նոյն իսկ 200 մէթրէն ալ ցած են։ Այս գանգուածին մակերեւոյթը միակերպ է։ Բրըթանի և Նորմանտիոյ կլիման ծովային է։ Բրըթանի մէջ կ'աճին մշտադալար ծառեր՝ մրտենի, դափնի և ճափոնական քամելիա. իսկ խաղող չի հասնիր այնտեղ։ Պտղատու ծառերէն ամէնէն լաւ կ'աճի միայն խնձորենին։ Հոն երկրագործութեամբ զբաղիլ կարելի է, բայց աւելի լաւ կ'աճի խոտը. Բրըթանի և Նորմանտիոյ մարգագետինները կը գրաւեն ընդարձակ տարածութիւններ և միշտ կանանչ են։

Ֆրանսայի երրորդ գանգուածային լեռնախումբը կը կազմեն Վոժերը։ Այս լեռնախումբը կը բարձրանայ Ֆրանսայի և Գերմանիոյ նախկին սահմանին վրայ (Ալզաս)։ Դէպի արեւմուտք նայող լանջերը ծածկուած են փշատերեւ խիտ անտառներով։

Ֆրանսական դաշտավայրերը կը տարածուին Կեդրոնական լեռնախումբին շուրջը՝ երեք կողմէ։ Դէպի հիւսիս կը տարածուի Հիւսիսային Ֆրանսական Դաշտավայրը (որ կը կոչուի նաև Փարիզեան դաշտավայր,

որովհետև մօտաւորապէս անոր կեդրոնը կը գտնուի Փարիզ քաղաքը)։ Այդ դաշտավայրէն կը հոսին Սոմ, Սեն և Լուար գետերը։ Փարիզեան դաշտավայրին հողը արգաւանդ է։ Կլիման մեղմ է։ Ֆրանսայի ամենաբերրի մասն է ասիկա, ուր շատ լաւ կ'աճին ցորեն և շաքարի ճակնդեղ, իսկ հարաւային կողմը՝ նաև խաղող։

Կեդրոնական լեռնաշխարհէն դէպի արեւմուտք կը տարածուի Գարոնի դաշտավայրը։ Անոր մէջտեղէն կը հոսի Գարոն գետը։ Գարոնի գետաբերանը մակընթացութեան և տեղատուութեան շնորհիւ լայնցած է և կը կոչուի Ժիրոնտ։ Կլիման մեղմ է և տաք. հոս կը հասնին ոչ միայն ցորեն և խաղող, այլ և եգիպտացորեն և դեղձ։ Կը բուսնին նաև մշտադալար ծառերու քանի մը տեսակներ, օրինակ՝ խցանակաղնի։ Գարոնի դաշտավայրը մեծ մասով շատ բերրի է։

Կեդրոնական լեռնաշխարհէն դէպի արեւելք և զայն Ժիւրայէն ու Ալպերէն բաժնող հովտի մը մէջ կ'իյնայ Ռոնի դաշտավայրը։ Այդտեղէն կը հոսի Սոն գետը (Ռոնի վտակ), իսկ յետոյ՝ Ռոն գետը։ Կլիման այնքան մեղմ է որ, այնտեղ շատ լաւ կ'աճին խաղող և եգիպտացորեն։ Այդ դաշտավայրին հարաւը կլիման միջերկրականային է։ Այդտեղ կ'աճին մշտադալար թուփեր և ծառեր, որոնցմէ առանձին նշանակութիւն ունի ձիթենին։

Ֆրանսական Ալպերը բաղկացած են շատ մը լեռնաշղթաներէ, որոնք գոյացած են բիւրեղացած (արեւելեան կողմէ) և կրաքարային (դէպի արեւմուտք) տեսակներէ։ Ֆրանսական Ալպերու ամենաբարձր գագաթն է՝ Մոնբլան (ծովի մակերեսէն 5 քլմ. բարձր)։ Ժիւրա լեռնաշղթան ևս կրաքարային ծագում ունի։

Ֆրանսայի հարաւային կողմը, սպանիական սահմանին վրայ, կը բարձրանան Պիրենեան լեռները. ասոնց դէպի Ֆրանսա նայող լանջերը ծածկուած են մարգագետիններով և անտառներով, մինչդեռ սպանիական լանջերը լերկ են։

Ֆրանսայի գրաւած տարածութիւնն է 550.926 քառկ. քլմ.։ Իր բնակիչներուն թիւն է 39 ու կէս միլիոն։ Ազգաբնակութեան ամենամեծ մասը կը կազմեն (ռոմանական ցեղին պատկանող) Ֆրանսացիները, որոնց լեզուն, ֆրանսերէնը, ունի երկու գլխաւոր բարբառ՝ հիւսիսային և հարաւային։ Հիւսիսային բարբառը կը կազմէ ֆրանսական գրական լեզուն։

Ֆրանսայի միայն ծայրերը կ'ապրին նաեւ ուրիշ ազգութիւններ, բայց փոքր չափով. Հարաւ-արեւելեան կողմը՝ իտալացիներ, հիւսիս-արեւելեան կողմը՝ ֆլամաններ (գերման ժողովուրդ), հիւսիս-արեւմուտքը՝ բրըթոններ կամ բրըթանեցիներ. Հարաւ-արեւմտեան կողմը՝ պասկեր։ Նոր կցուած Ալզաս եւ Լօրէն նահանգներուն մէջ կ'ապրին նաեւ բաւական թիւով գերմաններ։

ՖՐԱՆՍԱՑԻՆԵՐՈՒ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ. — Ֆրանսա նախ և առաջ երկրագործական երկիր մըն է: Բնակիչներուն կէսը իր աշխատանքը հողին վրայ կը թափէ, գլխաւորապէս հողէն ստանալով իր ապրուստի միջոցները: Ֆրանսայի ամբողջ տարածութեան կէսէն աւելին ծածկուած է արտերով և այգիներով: Մասնաւորապէս խնամքով մշակուած է Հիւսիսային Ֆրանսական Դաշտավայրը: Ցորենի հունձքը միշտ առատ կ'ըլլայ: Կը մշակեն նաև՝ վարսակ, խոտաբոյսեր, մեծ քանակութեամբ ճակնդեղ:

Սէնի, Լուարի և անոնց վտակներու հովիտներուն մէջ անընդհատ կը տարածուին այգիներ. կը մշակեն՝ խնձորենի, կեռասենի և խաղողի որթ: Եկամտաբեր մեծ աղբիւր կը հանդիսանայ գինեգործութիւնը, որ մասնաւորապէս զարգացած է Սէնի վտակ Մառնի հովտին՝ Շամփանեի նահանգին մէջ: Այստեղ կը պատրաստեն աշխարհահռչակ շամփանեի գինին:

Նկ. 58. — Գինիի հնձնական նկուղ մը Ռէյմսի մէջ (Շամփանեը)

Շատ լաւ մշակուած է նաև Կարոնի դաշտավայրը: Այս տեղի տաք կլիման կը թոյլատրէ մշակել ո՛չ միայն ցորեն, այլ նաև եգիպտացորեն: Այգիները մեծ քանակութեամբ կ'արտադրեն դեղձ և սալոր: Խաղողի այգիները այստեղ աւելի՛ ևս մեծ տեղ կը բռնեն, քան Հիւսիսային

Ֆրանսական դաշտավայրին մէջ: Կարոնի ափերուն տարածուող այգիներէն արտադրուած գինին, որ ծանօթ է Պորտոյի գինի անունով, շատ հռչակաւոր է շամփանեյի հետ միասին:

Խաղողի այգիները աւելի մեծ տարածութիւններ կը գրաւեն Ռոնի դաշտավայրին հարաւային մասին մէջ: Այնչափ առատ գինի կ'արտադրուի այնտեղ որ, գինեգործները երբեմն դժուարութեամբ կրնան ամբողջը ծախել (*): Խաղողի որթէն զատ, Ռոնի հարթութեան հարաւային կողմը կը մշակեն նաև մեծ քանակութեամբ ձիթենի և թթենի: Ձիթապտուղէն կը հանեն ընտիր ձէթ, որ Փրովանս նահանգին անունով «Փրովանսի ձէթ» կը կոչուի և լաւ հռչակ ունի: Ռիվիերայի, այսինքն Միջերկրականի ծովեզերեայ մասին մէջ, Ալպերէն դէպի հարաւ, առատ քանակութեամբ կ'աճին բազմազան ծաղիկներ՝ վարդ, մեխակ, յասմիկ, եայլն: Այս ծաղիկներէն կը պատրաստեն անուշահոտութիւններ:

Նկ. 59 — Ծաղկեմշակութեան տեսարան Ֆրանսայի մէջ

Ֆրանսայի լեռնախումբերը անյարմար են երկրագործութեան: Այդ մասերուն բնակիչները կը զբաղին գլխաւորապէս անասնաբուծութեամբ:

Պրըթանեը և անոր դրացի Նորմանտիան հարուստ են հիւթալի մարգագետիններով: Որով Ֆրանսայի այդ մասերուն մէջ կը ծաղկի

(*) Գինիի արտադրութեամբ Ֆրանսայի հետ կը մրցի միայն Իտալիա:

կարճատեսութիւնը։ Կը բազմացնեն նաև թէ՛ բեռնակի՛ր և թէ՛ արագավազ ընտիր ձիեր։

Նոյնպէս կը մշակուին պտղատու ծառերու, մանաւանդ խնձորենիի այգիներ։

Կեդրոնական լեռնաշխարհի անտառային մասը խոր գետահովիտներն են։ Գետեզերքները կը տարածուին բազմաթիւ այգիներ և շագանակի պուրակներ. ինչձ գիւղացիները հացի փոխարէն շագանակ կը գործածեն։ Իսկ Կեդրոնական լեռնաշխարհի բարձր սարահարթերը ամայի են. ձմեռը հոն ձիւնը երկար ժամանակ նստած կը մնայ։ Գարնան հովիւները հոն կը քշեն հովիտներէն բերուած ոչխարի անհամար հօտեր և հոն կ'արածեցնեն մինչև աշուն. ոչխարի կաթէն կը պատրաստեն ընտիր պանիր։

Ֆրանսայի եզերքները ողողող ծովերը հարուստ են ձուկերով, ուստի և ծովեզերեայ բնակիչներու համար, մանաւանդ Պրըթանիայի մէջ, ձկնորսութիւնը ապրուստի կարևոր օժանդակ միջոց մըն է։

Հանքագործութիւնը Ֆրանսայի մէջ կարևոր զբաղումներէն մէկն է։ Ֆրանսա հարուստ է երկաթահանքերով, մանաւանդ ներկայիս՝ երկաթահանքերով ճոխ Ալզաս-Լորէնը իրեն կցուելէն ետքը։ Երկաթի արտադրութեան կողմէ Ֆրանսա ներկայիս Եւրոպական պետութիւններու շարքին առաջին տեղը կը գրաւէ. ետ կը մնայ միայն Միաց. Նահանգներէ։ Պելճիքայի սահմանին մօտ Ֆրանսա ունի քարածուխի հանքեր։ Երկաթ և քարածուխ կը ստացուին նաև Կեդրոնական լեռնաշխարհի մէջ, Լուարի և Ալլիէի հովիտներէն։ Զարգացած է նաև ճարտարարուեստը։ Գործարանային շատ ապրանքներ կ'արտածուին Ֆրանսայէն ուրիշ երկիրներ։ Ֆրանսայի մէջ պատրաստուած մետաքսէ գործուածքները և արդուզարդի ու նորոյթի բազմատեսակ առարկաները մեծ հռչակ ունին։ Ֆրանսական ապրանքները ընդհանրապէս ուշագրաւ են իրենց նրբութեամբ, ճաշակով և չքեղութեամբ։ Արտաքին առևտուրի շրջանառութեամբ Ֆրանսան ընդհ. պատերազմէն առաջ ետ կը մնար Անգլիայէն, Գերմանիայէն և Միացեալ-Նահանգներէն, իսկ ներկայիս՝ միայն Միացեալ-Նահանգներէն և Անգլիայէն։

Հաղորդակցութեան միջոցները Ֆրանսայի մէջ շատ զարգացած են։ Բացի երկաթուղիի գիծերու խիտ ցանցէն, անոր մէջ կան յարմարաւոր խճուղիներ։ Ֆրանսական գետերը մեծ չեն, ուստի և բնականէն յարմար չեն նաւարկութեան համար. բայց ֆրանսացիները խորացուցած են այդ գետերը և իրարու հետ միացուցած բազմաթիւ ջրանցքներով։

Նշանաւոր են՝ Պուրկոնեի ջրանցքը՝ որ կը միացնէ Սէն գետը Ռոնի

վտակ Սոնի հետ. Կեդրոնական ջրանցքը, որ կը միացնէ Լուար գետը կրկին Սոնի հետ. Հարաւային ջրանցքը որ կը միացնէ Գարոնը Ռոնի և Միջերկրական ծովի հետ։

Ֆրանսայի առևտրական նաւատորմը բաւական մեծ է. այդ կողմէ Ֆրանսա ներկայիս ետ կը մնայ միայն Անգլիայէն և Մ. Նահանգներէն։ Ֆրանսական նաւերը կը լողան դէպի հեռաւոր երկիրներ։

Միւս պետութիւններու հետ մրցելուն արգելք կը հանդիսանայ այն իրողութիւնը որ՝ Ֆրանսայի ազգաբնակչութիւնը վերջին տասնամեակներուն մէջ շատ դանդաղ կ'աճի։ Նորածիններու թիւը գրեթէ մեռնողներու թիւին հաւասար է հոն, նոյն իսկ տարիներ կ'ըլլան որ մեռնողներու թիւը աւելի՛ է նորածիններու թիւէն։ Մինչդեռ Եւրոպայի մնացած բոլոր պետութիւններու ազգաբնակութիւնը անընդհատ և արագ կերպով կ'աճի։

1872 թուականին ունէին՝		իսկ 1920 ին » նէին՝	
Ֆրանսա	36 միլ. բնակիչ	Ֆրանսա	39 ½ միլ. բնակիչ
Անգլիա	33 » »	Անգլիա	47 » »
Գերմանիա	42 » »	Գերմանիա (*)	63 » »

Ֆրանսացիները ընդհանրապէս հարուստ են, բարեկեցիկ կեանք ունին։ Ֆրանսացի գիւղացիները ունին ո՛չ միայն սեփական հող, տուն և անասուններ, այլ շատերը ունին նաև բաւական դրամ։ Անոնք այդ դրամները խնայողական սնտուկը կամ դրամատունը կը դնեն, իսկ այս հաստատութիւններն ալ իրենց կողմէ այդ դրամները փոխ կուտան ուրիշ պետութիւններու։ Ֆրանսական անհամար դրամագլուխներ դրուած են օտարերկրեայ զանազան ձեռնարկներու մէջ։ Պատերազմին հետևանքով սակայն ֆրանսացիներու բարեկեցութիւնը ևս տուժած է, մանաւանդ որ շարք մը նահանգներ աւերուեցան կռիւներու ընթացքին։

Ֆրանսացիները աշխատասէր, խնայող և հաշուագէտ մարդիկ են։ Դարերէ ի վեր մեծ հարստութիւններ դիզած են Ֆրանսայի մէջ և ժառանգութիւն թողած սերունդէ սերունդ։

Ժողովրդական կրթութիւնը Ֆրանսայի մէջ բարձր է։ Տարրական, միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներ շա՛տ կան հոն։ Ֆրանսացի գիտնականները և գրողները համաշխարհային հռչակ ունին։ Ֆրանսերէն գրքերէն շատերը կը թարգմանուին եւրոպական և այլ լեզուներով։ Սակայն ժողովրդական կրթութեան մէջ գերմանացիները ֆրանսացի-

(*) Հակառակ որ ընդհանուր պատերազմէն հետևանքով Ալզաս-Լորէնը Գերմանիայէն նորէն Ֆրանսայի անցեր է։

ներէն աւելի առաջ գացած են։ Ֆրանսայի մէջ 1000 նորակոչ զինուորներէն 35ը անուս կ'ըլլան, իսկ Գերմանիոյ մէջ՝ 3000 հոգիէն միայն 1ը։

Թէև տարրական կրթութիւնը Ֆրանսայի մէջ պարտադիր է, բայց դեռ անուսներ կան ֆրանսացիներուն մէջ, գլխաւորապէս այն պատճառով որ, դպրոցներուն մէկ խաչըր ժամը երկար ատեն կը գտնուէր կաթոլիկ կղերին ձեռքը։ Ներկայիս դպրոցները ամէնքն ալ աշխարհիկ են։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.— Ֆրանսան հանրապետութիւն է։ Երկրին համար օրէնքներ մշակելու իրաւունքը կը պատկանի Ազգային ժողովին (Փարլըման), որ բաղկացած է օրէնսդրական երկու հաստատութենէ (պալատէ). 1. «Պատգամաւորներու ժողով», որուն անդամները կ'ընտրուին ամբողջ ժողովուրդէն՝ չորս տարուան համար. 2. Ծերակոյտ (սէնա), որուն անդամները կ'ընտրուին 9 տարուան համար՝ յատուկ յանձնաժողովներու կողմէ։ Պետութեան ներկայացուցիչ կը հանդիսանայ հանրապետութեան Նախագահը, որ կ'ընտրուի «Ազգային ժողով»էն՝ 7 տարուան պաշտօնավարութեան համար։

Հանրապետութեան նախագահն է որ յարաբերութիւն կը պահէ օտար պետութիւններու հետ. ան է որ կը նշանակէ նախարարները՝ որոնք կը կառավարեն երկիրը եւ պատասխանատու են ժողովրդական ներկայացուցիչներուն (փարլըմանի անդամներուն) առջեւ։ Նախարարները իրենց պաշտօնին վրայ կրնան մնալ միայն այնչափ ժամանակ՝ որչափ կը վայելեն փարլըմանի վստահութիւնը. հակառակ պարագային պարտաւոր են հրաժարիլ։

Ֆրանսայի մայրաքաղաքն է՝ **ՓԱՐԻԶ** (Իլ-տը-Ֆրանս նահանգին մէջ)։ Փարիզ Ֆրանսայի սիրտն է։ Հոն կը գտնուի Խորհրդարանը (Փարլըման), հոն կը նստի հանրապետութեան նախագահը։ Փարիզ հսկայական, համաշխարհային քաղաք է, ունի 3 ½ միլիոն բնակիչ։ Իր մեծութեամբ Փարիզ եւ կը մնայ միայն Լոնտոնէն և Նիւ-Եորքէն։ Փարիզ կը գտնուի Ֆրանսական դաշտավայրին կեդրոնը, Սէն գետին և անոր վտակ Մառնի խառնարանին մօտ։ Փարիզ միացած է Ֆրանսայի բոլոր մասերուն հետ երկաթուղիներով, գետերով ու ջրանցքներով։ Ոչ մէկ պետութեան մէջ մայրաքաղաքը չունի այն մեծ նշանակութիւնը, ինչ որ ունի Փարիզ՝ Ֆրանսայի համար։ Փարիզի մէջ կը գտնուին ոչ միայն պետական գլխաւոր հիմնարկութիւնները, այլ և հոն կեդրոնացած են դպրոցական ամենալաւ հաստատութիւնները, գրադարանները, թանգարանները, պատկերասրահները և թատրոնները։ Փարիզի մէջ կը գտնուի ֆրանսական ամենալաւ համալսարանը՝ Սօրպօնը։ Հոն կը հրատարակուին ֆրանսերէն ամէնէն կարեւոր գիրքերը, հանդէսները և լրա-

գիրները։ Հոն է կեդրոնացած Ֆրանսայի մէջ պատրաստուած ամէն տեսակ ապրանքներու առեւտուրը։ Ասոնցմէ զատ, Փարիզի մէջ բազ-

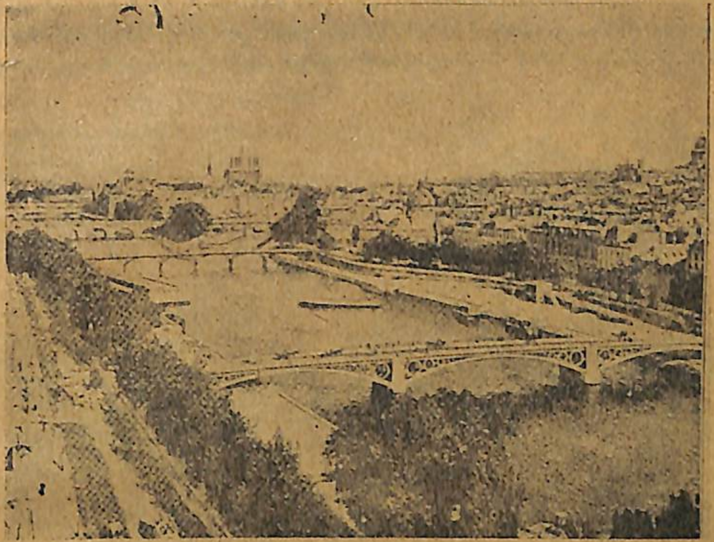

Նկ. 60. — Փարիզեան տեսարան

մազան գործարաններ և արհեստանոցներ աւելի շատ կան, քան թէ ֆրանսական որ և է ուրիշ քաղաքի մէջ։ Այս բոլորին պատճառով, իմացական կարողութիւններու տէր բոլոր ֆրանսացիները առհասարակ կը ձգտին դէպի Փարիզ, հոն ի գործ դնելու համար իրենց ոյժերը։ Այս հանգամանքը օգուտ կը բերէ մայրաքաղաքին, բայց վնաս է գաւառական քաղաքներուն։

Փարիզ կը տարածուի Սէն գետին երկու ափերը, որոնք միացած են իրարու հետ բազմաթիւ կամուրջներով։ Քաղաքին ամենահին մասը կը գտնուի կեդրոնը, փոքր կղզիի մը վրայ։ Հոտ կառուցուած է **Աստուածամօր Փարիզեան մայր եկեղեցին** (Notre Dame de Paris)։

Նկ. 61.— Փարիզի Մայր Եկեղեցին

Քաղաքին ամէնէն եռուն փողոցները կը գտնուին Սէնի աջ ափը։ Հոտ առտուն կանուխէն սկսած մինչեւ ուշ գիշեր կ'երթեւեկեն բազմաթիւ կառքեր, ինքնաշարժներ. ելեքտրական հանրակառքեր, եւայլն։ Փարիզի մէջ կայ նաեւ ստորերկրեայ ելեքտրական

կառաշար (métropolitaine)։ Կան երկար շարքերով շքեղ խանութներ եւ այնպիսի մեծ վաճառատուներ, որոնք ամբողջ շէնքեր կը գրաւեն եւ ունին հարիւրաւոր, նոյնիսկ հազարաւոր աշխատաւորներ։ Հոն կեդրոնացած են նաեւ քաղաքին թատրոնները, սրճարանները, որոնք իրիկունները շատ լաւ կը լուսաւորուին եւ լեցուն են ժամանցի համար դիմող հասարակութեամբ։ Սէնի աջ ափին վրայ կը գտնուի

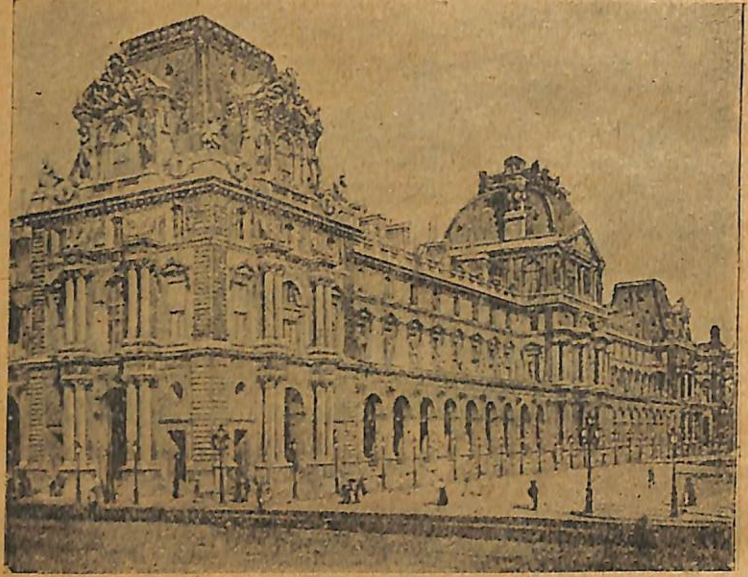

Նկ. 62. — Լուվրի թանգարանը Փարիզի մէջ

նաեւ **Լուվրը**՝ որ մեծ արքունիք մըն է. այդտեղ առաջ կ'ապրէին Ֆրանսայի թագաւորները, իսկ ուր այժմ կը գտնուին զանազան թանգարաններ եւ պատկերասրահներ։

Սէնի ձախ ափին վրայ կը գտնուին ծերակոյտը, պատգամաւորներու ժողովը, համալսարանը, գրեթէ միացած բոլոր բարձրագոյն դպրոցները, որոնք կեդրոնացած են «Լատինական» (Quartier Latin) կոչուած թաղին մէջ, ուր կը բնակին բազմաթիւ ուսանողներ։ Այդտեղ կը գտնուի Մարսեան դաշտը, ուր կը կազմակերպուին համաշխարհային ցուցահանդէսներ։ Այդտեղ է աշխարհիս ամենաբարձր աշտարակը, Էյֆէլը (300 մէթր բարձր)։ Այդ աշտարակին կատարէն դիտողին առջեւ կը բացուի ամբողջ Փարիզը՝ 50 քմ. շրջակայքով։ Այնտեղէն կ'երեւան քաղաքին գործարանային արուարձանները, այգիները, ընդարձակ փարքերը։

Փարիզի արուարձաններէն նշանաւոր են՝ **Վէրսայլ**, շքեղ այգիներով եւ արքունիքներով, **Սէվր**՝ պետական յախճապակիի գործարանով։

Որովհետեւ Փարիզի նշանակութիւնը Ֆրանսայի համար վերին աստիճանի մեծ է, ուստի և շատ լաւ ամրացուած է. քաղաքը շըր-

ջապատուած է խրամատով և բերդապարիսպով։ Անկէ զատ, պաշտպանուած է բազմաթիւ մարտկոցներով։

Հավր՝ նաւահանգիստ է Սէնի գետաբերանին մօտ։

Ռուան՝ գործարանային քաղաք է եւ նաւահանգիստ Սէնի վրայ։

Լիլ՝ գործարանային մեծ քաղաք է պելճիքական սահմանին մօտ՝ քարածուխի հարուստ հանքերով։ Նշանաւոր է հիւսուածեղէնի արդիւնագործութեամբ եւ մետաղաձուլական գործարաններով։

Նկ. 63. — Վէրսայլ

Ռէյմս՝ Շամփանեը նահանգին մէջ. նմանապէս գործարանային քաղաք է։

Ռէյմս կեդրոնն է շամփանեը գինիին առեւտուրին։ Այդ գինին մեծ չափերով կը պատրաստուի քաղաքին շրջակայքը եւ կը պահուի գետնի տակ փորուած հսկայական նկուղներու մէջ. կան մինչեւ 13 քիլոմէթր երկայնութիւն ունեցող նկուղներ։

Պուլոն եւ **Քալէ**, նաւահանգիստներ են, ուրկէ կ'երթեւեկեն Անգլիա։ Քալէէն մինչեւ Տուվր նաւահանգիստը (Անգլիա) շոգենաւը կ'երթայ ընդամէնը մէկ ու կէս ժամուան մէջ։

Շէրպուրկ՝ պատերազմական նաւահանգիստ է։

Պրէսթ՝ նմանապէս պատերազմական նաւահանգիստ է. ունի նաւարաններ, ուր կը շինեն զրահաւոր նաւեր, մարտանաւեր եւ պատերազմական ուրիշ նաւեր։

Նանթ՝ նաւահանգիստ է Լուարի գետաբերանին մօտ։

Պորտօ՝ նաւահանգիստ է Ժիրոնտի վրայ. մակընթացութեան շնորհիւ մատչելի է ովկիանոսի նաւերուն համար։ Հոս է կեդրոնը «Պորտօ» գինիի արտադրութեան եւ առեւտուրին։

Թուլուզ՝ Կառոնի եւ «Հարաւային ջրանցքի» միացման տեղը։ **Մոնփէլիէ**՝ Միջերկրականի եզերքը։ Ասոնք հարաւային Ֆրանսայի մէջ ճարտարարուեստական նշանաւոր քաղաքներ են. ունին համալսարան։

ԼԻՕՆ՝ մեծ քաղաք է (մօտ 500 հազար բնակիչով). կը գտնուի Րօն գետին և անոր վտակ Սոնի խառնարանին մօտ։ Ո՛չ միայն Ֆրան-

սայր, այլ և ամբողջ աշխարհի մէջ մետաքսագործութեան ամենանշանաւոր կեդրոնն է։

Նկ. 64. — Ռէյմսի Մայր եկեղեցին

ԲՐԷԶՕ՝ «Կեդրոնական ջրանցքին» վրայ, մետաղաձուլական հսկայական գործարանով։

ՎԻՇԻ՝ բուժավայր է Ալլիէ գետին վրայ. ունի հանքային տաք աղբիւրներ։

ՄԱՐՍԷՅԼ՝ իր մեծութեամբ Ֆրանսայի երկրորդ քաղաքն է (ունի 500 հազարէ աւելի բնակիչ)։ Նշանաւոր նաւահանգիստ է՝ հաղորդակցութիւն պահպանելու համար Ասիոյ և Ափրիկէի հետ։

ԹՈՒԼՕՆ՝ պատերազմական նաւահանգիստ է Միջերկրականի ծովեզերքը։

ԱՆԳԼԻԱ

կամ

ՄԵԾՆ-ԲՐԻՏԱՆԻՈՅ ԵՒ ԻՌԼԱՆՏԱՅԻ ՄԻԱՑԵԱԼ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ. — Անգլիան եւրոպական պետութիւններու մէջ միանգամայն առանձին դիրք մը կը գրաւէ։ Ծովային պետութիւն մըն է ան, ամբողջապէս կղզիներու վրայ հիմնուած։ Այդ կղզիներն են՝ Մեծն Բրիտանիա՝ որ մեծագոյն կղզին է Եւրոպայի, Իռլանտա, և շատ ուրիշ մանր կղզիներ։ Ասոնցմէ նշանաւոր են. հիւսիսը՝ Հիբրիտեան, Շեթլանտեան, Օրկնեան կամ Օրկնէյեան կղզիները. իսկ հարաւը՝ Ուայթ և Նորմանտեան կղզիները։ Ամբողջ Անգլիոյ (առանց գաղութներու) տարածութիւնն է 315 հազար քառ. քլմ.։

Այդ բոլոր կղզիները ցամաքային ծագում ունին և իրենց բնութեամբ նման են մայր ցամաքի այն մասերուն, որոնց մօտ կը գտնուին։ Մեծն-Բրիտանիա կղզին հարաւային մասը նման է Ֆրանսային, իսկ հիւսիսային մասը՝ Սկանտինաւեան թերակղզին (*)։

Մեծն-Բրիտանիա կղզին հարաւ-արեւելեան կողմը կը տարածուի դաշտավայր մը. որու մէջէն կը հոսի Անգլիոյ ամենամեծ գետը՝ Թայմզ, իսկ ծայրերէն՝ Սեւեռն ու Տրենտ գետերը։ Այդ դաշտավայրը բլրաշատ է և արգաւանդ։ Ամառը օդը տաք կ՚ըլլայ, աշնան և ձմեռը երկինքը ամպամած է. իսկ երկիրը պատուած թանձր մառախուղով։ Այդ տեղ ես, ինչպէս Ֆրանսական դաշտավայրին մէջ, շատ լաւ կ՚աճի ցորենը և բուսական լաւ խնձորենին։

Մեծն-Բրիտանիոյ հարաւ-արեւմտեան կողմը կը գտնուի Քորնուօլ գանգուածային լեռնախումբը, որ իր կազմութեամբ, կլիմայով և բուսականութեամբ նման է հարեւան Գրրթանեայի (Ֆրանսայի մէջ։)

(*) Փա-տը-Գալէ նեղուցի խորութիւնը ընդամէնը 20 մէթր է։ Եթէ Գերմանական ծովու մակերեւոյթը 20-25 մէթր իջնէր, այն ժամանակ Բրիտանական կղզիները կը միանային Հիւսիսային Գերմանիոյ եւ Ֆրանսայի հետ ու կը դառնային մայր ցամաքի մասերը։

Հիւսիսային կողմը ՍԿՈՎՏԻՈՅ մէջ, կը տարածուին Սկովտիական լեռները, որոնք իրենց կազմութեամբ ընդհանրապէս նման են Սքանտինաւեան լեռներուն: Սկովտիական լեռները, մանաւանդ անոնց մէջ ամենաբարձրերը՝ Գրամպեան լեռները, յարմար չեն մարդկային բնակութեան համար: Երկրագործութեամբ պարապիլ կարելի է այդտեղ միայն լեռնագոգերու մէջ:

Մեծն-Բրիտանիոյ միջին մասին մէջ, աւելի արեւմտեան ափերու մօտ, կը բարձրանան Փեննինեան կամ Փիկ լեռները և Ուէլս: Այս վերջինին գագաթն է՝ Սնոտոն (1 քիլոմէթր բարձր.): Այդ լեռներն ևս, Սկովտիական լեռներու նման, լերկ են և բուսականութենէ գրեթէ բոլորովին զուրկ:

ԻՐԼԱՆՏԱՆ նման է Մեծն-Բրիտանիոյ միայն իր ծայրերով, ուր կը բարձրանան զանգուածային լեռներ: Մնացած ամբողջ տարածութիւնը ճահճոտ դաշտավայր է,— այնքան հարթ, որ հոն հոսող Շանոնն գետը դժուարութեամբ կը հոսի դէպի ծով և իր ճանապարհին կը գոյացնէ քանի մը լիճեր: Իրլանտայի կլիման ծովային է: Արեւմտեան հովերը Կըլֆսթրիմի կողմէն կը բերեն տաք, գոլորշիառատ օդ, որ քիչ մը պաղելով ամպի և մառախուղի կը փոխուի:

Այնտեղ կ'աճին մշտադալար մրտենիներ եւ դափնիներ: Հացահատիկները շատ քիչ հունձք կուտան, լաւ կ'աճի միայն գետնախնձորը: Սակայն մարգագետինները հիւթաշատ խոտով ծածկուած են, միշտ մուգ-կանանչ. ամբողջ տարին անընդհատ խոտ կը բուսնի այնտեղ: Այս պատճառաւ է որ Իրլանտան «կանանչ կղզի» կը կոչուի:

Անգլիան վերին աստիճանի հարուստ է հանքերով: Մեծն-Բրիտանիոյ լեռները լեցուն են քարածուխի և երկաթի հանքերու հաստ շերտերով: Անգլիան գտնուելով կղզիներու վրայ, յարմար դիրք ունի առեւտրական յարաբերութիւն պահելու ուրիշ երկիրներու հետ: Այդ դիրքը նաև աւելի անվտանգ կը դարձնէ պետութեան ապահովութիւնը:

ԱՆԳԼԻԱՑԻՆԵՐՈՒ ԶԲԱՂՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ԿԵԱՆՔԸ.— Անգլիոյ բնակիչներու թիւն է՝ 47 միլիոն: Միմիայն Մեծն-Բրիտանիա կղզին այնքան բնակիչ ունի, որքան ամբողջ Ֆրանսան, որ իր տարածութեամբ Անգլիայէն գրեթէ երկու անգամ մեծ է: Ազգաբնակութեան խտութեան նայելով՝ Անգլիան ետ կը մնայ միայն Բելճիքայէն և Հոլանտայէն: Բնակիչներու մեծ մասը՝ $^{8}/_{16}$ ը կը կազմեն անգլիացիները, որոնք կը պատկանին գերման ժողովուրդներու անգլօ-սաքսոն ճիւղին: Ազգաբնակութեան $^{1}/_{10}$ ը սկովտիացիներ են, $^{1}/_{10}$ ն ալ իրլանտացիներ:

Այս վերջին ազգութիւնները մնացորդներն են կելտերու, որ երբեմն կ'ապրէին Մեծն-Բրիտանիա եւ Իրլանտա կղզիներու վրայ. բայց անոնք վերջիվերջոյ խառնուեցան մայր ցամաքէն եկած գերմաններու հետ: Այժմու սկովտիացիները եւ իրլանտացիները մեծ մասով կը խօսին անգլերէն: Կելտերէն բարբառներ պահուած են կարգ մը տեղերու մէջ միայն՝ Սկովտիոյ հիւսիսային եւ Իրլանտայի հիւսիս-արեւելեան կողմը, նաեւ Ուէլսի լեռներու մէջ:

Ազգաբնակութեան մեծ մասը (60 %) կը հետեւի անկլիքան եկեղեցւոյ (*) դաւանութեան: Իրլանտացիները կաթոլիկ են: Անգլիոյ մէջ կան նաև բազմաթիւ մանր աղանդներ, որոնք միւս դաւանութիւններու հաւասար ազատութիւն կը վայելեն:

Անգլիացիներու գլխաւոր զբաղումներն են հանքագործութիւնը և ճարտարարուեստը:

Հանքագործութիւնը Անգլիոյ մէջ շատ զարգացած է: Երկաթի արտադրութեամբ Անգլիան ետ կը մնայ միայն Միացեալ Նահանգներէ և Ֆրանսայէ. իսկ քարածուխի արտադրութեամբ՝ Միացեալ Նահանգներէ:

Անգլիոյ երկաթահանքերը սկսած են սպառիլ: Իսկ քարածուխ Անգլիոյ մէջ շատ կայ. մեծ քանակութեամբ քարածուխ կ'արտածեն ուրիշ երկիրներ:

Գործարանային արդիւնագործութեան զարգացման կողմէ Անգլիան Եւրոպայի առաջին պետութիւնն է: Այդ արդիւնագործութիւնը Անգլիոյ մէջ սկիզբ առած է: Անգլիացիներն են որ գտած են շոգեմեքենան, անոնք գտած են նաև՝ մանելու, ոստայնանկութեան և ուրիշ տեսակ մեքենաներ: Անգլիացիները հիմնեցին առաջին գործարանները: Անգլիական գործարաններու մէջ կ'արդիւնագործուին եւրոպական բոլոր երկիրներու մէջ արտադրուող բամպակին կէսէն աւելին: Այդ կողմէն Անգլիա Մ. Նահանգներէն ևս առաջ է: Անգլիական գործարաններու մէջ պատրաստուած կերպասը կը բաւէ ամբողջ մարդկութեան կէսէն աւելին:

Անգլիոյ մէջ մեծ քանակութեամբ կը պատրաստուին նաև բրդեղէն ու կտաւեղէն, որ աչքի կը զարնեն իրենց նրբութեամբ ու ամրութեամբ:

Կերպասեղէնի արդիւնագործութիւնէն յետոյ երկրորդ տեղը կը բռնէ մետաղագործութիւնը,— շոգեմեքենաներու, վակոններու, ծովային նաւերու և զանազան մեքենաներու արտադրութիւնը: Անգլիական մեքենաները, զանազան գործիքները և մետաղեայ մանր ապրանքները

(*) Անկլիքան կամ եպիսկոպոսական եկեղեցին բողոքական եւ կաթոլիկ եկեղեցիներու միջին տեղը կը բռնէ. դաւանութեամբ ան բողոքականութեան մօտ է, իսկ ծիսակատարութեամբ եւ եկեղեցական պաշտօնէութեամբ՝ կաթոլիկութեան:

(տեղ, գրիչ, դանակ և այլն) լաւ հռչակ ունին և կ'արտածուին եւրոպական բոլոր երկիրները և ուրիշ աշխարհամասեր:

Անգլիական շոգեմեքենաներ կը բանեցնեն ոչ միայն Անգլիոյ մէջ այլ եւ Եգիպտոս, Հնդկաստան, Հարաւային Ափրիկէ եւ ուրիշ երկիրներ։ Անգլիական նաւաշինարաններու մէջ կը պատրաստուէին, ընդհանուր պատերազմէն առաջ, ծովային բոլոր նաւերու 3/4 ը, իսկ ներկայիս 1/2 ը։ Ամէն տարի Անգլիոյ մէջ աւելի նաւ կը շինուի քան մնացած բոլոր երկիրներուն մէջ՝ միասին։ 1914 էն սկսած Մ. Նահանգները այդ ճիւղին մէջ կը ձգտին Անգլիոյ հասնիլ։ (Տե՛ս վարի աղիւսակը)։

Գործարանային արդիւնագործութեան մէջ կ'աշխատի Անգլիոյ ամբողջ ազգաբնակութեան կէսէն աւելին, որ և այդ պատճառով կեդրոնացած է քաղաքներուն մէջ: Անգլիոյ մէջ քիչ կան գիւղեր և աւաններ. այդտեղ կ'ապրի ամբողջ ազգաբնակութեան ընդամենը 1/8 ը: Գիւղատնտեսութիւնը Անգլիոյ մէջ երկրորդական նշանակութիւն ունի: Երկրագործութենէ աւելի նշանակութիւն ունի Անգլիոյ մէջ անասնաբուծութիւնը, որ աւելի շահաբեր է երկրին համար:

Ծովափնեայ բնակիչներու համար մեծ նշանակութիւն ունի ձկնորսութիւնը:

Երկրագործութիւնը, անասնաբուծութիւնը եւ ձկնորսութիւնը Անգլիոյ ամբողջ ազգաբնակչութեան համար միայն փոքր չափով սնունդի միջոցներ կը հայթայթեն. օրինակ՝ Անգլիոյ մէջ ստացուած հացահատիկները հազիւ 2 ամիս կը բաւեն ազգաբնակչութեան. այդ պատճառով ուրիշ երկիրներէ Անգլիա կը ներածուին մեծ քանակութեամբ կենսամթերքներ:

Արտաքին առեւտուրի շրջանառութեամբ Անգլիան առաջին պետութիւնն է երկրագունդի վրայ: Բացի կենսամթերքներէն կը ներածուին գլխաւորապէս հում նիւթեր արդիւնագործութեան համար, իսկ կ'արտածուին՝ գործարանային ապրանքներ:

Անգլիոյ առեւտուրի զարգացման կը նպաստէ իր ծովային նաւատորմը, որ բաղկացած է տասնեակ հազարաւոր շոգենաւերէ և առագաստանաւերէ: Անգլիացիները շատ լաւ ծովագնացներ են. անգլիական նաւերը կ'երթեւեկեն երկրագունդի բոլոր ծովամասերը և այնքան բեռ կը փոխադրեն, որքան գրեթէ եւրոպական միացած բոլոր պետութիւններու պատկանող նաւերը միասին:

Համաշխարհային նաւաշինութիւնը

(Առեւտրական նաւեր, 1000 ական թոներով հաշուուած)

(1 թոնը = 1000 քլկրմ.)

Երկիրներ	1914 թ.	1920 թ.	յաւելում + նուազում —
Անգլիա (Միաց. Թագ.)	18.892	18.111	— 781
Բրիտանակ. կալուածներ.	1.632	2.032	+ 400
Միաց. Նահանգներ	4.287	14.525	+ 10.238
Ֆրանսա	1.922	2.963	+ 1 041
Գերմանիա	5.135	419	— 4.716
Նորվէկիա	1.957	1.980	+ 23
Ճաբոն	1.708	2.996	+ 1. 288
Իտալիա	1.430	2.118	+ 688
Հոլանտա	1.472	1.773	+ 301

Հաղորդակցութեան ճամբաները Անգլիոյ մէջ օրինակելի են:

Անգլիոյ գետերը թէպէտ երկայն չեն, բայց ջրառատ են և նաւարկելի: Գետաբերաններր, շնորհիւ ծովային մակընթացութեան, մատչելի են ծովային մեծ նաւերու համար: Գետերու վերին հոսանքները միացած են իրարու հետ ջրանցքներով: Շրջապատուած ըլլալով ծովով, Անգլիա ունի շարք մը նպաստաւոր նաւահանգիստներ, որոնք երբեք չեն սառիր:

Շնորհիւ իր ճարտարարուեստին, հաղորդակցութեան ճանապարհներու և առեւտուրի զարգացման՝ Անգլիա ամբողջ Եւրոպայի ամենահարուստ երկիրն է. միայն թէ՝ երկրի հարստութիւնները բաժնուած են այնպէս անհամաչափ կերպով, ինչպէս ո՛չ մէկ ուրիշ երկրի մէջ: Գործարաններու և առեւտրական ձեռնարկութիւններու մեծ մասը կը գտնուի միլիոնատէրերու ձեռքը. միլիոնատէրերուն կը պատկանի Անգլիոյ մէջ նաև հողին մեծ մասը: Հողատէր գիւղացիներ Անգլիոյ մէջ քիչ կան. իսկ հողը կապալով վերցնող ագարակապանները կախում ունին խոշոր կալուածատէր-լորտերէն: Լորտերը կը ճնշեն գիւղացիները՝ մանաւանդ Իրլանտայի մէջ: Համեմատաբար աւելի լաւ դրութեան մէջ կը գտնուին գործարանային բանուորները, որովհետև աշխատավարձը Անգլիոյ մէջ աւելի բարձր է, քան Եւրոպայի մէկ ուրիշ մասին մէջ. ապրուստի միջոցներն ալ աժան են բաղդատաբար:

Աշխատանքը գործարաններու և հանքահորերու մէջ ծանր է, բայց համեմատաբար շատ երկար չի տեեր, — օրուան մէջ 8—9 ժամ: Կիրակնօրեայ հանգիստը ո՛չ մէկ երկրի մէջ այնպէս խստութեամբ չի պահուիր, ինչպէս Անգլիոյ մէջ:

Կիրակի օրերը բոլոր գործարանները, խանութները եւ նոյնիսկ թատրոնները գոց են. թղթատարատունը եւս փակ կը մնայ. նոյնիսկ երկաթուղային երթեւեկութիւնը գրեթէ կը դադրի. կ'երթեւեկեն միայն արագընթաց շոգեկառքեր:

Ժողովրդական կրթութիւնը Մեծն-Բրիտանիոյ մէջ շատ առաջ գացած է, իսկ Իրլանտայի մէջ՝ ոչ բաւարար չափով: Բացի տարրական դպրոցներէն՝ ամէն մէկ վայրի մէջ հիմնած են երեկոյեան դասընթացքներ չափահասներու համար: Միջնակարգ և արհեստագիտական դպրոցներ շատ

կան։ Անգլիացիները մասնաւոր ուշադրութիւն կը դարձնեն ֆիզիքական դաստիարակութեան վրայ. մարմնամարզական խաղերը դպրոցներու մէջ պարտադիր են։ Անգլիացի գրողները եւ գիտնականները համաշխարհային հռչակ կը վայելեն, — ինչպէս գերմանացի եւ ֆրանսացի գրողները եւ գիտնականները։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ. — *Մեծն Բրիտանիոյ եւ Իրլանտայի Միացեալ Թագաւորութիւնը բաղկացած է երեք գլխաւոր մասերէ՝ բուն Անգլիա, Սկովտիա եւ Իրլանտա։ Առաջ ասոնք առանձին-առանձին պետութիւններ եղած են, իսկ այժմ միեւնոյն թագաւորութեան մասերը կը կազմեն։ Ասոնց մէջ ամենանշանաւորն է Բուն Անգլիան, որու անունով կը կոչուի ամբողջ Միացեալ Թագաւորութիւնը։*

ԻՐԼԱՆՏԱՆ 1922*էն սկսած* ազատ պետություն *է. ճանչցուած, համաձայն Անգլիոյ եւ Իրլանտայի միջեւ կնքուած համաձայնութեան։ Իրլանտա կը ճանչնայ Անգլիոյ Թագաւորին վեհապետութիւնը, բայց ունի իր սեփական խորհրդարանը եւ կառավարութիւնը, զօրքը, դրամը եւայլն։ Իրլանտան կատարելապէս ինքնօրէն պետութիւն է ներկայիս։*

Անգլիոյ իշխանութեան գլուխ են կանգնած՝ թագավորը *եւ* խորհրդարանը *(փարլըման)։ Անգլիոյ Թագաւորը չունի աւելի իշխանութիւն, քան Ֆրանսայի հանրապետութեան նախագահը։ Ան նախարարներ կը նշանակէ, որոնք սակայն իշխանութիւնը կը պահեն իրենց ձեռքը մինչեւ այն ժամանակ, քանի դեռ փարլըմանը վստահութիւն կը տածէ անոնց. հակառակ պարագային նախարարները պարտաւոր են հրաժարիլ։ Անգլիական փարլըմանը բաղկացած է երկու պալատէ՝ Վերին կամ Լորտերու պալատ, եւ Ստորին կամ Համայնքներու պալատ։ Համայնքներու պալատը ժողովուրդին կողմէն ընտրուած պատգամաւորներու օրէնսդրական ժողովն է. ան աւելի նշանակութիւն ունի, քան լորտերու պալատը, որ բաղկացած է ազնուականներու՝ լորտերու եւ բարձր հոգեւորականութեան ներկայացուցիչներէն։ Անգլիական փարլըմանը ամենահինն է Եւրոպայի մէջ. ան հիմնուած է 13րդ դարուն, մինչդեռ եւրոպական միւս պետութիւններու փարլըմանները հիմնուած են 19րդ դարուն։*

Անգլիոյ մայրաքաղաքն է՝ **ԼՈՆՏՈՆ**, *որ կը գտնուի Թայմզ գետին վրայ։ Լոնտոնը երկրագունդի ամենամեծ քաղաքն է*(*)*։ Միմիայն քաղա-*

(*) *Սակայն Նիւ-Եորքը ներկայիս իր բնակիչներու թիւով գրեթէ կը հաւասարի Լոնտոնի։*

քը, արուարձաններով միասին, բնակիչներու թիւով (7 միլիոնէն աւելի) եւրոպական շատ պետութիւններէն բազմամարդ է։ Լոնտոնը համաշխարհային առեւտուրի կեդրոնը եւ երկրագունդի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է։ Թէպէտ ան Թայմզի գետաբերանէն 80 քլմ. հեռու կը գտնուի, բայց ծովի մակընթացութեան միջոցին մինչեւ այնտեղ կը հասնին ովկիանոսի վրայ ճամբորդող նաւերը։ Նաւերը կանգնելու, բեռ վերցնելու կամ պարպելու համար Թայմզի երկու կողմերը շինուած են տոկեր, *այսինքն՝ մեծ, արուեստական կերպով փորուած աւազաններ,*

Նկ. 65. — *Լոնտոնի Խորհրդարանը*

որոնց մօտ կը գտնուին ապրանքի ահագին պահեստներ։ Գլխաւորապէս առեւտրական քաղաք եւ նաւահանգիստ ըլլալով՝ Լոնտոնը մեծ նշանակութիւն ունի նաեւ իբրեւ արդիւնագործական կեդրոն*։ Այնտեղ շատ մը գործարաններ եւ նաւարաններ կան։ Վերջապէս, Լոնտոնը նշանաւոր է նաեւ ժողովրդական* լուսաւորութեան *տեսակէտով։ Հոն կը տպագրուին անգլիերէն գիրքերու, լրագիրներու եւ հանդէսներու մեծ մասը։ Այնտեղ կը գտնուին ամենալաւ գրադարանները եւ թանգարանները։ Նշանաւոր է մանաւանդ* Բրիտանական *Թանգարանը, որ կը պարունակէ գիրքերու, ձեռագիրներու եւ գեղարուեստական հին երկերու ամենահարուստ հաւաքածոներ, եւ այլն։*

Լոնտոնը կը բաժնուի մէկ քանի մասի, որոնցմէ նշանաւոր են երեքը. 1. Սիթի, *որ հին քաղաքամասն է.* 2. Արեւմտեան Լոնտոն *եւ* 3. Արեւելեան Լոնտոն։ *Սիթիի*

մէջ կեդրոնացած է առեւտուրը։ Հոն կը գտնուին շատ դրամատուներ, որոնց թիւին մէջ նաեւ՝ աշխարհիս ամենահարուստ «Անգլիական դրամատունը», ինչպէս նաեւ առեւտրական գրասենեակներ եւ բազմաթիւ խանութներ։ Մասնաւոր տուներ այդտեղ շատ քիչ կան։ Առաւօտները Սիթի կը թափուին հարիւր-հազարաւոր մարդիկ, իսկ գիշերները այնտեղ միայն պահապաններ կը մնան։ Արեւմտեան Լոնտոնի մէջ կը գտնուին՝ պարլամանը, Ուեսթմինիսթրի վանքը (Անգլիոյ ամենաշքեղ տաճարը), Բրիտանական թանգարանը, արքայական պալատը եւ լորտերու բազմա-

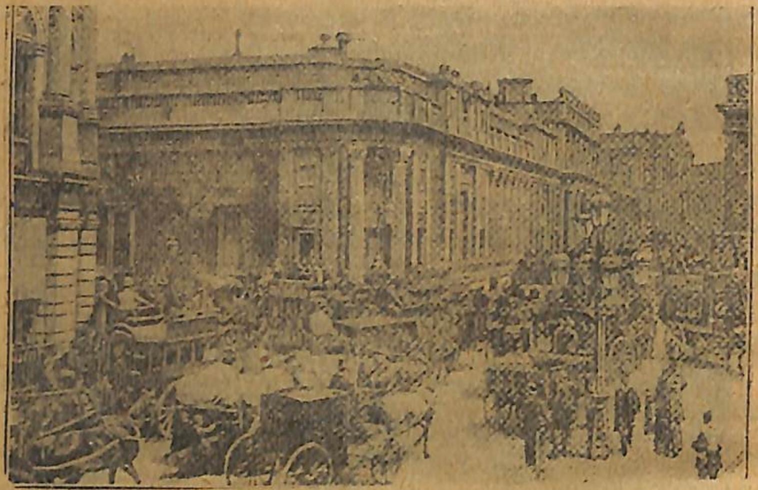

Նկ. 66. — Գլխաւոր հրապարակ Սիթիի մէջ, «Անգլիական դրամատան» մօտ

թիւ փառայեղ ապարանքները։ Այդտեղ կը գտնուին Լոնտոնի ամենալաւ զբօսավայրերը, որոնց մէջ նաեւ՝ հսկայական «Հայտ-Փարքը»։ Արեւելեան Լոնտոնի մէջ կը գտնուին գործարանները։ Այդտեղ կ'ապրին մեծ մասով բանուորներ, արհեստաւորներ եւ մանր առեւտրականներ։

Լոնտոնը մարդու վրայ կ'ազդէ նախ եւ առաջ իր մեծութեամբ։ Ան կը գրաւէ 350 քառ. քլմ. տարածութիւն։ Արեւմուտքէն արեւելք, Թայմզի երկայնութեամբ, քաղաքը կը տարածուի 27 քլմ., իսկ հիւսիսէն հարաւ՝ 20 քլմ.ի վրայ։ Լոնտոնի բոլոր փողոցները միասին 12 հազար քլմ. երկայնութիւն ունին։ Քաղաքին մէջ կան մօտ 900 հազար տուներ։ Տուներու մեծամասնութիւնը երկյարկանի են։ Ամէն մէկ տան մէջ կ'ապրի սովորաբար մէկ ընտանիք։ Փողոցներու երթեւեկութիւնը Լոնտոնի մէջ շատ եռուն է, — մանաւանդ առաւօտները, երբ քաղաքի արուարձաններէն դէպի կեդրոն կը դիմեն ահագին թիւով մարդիկ, եւ երեկոները, երբ ամէնքը գործէն տուն կը վերադառնան։ Բազմաթիւ հանրակառքեր, ինքնաշարժեր, քեպեր (երկանիւ կառքեր), ստորերկրեայ եւ վերերկրեայ երկաթուղիի շոգեկառքեր, ինչպէս նաեւ շոգենաւեր Թայմզի վրայ, — այս բոլորը լեցուն են երթեւեկողներով։

loorway
He was
ried alof
t had b
ll men
endous
ery m
he sens
miracle
wave
fear. F
great dc
tide tur
panic wa
He was
triumph
themsel
ing and
though
materia
of their
He passe
making
them an
left, wit
became
ghosts e
actual l
The
Men in
torn by
Above t
dusk a v
even th
under th
like the s
It was F
voice of d
cracked c
ing streal
The fire t
ash came
heat scor
of dust a
As a last
buzzard
fall abou
lifeless
shot in
We h
had dis
broken
of faller
drew he
"We
hot—y
A leg
stupid
from a
the mo
of fugit
turned
"Las
ing for.
he's saf

Գեղեցկութեան տեսակէտով Լոնտոնը ետ կը մնայ Պերլինէն եւ Փարիզէն։ Լոնտոնի փողոցները առհասարակ նեղ են, մանաւանդ Սիթիի մէջ, աչքի չեն զարներ մաքրութեամբ։ Ձմեռը, թանձր մառախուղի միջոցին, Լոնտոնի փողոցներու մէջ ամբողջ օրը լապտերներ կը վառին. կը պատահի որ մառախուղ եղած ատեն լապտերները նոյնիսկ լոյս չեն տար. այդ ժամանակ արդէն երթեւեկութիւնը բոլորովին կը դադրի։

Նկ. 67. — Ուէսթմինիսթրի վանքը

Երկրագունդի վրայ ոչ մէկ ուրիշ քաղաքի մէջ աչքի չի զարներ այն սուր հակադրութիւնը, որ կայ Լոնտոնի մէջ՝ հսկայական հարստութիւններու եւ անծայր թշուառութեան մէջ. միլիոններու արժէք պարունակող զանազան պահեստներու կողքին, կը պատահի որ քաղցէն ու անօթութենէն կը մեռնին թշուառ մարդիկ։

Լոնտոնի արեւելեան կողմը կը գտնուի Կրինիչը, որ առաջ առանձին քաղաք էր, իսկ այժմ միացած է Լոնտոնի հետ։ Կրինիչի մէջ կը գտնուի աստղադիտարան։ Զանազան երկիրներու աշխարհագէտներ համաձայնութեան գալով՝ Կրինիչի վրայէն անցնող միջօրէականը ընդունած են իբրեւ գլխաւոր միջօրէական։

ՕՔՍՖՈՐԴ և ՔԷՄԲՐԻՋ — մեծ քաղաքներ չեն, բայց երեւելի են իրենց հին և առաջնակարգ համալսարաններով։

ՔԵՆԹԸՐԲՐԻ — Անգլիքան եկեղեցիի պետին՝ արքեպիսկոպոսի աթոռանիստն է։

ՏՈՒՎՐ — նաւահանգիստ է, որ կը պահէ երթեւեկութիւնը մայր ցամաքին հետ։ ՓՈՐՏՍՄՈՒԹ — պատերազմական նաւահանգիստ է, իսկ ՓԼԻՄՈՒԹ — առեւտրական նաւահանգիստ։

ՊՐԻՍԹՈԼ և ԳԱՐՏԻՖ — Նշանաւոր նաւահանգիստներ են Պրիսթոլեան ծոցի վրայ։ Գարտիֆէն մեծ քանակութեամբ քարածուխ կ'արտածուի։

ԼԻՎԸՐՓՈՒԼ (800 հազար բն.) — Անգլիոյ երկրորդ նաւահանգիստն է, ուրկէ կը ներածեն անհագին քանակութեամբ բամպակ և բուրդ և կ'արտածեն կերպասեղէն և գործարանային ուրիշ տեսակ ապրանքներ։

ՄԱՆՉԵՍԹԸՐ (900 հազար բնակիչ) — Փեննինեան լեռներու արեւմտեան ստորոտներու մօտ, աշխարհիս ամենանշանաւոր քաղաքն է՝ բամպակեղէնի արդիւնագործութեամբ։ Մանչեսթըրի շուրջը կը գտնուին գործարանային փոքր քաղաքներ, ուր եւս բամպակեղէն կ'արդիւնագործեն։ «Այստեղ է թագաւոր-բամպակը», կ'ըսեն անգլիացիները։ Մանչեսթըրի յառաջդիմութեան կը նպաստեն շրջակայքի քարածուխի հարուստ հանքերը և խոնաւ կլիման, որ յարմար է բամպակէ կերպասեղէն պատրաստելու համար։ ԼԻԹՍ — Փեննինեան լեռներու արեւելեան ստորոտներու մօտ՝ կեդրոնն է բրդեղէնի արդիւնագործութեան։

Նկ. 68. — Սքովտիացիներ

ՇԷՖԻԼՏ և ՊԻՐՄԻՆԿՀԱՄ — արդիւնագործական մեծ քաղաքներ են. Նշանաւոր են մետաղի արդիւնագործութեամբ։ Այդ քաղաքներու մէջ կը պատրաստուին՝ ասեղ, գրիչ, դանակ, ատաղձագործական և փականագործական զանազան կազմածներ, մեքենաներ, շոգեմեքենաներ,

թնդանօթներ և այլն։ Այդ քաղաքներու շրջակաները ևս, ինչպէս Մանչեսթըրի մօտ, կը գտնուին ուրիշ աւելի փոքր քաղաքներ, որոնք կարծես օժանդակներ ըլլան մեծ քաղաքներու համար։ Քաղաքներու այդպիսի կուտակում ամբողջ երկրագունդի վրայ Գերմանիոյ մէջ միայն կայ. — Հեննոսեան լեռներու հիւսիսային ստորոտներու մօտ։

ՀՈՒԼԼ — Նշանաւոր նաւահանգիստ է Գերմանական ծովի վրայ։ ՆԻՒ-ՔԸՍԼ — մեծ նաւարաններ ունեցող նաւահանգիստ է. Նշանաւոր է քարածուխի արտածութեամբ։

ԿԼԱՍԿՕ — Նաւահանգիստ է Կլայտ գետի վրայ, Սկովտիոյ ամենամեծ քաղաքն է (800 հազար բն.)։ Այստեղ կան հսկայական նաւարաններ, ուր կը կառուցուին աւելի թիւով ծովային նաւեր, քան որևէ տեղ երկրագունդի վրայ։

ԷՏԻՆՊՈՒՐԿ — Սկովտիոյ հին մայրաքաղաքը. այժմ այդ երկրի լուսաւորութեան կեդրոնն է, ունի հին համալսարան մը։

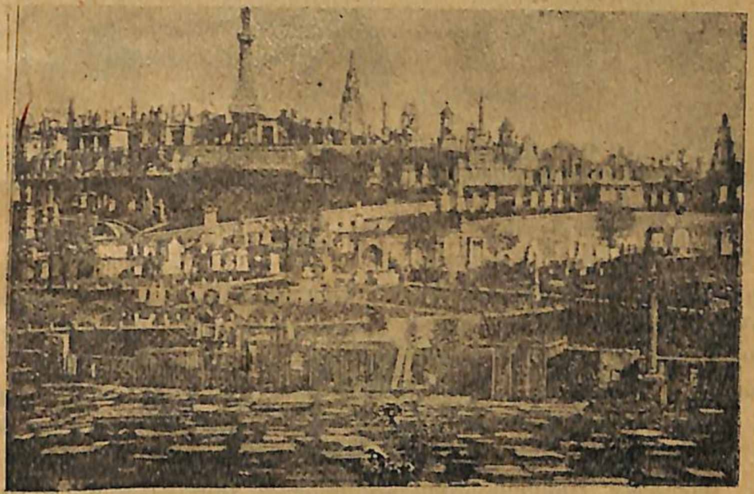

Նկ. 69. — Կլասգօ

ՏԸԲԼԻՆ — Իրլանտայի մայրաքաղաքը և առեւտրական գլխաւոր քաղաք։ ՊԵԼՖԱՍՏ — Նշանաւոր է արդիւնագործութեամբ։ Գործարանային ճարտարարուեստին այստեղ կը նպաստէ այն հանգամանքը որ Սկովտիոյ քարածուխի հանքերը մօտը կը գտնուին։

ԱՆԳԼԻՈՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ. — Անգլիան բոլոր աշխարհամասերու մէջ ընդարձակ գաղութներ ունի։ Իր գաղութներու հետ միասին՝

Անգլիան աշխարհիս ամենամեծ պետութիւնն է, որ կը գրաւէ ցամաքի $1/_{5}$ մասէն աւելին։ Այդ պետութեան բնակիչներու թիւն է մօտ 450 միլիոն, այսինքն՝ ամբողջ մարդկութեան $1/_{4}$ մասը։ Անգլիերէնը ամենատարածուած լեզուն է երկրագունդի վրայ։

Նկ. 70. — Անգլօ-սաքսոն ցեղի եւ անոր գաղութներու տարածումը

Անգլիոյ բոլոր գաղութները կարելի է երեք կարգի բաժնել։ Առաջին կարգին կը պատկանին այն գաղութները, որոնք իրենց կլիմայի եւ բնական հարստութիւններու պատճառաւ յարմար են եւրոպացիներու բնակութեան համար։ Ասոնք են՝ Գանատա, Գափ-Երկիր, Աւստրալիոյ հարաւ-արեւելեան մասը, Թասմանիա եւ Նոր-Զելանտա։ Երկրորդ կարգին կը պատկանին այն գաղութները, որոնց բնական հարստութիւնները մեծ են, իսկ կլիման վտանգաւոր է եւրոպացիներու համար. ասոնք են՝ Բրիտանական Հնդկաստան, Արեւադարձային Ափրիկէի եւ Արեւադարձային Ամերիկայի (Կուինէա, Ճամայիքա եւ այլն) գաղութները։ Այդ գաղութները նշանաւոր են միայն առեւտրական տեսակէտով։ Վերջապէս, երրորդ կարգին կը պատկանին այն գաղութները, որոնք զուրկ են բնական հարստութիւններէն եւ անյարմար են եւրոպացիներու բնակութեան համար, բայց ատոր փոխարէն նշանաւոր են իրենց աշխարհագրական դիրքով։ Ասոնք են՝ Ատէն՝ Արաբիոյ մէջ, որ կը գտնուի Պապ-էլ-Մանտէպ նեղուցին ծայրը, Սինկափուր՝ Մալաքքայի նեղուցի մօտ, Հոնկ-Քոնկ կղզին՝ Չինաստանի ծովեզերքը, Համբարձման կղզին՝ Ատլանտեան ովկիանոսի մէջ։ Ասոնց մէջ են նաեւ Ճիպրալթարը եւ Մալթան։

Անգլիոյ տիրապետութեան տակ գտնուող բոլոր երկիրներուն մէջ կ՚արտադրեն այն ամէնը, ինչ որ անհրաժեշտ է մարդու համար. այդ գաղութներէն շատ ապրանք կը բերուի Անգլիա. Գանատայէն՝ ցորեն, փայտեղէն եւ մորթ. Կուինիայէն եւ Ճամայիքայէն — շաքար, սուրճ, քաքաօ. Արեւադարձային Ափրիկէի կալուածներէն — քաուչու, արմաւի ձէթ. Հնդկաստանէն — ցորեն, բրինձ, բամպակ. Սէյլան կղզիէն — թէյ. Աւստրալիայէն — միս, բուրդ, ոսկի եւ այլն։ Այս ամէն տեսակ ապրանքներով բեռնաւորուած անգլիական նաւերը անկէ կը նաւարկեն ծովերով եւ ովկիանոսներով դէպի Անգլիոյ եզերքները եւ այդտեղէն կը վերադառնան՝ բեռցած քարածուխ եւ գործարանային ապրանքներ։ Այս պատճառով ահա՝ Անգլիոյ համար ահագին նշանակութիւն ունին իր գաղութները — արտաքին առեւտուրի եւ անփական ճարտարարուեստի զարգացման տեսակէտով (*)։

Անգլիացիները գիտեն գնահատել իրենց գաղութները, որոնց հետ անոնք կը պահեն խաղաղ, գլխաւորապէս առեւտրական յարաբերութիւն։ Այդ գաղութներէն շատերը, գլխաւորապէս անոնք, ուր կ՚ապրին եւրոպայէն հոն գաղթած և հաստատուած ժողովուրդներ, կը կառավարուին ինքնուրոյն կերպով, ունին նոյնիսկ իրենց բարլամանները։ Գաղութներու և բուն Անգլիոյ պաշտպանութեան կը ծառայեն պատերազմական ահագին նաւատորմը, որ իր ույժով շատ բարձր է միացած պետութիւններու նաւատորմէն։ Անգլիան ծովային պետութիւն է, ուստի և ծովի վրայ են կեդրոնացած իր գլխաւոր ույժերը։

(*) Գերմանիոյ նախկին գաղութները եւս գրեթէ բոլորը (մեծագոյն մասով՝ Ափրիկէի մէջ) պատերազմէն ետք Անգլիոյ հոգատարութեան տակ առնուեցան։

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԱՆՈՆՑ ԳՐԱՒԱԾ ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐՈՒ ԹԻՒԸ

Էջ	Պետութիւն	Տարածութ. քառ. քլմ.	Բնակիչներու թիւը
26—35	*Ռուսիա*	4,500,000	135 *միլիոն*
36—37	*Ֆինլանտա*	373,000	$3\frac{1}{2}$ »
37—38	*Էսթոնիա*	47,000	2 »
38	*Լէթոնիա*	64.000	$2\frac{1}{2}$ »
38—39	*Լիթվանիա*	140,000	4 »
39—40	*Լեհաստան*	220,000	23 »
46—49	*Եւրոպ. Թուրքիա*	6,000	1,600,000
49—52	*Պուլկարիա*	96,000	$4\frac{3}{4}$ *միլիոն*
52—57	*Հարաւ-Սլավիա*	220,000	12 »
57—58	*Ալպանիա*	28,000	850 *հազար*
58—63	*Յունաստան*	200,000	10 *միլիոն*
64—69	*Ռումանիա*	260,000	$19\frac{1}{2}$ »
69—80	*Իտալիա*	310,000	40 »
81—88	*Սպանիա*	505,000	20 »
	Փորթուկալ	92,000	$6\frac{1}{2}$ »
90—96	*Զուիցերիա*	41,000	4 »
97—101	*Աւստրիա*	74,000	$6\frac{1}{2}$ »
101—103	*Հունգարիա*	90,000	8 »
103—106	*Չէխօ-Սլովաքիա*	140,000	$13\frac{1}{2}$ »
106—123	*Գերմանիա*	470,000	63 »
124—128	*Դանիա կամ Տանըմարքա*	40,000	3 »
128—133	*Շուէտ*	448,000	$5\frac{1}{2}$ »
	Նորվէկիա	323,000	$2\frac{1}{2}$ »
133—137	*Պելճիգա*	29,500	$7\frac{1}{2}$ »
137—141	*Հոլանտա*	33,000	$6\frac{1}{2}$ »
141—153	*Ֆրանսա*	550,000	$39\frac{1}{2}$ »
153—165	*Անգլիա*	314,000	47 »

ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԿՂԶԻՔ
Մասշտաբ. Մղոնով (Անգլ.)
ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԾՈՎ
ԻՌԼԱՆՏ. Ծ.
ՄԱՆՇԻ Ջ.
ՖՐԱՆՍԱ
ԼՈՆՏՈՆ

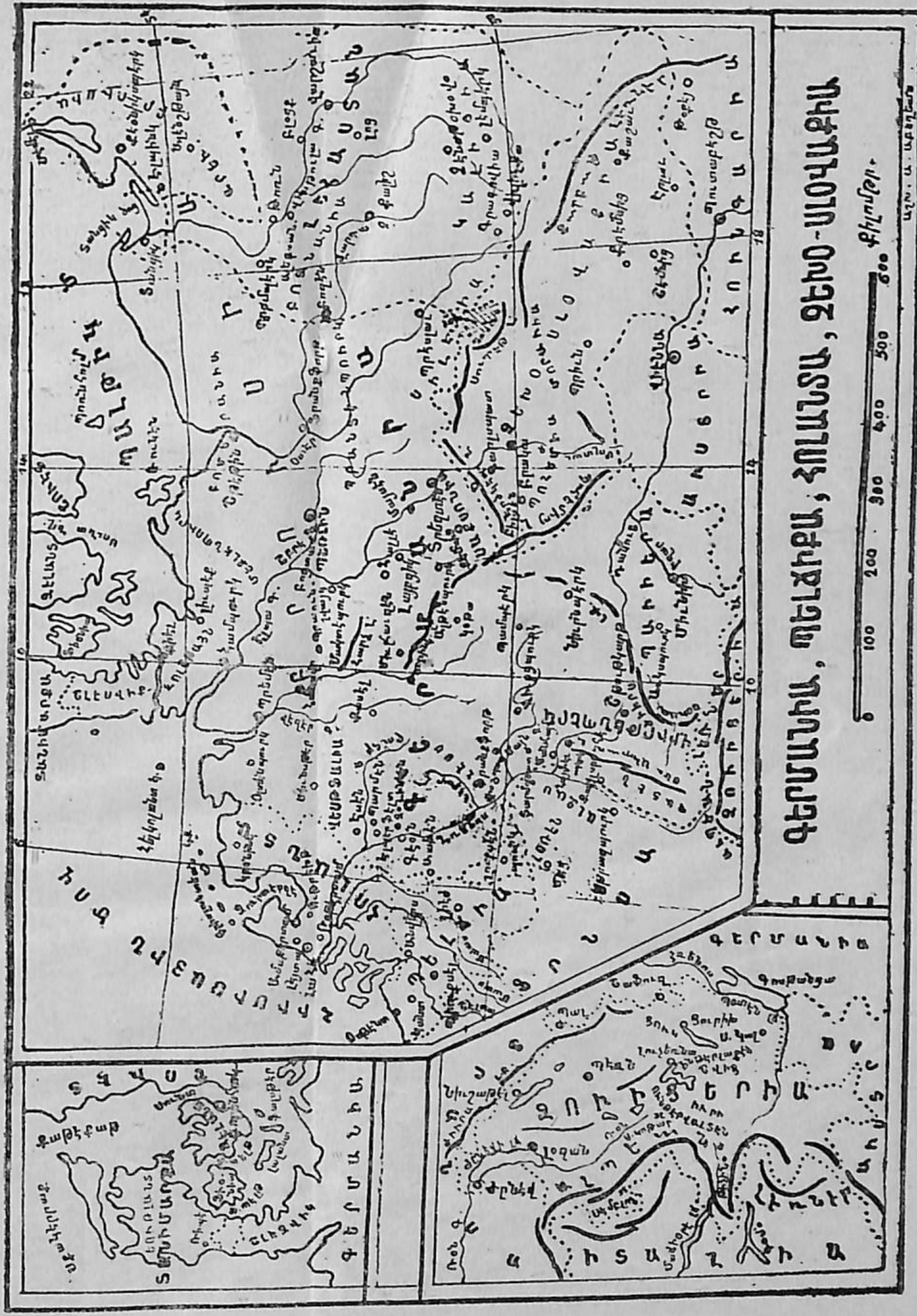

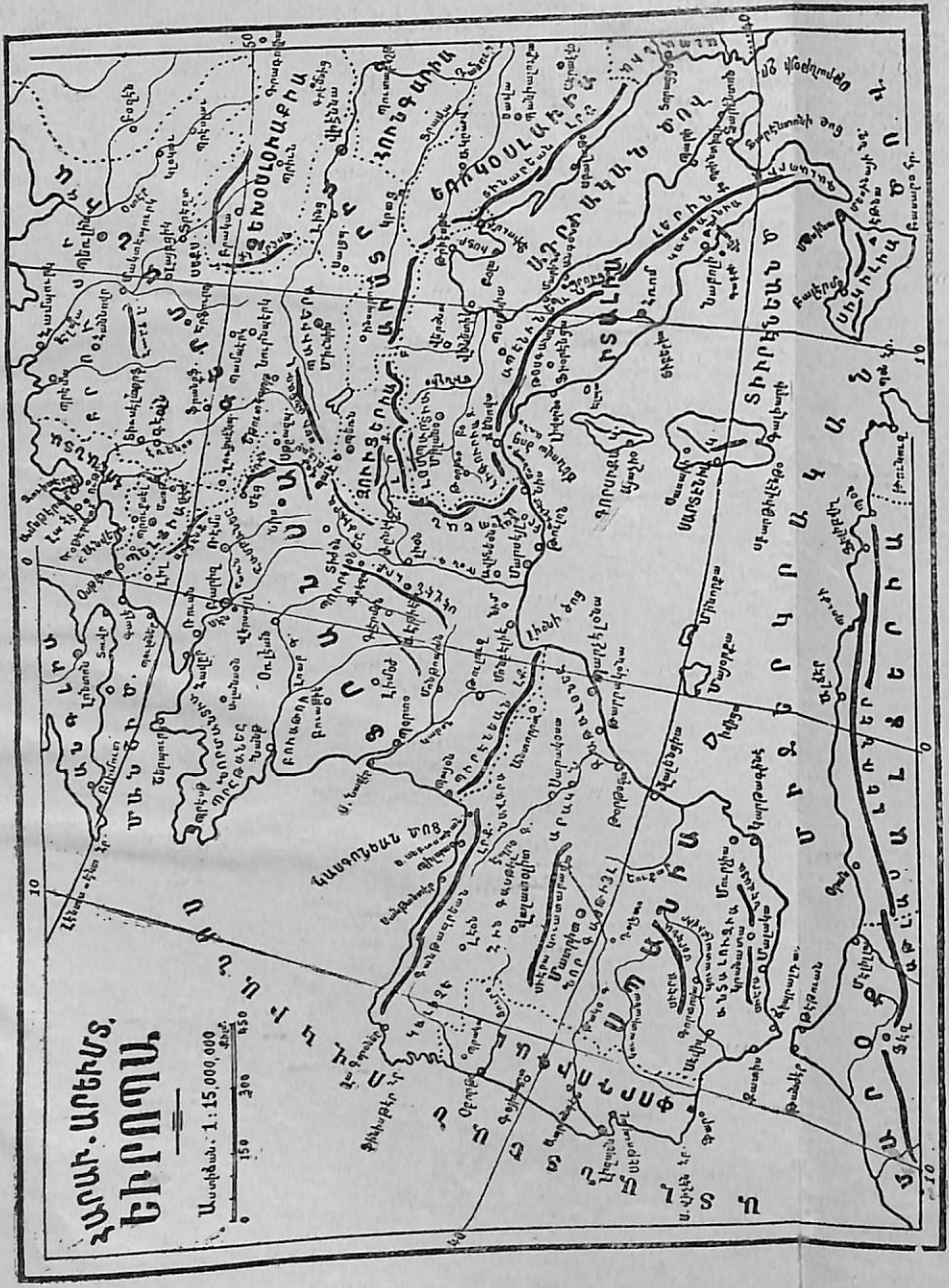
ՀԱՐԱՒ-ԱՐԵՒՄՏ.
ԵՒՐՈՊԱ
Աստիճան. 1:15,000,000

ՀԱՐԱՒ-ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ
ԵՒՐՈՊԱ
Աստիճան. 1:18.000,000